УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

3-4 (55-56) Рік XIV

1977

НЬЮ-ЙОРК ТОРОНТО МЮНХЕН

АДРЕСИ НАШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ

Представництво на Европу:

Mr. F. Korduba
8 München 80
Ayingerstr. 17
West Germany

Канада:

Британська Колюмбія:

Prof. A. Royick
Douglas College
P.O. Box 2503
New Westminster, B.C.
Canada V3L 5B2

Манітоба:

Rev. Dr. O. Baran
St. Paul College
University of Manitoba
Winnipeg 19, Man.
Canada

Торонто, Онт.:

Mr. Wasyl Veryha
215 Grenadier Rd.
Toronto 3, Ont.
Canada

Mr. M. Antonovych
P.O. Box 434, Sta. "C"
Montreal, Que.
Canada H2L 4K3

Представництво на ЗДА:

Нью Йорк:

Dr. O. Dombrovskyj
16 Clinton Terrace
Jamaica 32, New York, N.Y. 11432

Філядельфія:

Dr. Roman Kos
873 N. 22 St.
Philadelphia, Pa. 19130

Клівленд:

Mr. W. Storozynsky
6334 So. Canterbury Rd.
Parma, Ohio 44129
USA

Колорадо і Каліфорнія:

Mr. L. Bykovsky
2245 Julian Street
Denver, Colorado 80211

Чікаґо

Mrs. Vira Bida
3347 W. Potomac Ave.
Chicago, Ill. 60651

Mrs. I. Sudczak
6729 14 Ave.
Montreal-Resement
Canada HIX 2W8

Головне представництво «Українського Історика»:

„The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240, USA

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

3-4 (55-56)

РІК ВИДАННЯ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

1977

НЬЮ-ЙОРК ТОРОНТО МЮНХЕН

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

Видає:
Українське Історичне Товариство

Головний Редактор: ЛюбомирВинар

THE UKRAINIAN HISTORIAN

Published by
The Ukrainian Historical Association

Chief Editor: Lubomyr Wynar

Адреса Редакції і Адміністрації:

„The Ukrainian Historian"
P. O. Box 312
Kent, Ohio 44240
U.S.A.

Ціна цього числа амер. дол. 8.50

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріяли. За зміст статтей і рецензій відповідають їхні автори. Прохається авторів надсилати матеріяли в двох машинописних примірниках, статті обсягом не більше 20 стор., рецензії, замітки і інші матеріяли до 10 стор. Не прийняті до друку рукописи авторам не повертаються. Передруки дозволені лише за згодою Головного Редактора.

Річна передплата «Українського Історика» становить $ 17.00

„Logos" GmbH, Buchdruckerei u. Verlag, Bothmerstr. 14, 8000 München 19

ЗМІСТ

БІБЛІОГРАФІЯ

CONTENTS

CHRONICLE

Олександер Оглоблин

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

I.

Сто літ тому — 1873 року — у Києві й у Львові створено було дві українські культурні інституції, яким судилася неоднакова доля. 10 листопада 1872 року був заснований, а 13 лютого 1873 року відкритий у Києві т. зв. «Юго-Западный Отдел Императорского Русского Географического Общества», яке, до речі, існує й тепер, у Советському Союзі. Відкритий був урочисто, київським, подільським і волинським генерал-губернатором, кн. Дондуковим-Корсаковим. Але фактично він був зорганізований національно свідомими колами лівобережно-українського дворянства й кермований осередком нового українського руху в Києві — «Старою Громадою». Головою нової інституції був обраний загально-визнаний лідер українського дворянства, нащадок старого полтавського козацько-старшинського роду й нащадок гетьмана Данила Апостола — Григорій Павлович Ґалаґан. А керівником справ її став відомий український діяч Павло Платонович Чубинський, теж полтавчанин. Південно-Західний Відділ за $3^1/_2$ роки існування виконав велику й важливу працю, добре записану в історії української науки й культури. І саме за це він був закритий відомим Емським указом царя Олександра II 18 (30) травня 1876 року. Всі пізніші спроби відновити його — 1881 року у Харкові, 1898—99 року у Києві — були марні.[1]

Цілком іншу долю мало «Літературне Товариство ім. Тараса Шевченка» у Львові, попередник Наукового Товариства ім. Шевченка. Статут його був затверджений Галицьким Намісництвом 11 грудня 1873 року, а перші збори відбулися 4 червня 1874 року.[2] Ця інституція була наслідком співпраці, передусім, лівобережно-українського дворянства й Полтавської Української Громади. Українське дворянство репрезентувала Єлисавета Іванівна Милорадович, народжена Скоропадська (1832—1890), велика дідичка на Полтавщині. Звичайно в оглядах історії НТШ про неї згадується, як про меценатку нового Товариства, що пожертвувала 9 тисяч ґульденів і тим уможливила купівлю друкарні для НТШ. Мовляв, вона зробила це під впливом відомих

---

[1] *Ф. Савченко,* Заборона українства 1876 року. Київ 1930 (передрук: Мюнхен 1970, стор. 22).

[2] *Любомир Винар,* Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Шевченка. 1892—1930. Мюнхен 1970, стор. 5—6.

українських діячів — Дмитра Пильчикова й Олександра Кониського.[3] Але постать Єлисавети Іванівни Скоропадської-Милорадович значно складніша й цікавіша для українського історика.[4] Нащадок гетьмана Апостола й інших заслужених в історії України козацько-старшинських родів, активний член Полтавської Громади, велика українська патріотка, добрий знавець і щедрий меценат української культури,[5] Є. І. Скоропадська-Милорадович користувалася глибокою пошаною сучасників, які називали її «Гетьманшею».[6] Вона була свідомою українкою не лише «до глибини своєї кешені», але й до глибини своєї душі й серця. Більше того, вона стояла на чолі Полтавської Громади, одної з найактивніших клітин тогочасного українського національно-політичного руху. Вплив Полтавської Громади виходив далеко поза межі Полтавщини, а навіть Російської імперії, сягаючи Москви, Петербурґу, а згодом і Галичини.[7] Новітні досліди стверджують активну ролю лівобережно-українського (полтавського й чернігівського) дворянства — і старшої, і молодшої ґенерації[8] в українському національно-політичному русі й зокрема в рамцях Полтавської Громади.

---

[3] *В. Дорошенко,* Огнище української науки. Наукове Товариство ім. Шевченка, Нью-Йорк—Філядельфія 1951, стор. 19.

[4] *Д. Д-ко* (Дорошенко), Єлисавета Іванівна з Скоропадських Милорадович. «Хліборобська Україна», кн. V, Відень 1924—25, стор. 284—288. — Див. *В. Модзалевскій,* Малороссійскій Родословник, т. III, Київ 1912, стор. 534, т. IV, Київ 1914, стор. 675.

[5] В листі до В. Липинського Д. І. Дорошенко писав: «Про Єлис. Ів. з Скоропадських Милорадовичку ми зустрілись думками!... Це ж була велика патріотка і меценатка нац. справи, яка жертвувала на нац. цілі, фундувала друкарню Т-ва ім. Шевченка у Львові, видала кілька укр. книг у Росії і т. д. Я знав про неї ще з оповідання мого покійного батька, який колись гостював у неї в її маєтку і дістав від неї в дарунок празького «Кобзаря» (лист з 18. II. 1925. — «В'ячеслав Липинський. Архів, том 6. Листи Дмитра Дорошенка до В'ячеслава Липинського». Філядельфія 1973, стор. 132—133).

Про ролю Є. І. Милорадович в історі музики на Україні — див. *Л. Ефремова,* Мусоргский и Украина. — «Из истории русско-украинских музыкальных связей», Москва 1956, стор. 123—181 (зокрема 172—173).

[6] Див. «Революционная ситуация в России в 1859—1861 гг.», том V, Москва 1970, стор. 314, 319, 335.

[7] Див. «Политические процесы 60-их гг.», Москва-Ленинград, 1923, стор. 218; *Ф. Савченко,* op. cit., 196, прим. 2; Общественно-политическое движение на Украине в 1863—1864 гг.», т. II, Київ 1964, стор. 222; *И. Е. Баренбаум,* Мемуары Н. П. Баллина и общественное движение в конце 50-х — начале 60-х годов XIX в. — «Революционная ситуация в России в 1859—1861 гг.», т. V, Москва 1970, стор. 314, 319, 335, 340 (автор подає хибні відомості про Є. І. Милорадович, яку він називає «Любов»). Про Полтавську Громаду — див. *М. Гніп,* Політичний рух на Україні в 1860-х роках. «Полтавська Громада». Харків 1930.

[8] Це зокрема помітне в діяльності Української Студентської Громади в Москві, яка існувала в кінці 1850-х рр. — 1866 р., і в якій активну участь брали нащадки відомих старшинських родів Лівобережжя: полтавці —

Пані Милорадович, як українська діячка, не була одинока й у своєму родинному оточенню. Обидва небожі її чоловіка — Льва Григоровича Милорадовича (1808—1879) були так чи інакше зв'язані з українським рухом. З них старший брат — майбутній граф Григорій (Грицько) Олександрович Милорадович (1839—1905), згодом генерал-лейтенант і сенатор, Чернігівський губерніяльний маршал, був відомим істориком Чернігівщини й чернігівського дворянства, фундатором Чернігівської Губерніяльної Архівної Комісії.[9] Молодший брат — Леонід Олександрович Милорадович (1841—1908) був секретарем російського посольства в Штутґарті (1862) й «находился в весьма близких отношениях к Герцену», брав участь в його «Колоколе», де виступав на захист України. За це й зокрема «за сочувствие украинофильским идеям», він в 1863 році був «подчинен секретному надзору», який тривав до 1870 року.[10]

Ще один небіж чоловіка Є. І. Милорадович, син його сестри, Микола Адріянович Устимович (1832—1891), нащадок гетьманів П. Полуботка й Д. Апостола, хорольський дідич, дід покійного Олександра Яковича Шульгина, також належав до Полтавської Громади й знаходився під секретним доглядом поліції.[11] Не дивно, що особа й оточення Єлисавети Іванівни Милорадович була сіллю в оці російської адміністрації на Україні й російського уряду. Про це свідчать численні архівні матеріяли 1860-их років і пізнішого часу. Отож, зрозуміло, чому Єлисавета Милорадович весь час була під суворим таємним доглядом російської політичної поліції.

Активними діячами Полтавської Громади й довіреними особами Є. І. Милорадович, зокрема у справі заснування НТШ, були: Олександер Якович Кониський (1836—1900), зі старого ніженського патриціянсько-

---

Фелікс Волховський, Павло Капніст, Валеріян Родзянко та інші; чернігівці — брати Іван і Михайло Роговичі, Іван Силич, Микола Шугуров та інші. Історію цієї Громади подано в статті мґр. Олександра Стовби, яка друкується в «Науковому Збірнику УВАН у США», ч. 3.

[9] *В. Модзалевсъкий,* Родословник, III, стор. 539—540. Українські національно-культурні інтереси й симпатії гр. Г. О. Милорадовича зокрема помітні в його, на жаль, досі неопублікованому «Щоденнику».

[10] *В. Модзалевский,* Родословник, III, стор. 540. Втім, згодом він був київським віце-губернатором (1878), подільським губернатором (1879—1882) тайним совітником і гофмейстером, а також публіцистом консервативно-дворянського напряму (там же).

[11] *В. Модзалевсъкий,* Родословник, IV, 560—561; *В. А. Дъяков,* Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии 1856—1865 годов. Биобиблиографический словарь. Москва 1967, стор. 174 (помилково названо: Устинович); *И. Баренбаум,* op. cit., 314, 335. Про М. А. Устимовича — див. Спогади його внука О. Я. Шульгина: «Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889—1960)» — Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. 186, Париж—Мюнхен, 1969, стор. 204—205.

Двоюрідний племінник Є. І. Милорадович (по чоловікові), Олександер Степанович Лашкевич (1842—1889), член Київської Старої Громади, був редактором-видавцем «Кіевской Старины» (1888—1889).

шляхетського роду, український письменник і громадський діяч, і Дмитро Павлович Пильчиков (Пильчик, 1821—93), родом з Херсонщини, відомий український педагог, колишній кирило-методіївець. А поруч з ними член Київської Громади — Михайло Петрович Драгоманов (1841—95), професор Київського Університету, полтавчанин (з Гадяча) родом, нащадок гетьмана Д. Апостола. Драгоманов, за дорученням Є. І. Милорадович, був, разом з Пильчиковим, автором проєкту першого статуту Львівського Товариства.[12]

Крім полтавського дворянства й Полтавської Громади, в утворенні Львівського Товариства, щасливо названого дорогим для всіх українців ім'ям Тараса Шевченка, взяла участь ще третя сила, на землі якої й був створений цей осередок. Це були культурно-громадські діячі Галицької України: о. Степан Качала, брати Омелян і Олександер Огоновські, Корнило Сушкевич, Юліян Романчук, Михайло Димет та інші.[13] Саме цей витвір спільної волі, думки й чину Київської України й Галицької України пережив своє 100-ліття, з усіма його змінами, тривогами, кризами, небезпеками й болями, й сьогодні ми у творчій співпраці з ним шануємо нашого найстаршого колеґу.

II.

У чому була сила Львівського Товариства, яка причина його довголіття, яке джерело його молодости на початку другого століття його життя? Ця сила була в тих ідеях і традиціях, які покладені були в основу НТШ та в їх дальшому розвитку в історії цього Товариства. Які це ідеї й які традиції?

Передусім це була ідея *української національно-культурної самостійности*, свідомість того, що українська нація має свою власну тисячолітню національну культуру, і що ця культура належить *цілій* українській нації, як її історичне діло, її індивідуальне обличчя, її — й тільки її національний дух, втілений в українській науці та українській літературі — рідною українською мовою. Це була виразна відповідь на постулят російського міністра внутрішніх справ П. О. Валуєва 1863 року, втім підказаний йому дорадниками-українцями (київський цензор Орест Новицький, професор Київської Духовної Академії), що «никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может, и что наречие их, употребляемое простонародьем, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него

[12] *Д. Д-ко*, Є. І. з Скоропадських Милорадович. — «Хліборобська Україна», V, 287. Див. *М. Драгоманов*, Переписка, т. І, Львів, 1901, стор. 181; *В. Дорошенко*, op. cit., 19; Листи Д. Дорошенка до В. Липинського, стор. 141 (лист з 31. III. 1925).

Про статути НТШ у Львові — див. студію Ю. Ґерича — «Український Історик», 1—2 (37—38), Нью-Йорк—Мюнхен, 1973, стор. 43—64.

[13] *В. Дорошенко*, 19—21; *Л. Винар*, op. cit., стор. 6, прим. 4.

Польщи».[14] Після цього годі було й думати про будь-яке леґальне українське й україномовне культурне товариство в межах Російської імперії — та ще й з ініціятиви, заходами й засобами Полтавської Громади й Єлисавети Милорадович. Це стало тоді можливим, кажучи словами Драгоманова, тільки «у Львові, в університетському місті, в столиці вільнішої частини нашої Руси».[15] Бо в Києві і взагалі на Київській Україні, як пише Грушевський, «від часу до часу різким холодом потягало від нової реакції, що йшла з півночі» й змушувала українців «знову стулитись і зібгатись».[16]

Навіть під кінець століття, на Україні, як писав в одному листі 1896 року Микола Лисенко: «Все, що талановитіше, нищиться, забороняється (російською цензурою — О. О.), все, що гірше, недотепніше, — пускається цензурою в світ, щоб подати публіці на очі, що, бачите, мовляв, чим хохли пробавляються! . . . Усякі ж часописі, газети, наукові речі, переклади з іностранних літератур, самостійні твори — все те виходить у конституційній Галичині . . . », бо «там є Наукове Товариство імені Шевченка» . . .[17]

Друга ідея — це була ідея українського універсалізму, або, як ми звикли тепер говорити, *ідея української соборности*. Свідомість і визнання того, що Україна, поділена між двома сусідніми імперіями, є, по суті, єдина, як єдиний є український народ. Для лівобережно-українських ініціяторів і фундаторів Львівського Товариства, як і для їхніх предків, і чим глибше в минулі століття, тим ясніше й сильніше, — було ясно те, що між Полтавою і Львовом лежить не національно-етнічна, а лише територіяльно-географічна межа. В очах полтавських батьків Львівського Товариства вузенька річка Збруч ділила не великий український народ, а лише дві велетенські імперії, які ним колись були заволоділи. Як згадував пізніше (1889 року) Драгоманов, Львівське Товариство було засноване так, «щоб доступ до нього був найлегший для кожного Русина», й «щоб і позагалицькі, і позаавстрійські українці могли мати якнайбільше участи в Товаристві, аби воно було інституцією дійсно *всеукраїнською*».[18]

Але реальне життя тогочасне не дуже сприяло цим плянам і побажанням. У Львові перше слово, природно, належало галицьким діячам, які будь-що-будь, мусіли числитися з місцевими умовами, звичаями й традиціями. Отож, первісний, складений наддніпрянцями, відпоручниками Є. І. Милорадович, проект статуту був дуже змінений в бік льокалізму, що викликало велике невдоволення на Київській Україні — й чимало знеохотило ширші українські культурні кола до

---

[14] *П. А. Валуев,* Дневник, т. I, Москва, 1961, стор. 406 (Отношение» мін. внутр. справ П. А. Валуева до мін. нар. освіти з 18. VII. 1863 — «по высочайшему повелению»). Валуев називав українську мову «хохольским наречием» (там же, стор. 239).

[15] *М. П. Драгоманов,* Літературно-публіцистичні праці, т. II. Київ, 1970, стор. 194.

[16] «Україна», 1924, I—II, стор. 202.

участи в цьому Товаристві. Зокрема зашкодила цій участі виразна тенденція галицьких керманичів Товариства якомога більш обмежити членські права наддніпрянців у Товаристві, й через те позбавити їх того впливу на його діяльність, на який вони мали безперечне право, як ініціятори, співфундатори й постійні щедрі добродії Товариства. Вони обстоювали за тим, щоб Товариство імени Шевченка було «осередком наукового й письменського руху *всієї України»,*[19] щоб воно справді стало *науковим* товариством. Це й сталося 1892 року, у зв'язку з новим статутом і зміною назви Товариства на «Наукове Товариство ім. Шевченка». Щойно реформи Товариства, очоленого Михайлом Грушевським, і нові статути його — 1898 і 1904 років — остаточно надали Товариству справді наукового й загально-українського характеру.

Та не завжди провина була по боці галичан. Недарма скаржився Микола Лисенко, великий прихильник і член НТШ, на байдужість наддніпрянських авторів до «Записок НТШ». В листі до старого друга, Бориса Познанського, 1893 року, Лисенко писав: «А от до «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка» (з Киева) ні одна собака — ні стара, ні молодша, крім Федька Рильського, не озветься, не зашле праці своєї».[20] І все ж, серед авторів праць, виданих НТШ від часу його реформи, була щонайменше третина наддніпрянців. «Це відсоток немалий, — пише історик Товариства Володимир Дорошенко, — особливо, як взяти під увагу високоякісний з наукового боку склад цієї групи. Вклад матеріяльний наддніпрянців був також домінантний». «Отже, — продовжує Дорошенко, — НТШ не було якоюсь суто льокальною установою. Воно обіймало своїми дослідами, з однаковим зацікавленням і пієтизмом, дії і проблеми цілої Соборної України. Не втратило НТШ свого всеукраїнського значення навіть після того, як українська наука дістала змогу вільного розвитку і над Дніпром ... До першої світової війни всі українці вважали НТШ за свою начальну наукову установу, невінчану національну Академію Наук».[21]

Нарешті, *третя головна ідея,* покладена в основу НТШ, й історична традиція якої безсумнівна, — це *ідея українського національного визволення,* шляхом відродження й розвитку української науки й культури, як головної передумови цього визволення. Це була саме та ідея, яку згодом висловив Михайло Грушевський евангельськими словами, взявши їх як мотто до своєї «Історії України-Руси»: «Увѣсьте истину, и истина свободит вы».[22]

---

17 *М. В. Лисенко,* Листи. Київ, 1964, стор. 280 (лист до Г. А. Коваленка-Коломацького (Гр. Льогобочного) з 26. XII. 1896).

18 *М. П. Драгоманов,* op. cit., II, стор. 200—201.

19 Там же, II, 230—231.

20 *М. В. Лисенко,* Листи, стор. 227 (лист до Б. С. Познанського з 29. X. 1893 р.).

21 *В. Дорошенко,* 105.

22 *М. Грушевський,* Історія України-Руси, т. I, передмова до I видання I тому, датована: серпень 1898 р.

III.

Як же втілювалися ці ідеї в історії НТШ?

Це був довгий і складний, часто-густо важкий і болючий процес, який ішов то широким шляхом і тором, то збочував на манівці, нерідко хибні, а навіть загрозливо-трагічні. НТШ вже пережило кілька періодів і змін тенденцій — то льокалістичних, то універсалістичних.

Перший період — до початку 1890-их років, до Грушевського, — коли переважала льокалістична тенденція, яка довела Товариство до важкої кризи в 1892 році.

Перетворення Товариства на Наукове й переїзд Михайла Грушевського до Львова 1894 року не тільки врятували НТШ, але, під керуванням великого вченого, відновили, поширили й скріпили його всеукраїнський характер, значення і вплив. Саме тоді й саме тому блискуче піднесення наукової діяльности зробило НТШ некоронованою українською Академією Наук, а той *другий період* історії НТШ — період Грушевського (1890-ті роки — до першої світової війни) — справді «*золотим віком*» в історії НТШ.[23] Й недарма, «на порозі нового століття», року 1901 (15 січня), Михайло Грушевський мав право заявити, у своїй публічній доповіді в княжому Перемишлі, на етнічній межі двох сусідніх народів: «Українсько-Руська нація від національної смерти забезпечена — смерть перелетіла над нею».[24]

Та знову загострилися відносини між наддніпрянцями й галичанами в НТШ напередодні першої світової війни, коли в 1913 році галицька опозиція в НТШ відверто й брутально виступила проти Грушевського, як голови Товариства. Грушевського одностайно підтримали всі члени Товариства з Київської України й частина галицьких членів. Але ситуація була така, що Грушевський, обраний знову на голову НТШ, змушений був зрезиґнувати, і провід у Товаристві перейшов до опозиції, яка мала виразні льокалістичні тенденції.[25]

Тоді прийшов *третій період*, знову позначений перевагою льокалізму, втім відмінного й ширшого від вузького льокалізму першого — донаукового періоду. Зокрема, в 1930-их роках, в умовах совєтського погрому української науки в УРСР, НТШ стає фактично головним репрезентантом цілої наукової України, особливо в царині українознавства,[26] що й було головною причиною ліквідації Товариства совєтською владою, під час першої окупації Галичини, 14 січня 1940 року.

Відновлення НТШ на чужині, 30 березня 1947 року, відкриває новий — *четвертий період* в історії НТШ, коли в ньому знову зіткну-

---

23 *Л. Винар*, op. cit., стор. 69.

24 *М. Грушевський*, На порозі століття... Публічний відчит у Перемишлі 2—15 січня 1901, стор. 10.

25 *Л. Винар*, стор. 43 і далі.

26 Див. *O. Ohloblyn*, Ukrainian Historiography 1917—1956. — „The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US", Vol. V—VI, N⁰ 4 (18) — 1, 2 (19—20), New York, 1957, p. 374.

лися обидві тенденції — універсалістична й льокалістична. Змагання й боротьба між ними призвели тепер до нової — внутрішньої кризи в Товаристві. Можна тільки побажати, щоб могутній дух 100-літнього ювілею щасливо подолав — і то якнайскорше — й цю, звичайно, *антиювілейну* кризу.[27]

IV.

Що ж дали ці чотири періоди в житті й діяльності НТШ для історії України? Який був вклад Товариства в цю історію?

Наукове багатство, зібране, умножене й збережене НТШ, відоме цілому культурному світу. Але й поза тим значення НТШ в історії України й українства — величезне. Дозволимо собі подати схематично тільки головніші підсумки.

1. Велика роля НТШ в культурному й науковому відродженні України XX століття, особливо в царині українознавчих наук: історії, філології, літературознавства, етнографії й фолкльору, права тощо. Зокрема треба підкреслити ролю НТШ у творенні української наукової термінології.

2. НТШ продовжило генеалогію організаційного розвитку української науки: НТШ (1873—1892—1973) — Українське Наукове Товариство в Києві (1907 — початок 1920-их рр.) — Всеукраїнська Академія Наук (1918 — і далі) й української високошкільної освіти (ідея українського університету та її реалізація після 1917 року).

3. НТШ, своєю працею, виданнями, зв'язками своїх членів, українців і чужинців, немов би дало міжнародний паспорт українству в широкий світ інтелектуальний і eo ipso політичний:

а) визнання української мови, як окремої, самостійної й повноправної слов'янської мови, Російською Академією Наук у 1905 році;

б) «Історія України-Руси» Михайла Грушевського. Його схема історії України та її вплив на чужоземну історіографію;

в) міжнародне визнання України, як історичного національно-культурного й, будь-що-будь, політичного організму;

г) історичний і національний зв'язок Київської й Галицької України — і ствердження постуляту Соборної України.

4. Вплив НТШ на відродження української державности в революції 1917—18 років.

5. Як ми вже згадували, роля НТШ в історії української науки в 1930-их роках.

6. НТШ та його значення для української діяспори: найбільше досягнення НТШ повоєнного періоду — це «Енциклопедія Українознав-

---

[27] Цю періодизацію дав В. В. Дорошенко у своїй праці «Огнище української науки. Наукове Товариство ім. Шевченка», Нью-Йорк—Філядельфія, 1951, стор. 19. Втім, вона цілком природня й зовсім ясна.

ства» (ЕУ) й англомовна Енциклопедія Українознавства (АЕУ), ініціятором яких, невтомним організатором і головним редактором весь час був і є проф. Володимир Михайлович Кубійович, відновитель НТШ у 1947 році.[28]

*

100 років життя людини — це багато, дуже багато. 100 років існування нації — це, безперечно, мало. 100 років діяльности наукової інституції — це й багато, й мало.

Так, золотими літерами записало себе Наукове Товариство ім. Шевченка у Книгу Української Науки й цілого українства. Але ж як багато ще треба зробити нам і нашим нащадкам, щоб здійснити повністю національні ідеали, які присвічували тим, хто задумав і сотворив це славне Товариство!

Ще будуть нові труднощі, нові турботи, нові поразки, але й нові перемоги. Історію творять ґенерації, в їх ґенетичному зв'язку між собою. На зміну нам прийдуть нові люди, нові ідеї, нові цілі й нові формації. «Удари обох українських крил в могутнім національнім леті»,[29] як визначав Київську Україну й Галицьку Україну Михайло Сергійович Грушевський, будуть чимраз ритмічніші, гармонійніші — й міцніші. І Наукове Товариство ім. Шевченка буде вічно жити в історії України. Над ним, як і над цілою Українською Нацією, смерть вже перелетіла!

1973.

---

[28] *В. Кубійович,* Мені 70. Париж—Мюнхен, 1970, стор. 116—128.

[29] «Україна», 1928, ч. 2, стор. 3—5, (*М. Грушевський,* Вступне слово про галицько-українські взаємини).

Володимир Стойко

З'ЇЗД НАРОДІВ У КИЄВІ 1917 РОКУ

З'їзд Народів, який відбувся у вересні 1917 р. в Києві в загальному не притягнув до себе уваги дослідників цього періоду. Одною з головних причин, без сумніву, був факт, що хоч З'їзд був вершком вияву федералізму в російській імперії, він не зумів надати динаміки цій течії, чи принести якісь реальні здобутки. Радше, федералізм, якого дитиною був той З'їзд, віджив останню фазу свого історичного етапу, як в українському так і в інших народів, що брали в цьому З'їзді участь. Як подія свого часу, однак, З'їзд кидає додаткове світло, як на розвиток української революції, так і на процеси революції в імперії в загальному. Рівночасно виявляє в різкіших зарисах імперську позицію російської демократії.

З'їзд був скликаний Центральною Радою, яка від упадку царату в березні 1917 р.[1] була керівним органом українського національного руху. Політика Центральної Ради звичайно віддзеркалювала програмової позиції в ній домінуючих партій. Як відомо, Українська соціял-демократична партія, партія українських соціялістів-революціонерів і Союз українських федералістів-автономістів (згодом перезваний в партію соціялістів-федералістів), які прийнявши в противагу до націоналістів, принципи автономізму і федералізму як визначуючі береги їхніх домагань, унапрямлювали в них русло українського національного відродження. В такому змислі і були оформлені резолюції на Українському Національному Конґресі в квітні 1917 р. В них говориться «... що тільки національно-територіяльна автономія України в стані забезпечити потреби нашого народу і всіх інших народів, що живуть на українській землі», та «... що єдиною відповідною формою державного устрою для Росії Конґрес признав федеративну демократичну республіку, а один з головних принципів української автономії повну ґарантію прав національних меншостей що живуть на Україні».

В загальному, однак, Конґрес зайняв становище, що всі нації мають право на самовизначення. Визнавши за російським установчим зібранням право санкції нового державного устрою, Конґрес вважав що в міжчасі «прихильники нового ладу на Україні не можуть залишатися пасивними і мають по згоді з меншими народ-

[1] Всі дати в цій статті подані за календарем нового стилю.

ностями, творити неодкладно основи її автономного життя»[2]. Рівночасно Конґрес доручив Центральній Раді проявити в якнайскоршому часі ініціятиву в справі утворення міцного союзу тих народів Росії, котрі, як і українці домагаються національно-територіяльної автономії в демократичній республіці».[3] Христюк уважав що Центральна Рада виконувала це доручення Конґресу, скликаючи до Києва З'їзд Народів[4]. Варто тут відмітити, що більш конкретно говориться у справі скликання такого з'їзду в першій декляраціі генерального секретаріяту, схваленого пленумом Центральної Ради 27. VI. 1917 р. «Секретаріят в міжнаціональних справах», — кажеться в декляраціі, — «має на меті об'єднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад російської республіки та для порозуміння українців на тих основах з іншими національностями. На першім пляні стоїть скликання З'їзду представників народів та областей Росії і підготовка матеріялу до цього З'їзду»[5].

У висліді цих плянувань і підготовки З'їзд Народів зібрався в Києві 21 вересня 1917 р., і проходив протягом тижня до 28-го, в приміщенні педагогічного музею. Дванадцять національностей і російська партія соціялістів-революціонерів[6] були заступлені на з'їзді в числі 92 делеґати[7].

---

[2] Дорошенко Д., *Історія України, 1917—1923 рр.* Нью-Йорк, Булава Вид. Корпорація 1954. Том І, стор. 58—59. Обґрунтування цієї автономно-федералістичної концепції, дав Михайло Грушевський в своїй брошурі *Якої автономії і федерації хоче Україна* виданій в Києві в 1917 р. зараз на початку революції. Коріння федералізму на Україні, однак сягають часу Кирило-Методіївського Братства, чи навіть Товариства Об'єднаних Слов'ян, часу Декабристів. Його клясичне оформлення дав М. Драгоманів. Від того часу однак федералізм перейшов певні ревізії та пристосування до цілости партійних програм, коли ходить про партії 1917 р. Співпраця народів російської імперії на базі автономізму мала вже також свої прецеденти, як напр. створення Союзу Автономістів в часі першої Думи. Як також деякі спроби діяльности на тій базі, зараз в передвоєнні і воєнні роки.

[3] Диманштейн, С. М. (ред.) *Революция и национальный вопрос.* Москва: Изд. Ком. Академии, 1930. Том III, стор. 137.

[4] Христюк, П. *Замітки і матеріяли до історії української революції, 1917—1920.* Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921. Том II, стор. 20.

[5] Малинов, В. (ред.) *1917 год на Киевщине Хроника Событий.* Киев: Гос. Изд. Украини 1928, стор. 487.

[6] В друкованому протоколі з'їзду в органі Ради Народів (створеної на тому з'їзді) *Свободний Союз* (Октябрь 1917, число I); це число майже в цілості присвячене З'їздові Народів. Тут бажаємо висловити подяку проф. Т. Гунчакові за уможливлення використання цього числа; делеґації подані по-національностям. Це одинокий випадок, що подається від партії. Може тому, що всі три делеґати партії рос. соц. рев. були від її Українського Обласного Комітету. За національністю один був росіянин, другий жид, а третій, судячи по прізвищу — українець.

[7] Не всі джерела згоджуються що до кількости делеґатів на з'їзді. Напр.

Національні делеґації були заступлені в такому числі: Білоруси — 8, грузини — 2, естонці — 4, жиди — 10, козаки — 10, лотиші — 10, литовці — 9, поляки — 6, румуни з Бесарабії (молдавани) — 6, російські соц. революціонери — 3, татари — 10, турки — 5, Українці — 9,[8]. Мілюков твердить, що «Вірмени, якути, башкіри, калмики, гірські народи Кавказу і Даґестану прислали привіти і наперед приєднувалися до рішень З'їзду».[9] Поляки, які заявились за державну незалежність, обмежили свою участь в загальному, до ролі спостерігачів. Литовці, хоч також висловлювались в користь незалежности, брали активнішу участь у З'їзді. З важливіших народів, які не виявили активного зацікавлення З'їздом були фінляндці. Взявши до уваги, що фінлядська справа стояла краще других народів зараз після упадку царату (напр. в короткому часі були відновлені конституційні права Фінляндії, і. т. п.) та що вже до часу З'їзду Народів фінляндці наближались у своїх стремліннях до незалежности, є зрозумілим, чому вони не бажали анґажуватися у того роду розмови.

У З'їзді брав також участь представник Російського Тимчасового Уряду, М. Славінський та чисельні гості, які мали право дорадчого голосу. З'їздом керувала президія вибрана 21 вересня у складі: І. Н. Красковскі (білор.), І. А. Бараташвіллі (груз.), А. Г. Юргенштейн (ест.), Н. С. Сиркін (жид), А. А. Долґов (коз.), К. С. Бахман (лат.), В. М. Бельскій (лит.), Н. Г. Чижовскій (рум.), А. Сеттарво (тат.), Ш .Р. Рустамбеков (тур.), М. І. Шраг (укр.), Н. М. Лю-

---

в цит. праці Манилов (стор. 240), подав 85 делеґатів. Деякі автори (Дорошенко, І, стор. 153, Христюк, II, стор. 21), вичислюючи участь національностей, які брали участь, не подають жадного числа. *Свободний Союз*, стор. 14, подав загальне число делеґатів — 93. Користуючись, мабуть, тим джерелом і повторюючи при тому ті самі помилки, про які говоримо нижче. Диманштейн, III, стор. 443, подав також 93 делеґати. Те число також знаходимо в Порша (Порш, М. «В единении наша победа», *Кавказ*, Париж, лютий 1936, ч. 26, стор. 28). Справа однак в тому, що, коли підсумувати чисельний виказ національних делеґацій поданий в журн. *Свободний Союз*, стор. 14, то загальна сума виходить тільки 91. Але той журнал рівночасно друкує (стор. 14—19) поіменний список делеґатів, подаючи в більшості їхню партійну приналежність, фах і завжди адресу. Цей список беремо за найбільш авторитетний в вирішенні числа делеґатів. Він різниться від чисельного виказу тим, що подав два делеґати від білорусів (8 замість 6) і один менше від козаків (10 замість 11) даючи в кінцевому підчисленні 92 делеґати.

[8] Такі важливі джерела як Дорошенко, І, стор. 153, Христюк, II, стор. 21, Манилов, стор 239, Малюков, част. III, стор. 100, подають поміж учасниками з'їзду також бурятів. Одначе вони не подані ані в чисельному виказі делеґатів у протоколі, ані в поіменному списку делеґатів, обидва друковані, як було згадано, в журналі *Свободний Союз*. Це можна пояснити хіба тим, що ті буряти, які брали участь у з'їзді не мали делеґатського уповноваження. Напр., М. Грушевський навіть був вибраний почесним головою і виступав від українців, але не був делеґатом і в згаданий список не був включений.

бинський (укр.), А. Пісоцький (укр.). Почесним головою з'їзду вибрано Михайла Грушевського[9].

Вітаючи делеґатів з'їзду від Центральної Ради, М. Грушевський підчеркнув що «Федеративна Росія надальше залишається кличем хвилини», та що «під тим кличем об'єднуються всі важні народи і народності Росії...»[10] М. Славінський, представник Російського Тимчасового Уряду згоджувався, що «в Росії одинокою формою, яка забезпечить і політичні і національні свободи являється форма автономного устрою», та побудова цілої держави на автономно-федеративній основі. Однак, як заявив він, «Тимчасовий Уряд не вважає себе управненим» проголосити перед Установчими Зборами федеративний устрій. Сказавши це, Славінський признавав, що в дійсності нічого не змінялося. Відклик до Установчих Зборів, як єдино компетентного чинника вирішувати державний устрій, служив новій владі в Петрограді, за леґальну основу відкидання національних домагань неросійських народів. Його запевнення про те, що уряд не робить перешкод у роботі на місцях спрямованої «на здійснення не тільки автономії, але і федеративного устрою»[11], напевно не переконувало учасників. Їхній досвід у тих справах говорив їм зовсім щось інше.

І так, протягом перших трьох днів продовжувалися привіти і виступи учасників різних національностей. Звичайно, промовці з'ясовували в цих виступах їхні національні аспірації, проблеми, чи вияснювали їхнє становище до поточних справ[12]. Тут ще варто згадати виступи С. Петлюри і К. Оберучева як ілюстрацію різних наставлень промовців. Петлюра, вітаючи (22. IX.) З'їзд від Все-українського Військового Комітету, сконцентрував свою увагу, перше на критиці централістичної політики Тимчасового Уряду, вказуючи при тому, що уряд невключає у свою працю представників неросійських народів, а відтак на з'ясованні потреби розбудови й існування української національної армії[13]. Оберучев, начальник Київської Військової Округи, заявивши, що він також є прихильником ідеї федеративного устрою Росії, вважав однак, що головне зусилля в той час повинно бути звернене на «оборону землі і волі». Та що, як він

---

9 Милюков, I, част. III, стор. 100. В інших джерелах, якими ми користувались не знаходимо жадної згадки про ці привіти.

10 Манилов, стор. 237. В тій першій частині з'їзду Грушевський мав довший виступ 23. IX., який будемо цитувати в заключенні цієї статті.

11 Там же.

12 Короткі звідомлення про ці виступи дивись: Манилов, стор. 237—239. *Свободний Союз,* число I, стор. 19—32, надрукував повні тексти таких виступів: І. А. Мачавагіані (груз. нац. дем. партія) з 22. IX., М. У. Шаца Анина (об'єднаної жид. соц. роб. партії) з 22. IX., К. О. Бахмана (лат. нац. дем. партії) з 22. IX., З. Г. Мейеровіца (лат. селянської спілки) з 23. IX., К. Р. Іванова (союзу козач. військ) з 23. IX., і М. Грушевського (від укр. організації) з 23. IX.

13 Манилов, стор. 238.

висловився, «розсіяння збройних сил країни (страни) в таку хвилину невідклично потягнуло б за собою загибелі республіки і свободи».[14] Як відомо Оберучев був завзятим противником організування українських військових частин і коли він появився до слова, одна частина З'їзду приняла його оплесками, а друга шиканням.[15]

У наступних двох днях 24 і 25 вересня були виголошені ряд доповідей, які обговорювали різні аспекти і проблеми федеративного устрою. С. Гаєвський говорив на тему — «Федерація в світі державного права», А. І. Вольдемар — «Про майбутний федеративний устрій Росії», Б. І. Борохов — «Про економічне обґрунтування необхідности федерації», І. Маєвський — «Про кооперацію центральних і крайових властей в майбутній російській республіці», Б. І. Борохов — «Про державну і національну мову», М. У. Шац Анін — «Про забезпечення національних меншостей», Н. С. Сиркін — «Про національно-персональну автономію, М. А. Кушнір — «Про принципи і проєкт розподілу Росії на країни (штати)», та Ф. Лященко — «Про відношення окремих країн (штатів) до центральних органів федерації»[16].

У дальших двох днях наради і дискусії відбувалися по секціях (делеґати кожного народу організували окрему секцію) та по комісіях з'їзду[17], що дало змогу обговорити і уточнити остаточні постанови й рішення. Кінцева сесія З'їзду Народів відбулася 28 вересня, 1917 р., на якій запропоновані резолюції були прийняті одноголосно. Відмітивши обміркування устрою російської держави, як у спеціяльних доповідях так і в дискусіях, резолюції стверджували що:

1. «Головною хибою державного устрою Росії як за старого режиму, так і після революції є надмірна централізація законодатної виконавчої влади.

2. Збудована на цім принципі державна машина не може справно працювати та гальмує розвиток держави.

3. Через велику економічну різноманітність країн і народів Росії, централізація влади затримує розвиток господарської самодіяльности населення, спричинюється до визиску окраїн неробочими клясами центру, а тим самим і до економічного занепаду цього осередку.

4. Упорядкування цілої низки економічних справ життя трудового населення, як земельне питання, переселенська та соціяльна справи, суспільна опіка і таке інше, потребують гнучкого і різнородного національно-адміністративного апарату пристосованого до місцевих і побутових особливостей населення.

5. Ніколи небувала щодо свого напруження в світі війна поставила перед державною машиною особливі вимоги щодо швидкости

14 *Там же*, стор. 239.

15 *Там же*.

16 *Там же*, стор. 240.

та продуктивности її роботи, вона показала цілковиту свою нездатність, не маючи змоги задовольнити найнеобхідніших життєвих потреб і досить часто пригнічуючи громадську працю, яка могла б задовольнити ці потреби.

6. Теперішний безлад, як на фронті, так і в тилу, по всіх відділах державного життя мав своїм джерелом централістичний лад.

7. Для рятунку держави від тої руїни, яка на неї чекає конче треба зараз же перебудувати державу на зовсім нових підвалинах, які не лишили б жадної можливости централізації.

8. Треба мати на увазі, що історія виробила два типи устрою для величезних держав, а саме: або централістичний (унітарний), або федеративний.

9. Підставою сучасної демократії є широка участь громадян в державнім житті потреба порядкувати цим життям законодатним, а не адміністративним способом (напр., бюджет) можливе тільки при федеративнім устрою держави.

10. Республіканський лад може міцно стояти тільки в федеративній державі, бо в централістичних державах легко можна робити зміни державного ладу через захоплення центральних установ.

11. Центральна влада може мати довір'я всіх верств населення, значить і мати силу, тільки при федеративнім устрою.

12. Через те, що Росія складається з багатьох народів, які мають більшу чи меншу національну культуру, історичне минуле та в економічнім відношенню вони творять окремі своєрідні кола, єдино природною формою федерації є така, котра основана на національному принципі.

13. Великі краї, заселені одною національністю, можуть на бажання поділитися або на кілька федеративних одиниць або лишаючись одною цілістю, дати автономію окремим частинам краю.

14. Ті національності, які, як наприклад, жидівська розпорошені по всій державі і ніде не мають свого краю, користуються правом мати екстериторіяльно-персональну автономію».

Зважаючи на згадані міркування, З'їзд Народів, скликаний Українською Центральною Радою, одноголосно постановляє, що Росія повинна бути федеративною демократичною республікою[18].

Право на національно-персональну автономію З'їзд більш детально розвинув в окремій постанові, в якій між іншим, було сказано, що:

I. «Кожна з національностей, що живе в Росії має право на національно-персональну автономію, на оформлення нації в леґально-правний союз, який охоплює її членів зі всіх просторів держави.

II. Засяг компетенції, а рівночасно і форми внутрішної організації національно-автономних установ буде усталено національним

[17] *Там же,* стор. 242. Hruchevski, „Congress of the Allogenian Peoples of Russia", *Eastern Europe,* Paris, Nov. 1, 1919; Vol. I. No. 5, p. 132.

[18] *Свободний Союз,* число I, стор. 8—9, Христюк II, стор. 21—22.

загальним збором даного народу, скликаним на основі загального, рівного, тайного пропорційного і без ріжниці статі, виборчого права.

III. Державний закон ґарантує для національних меншостей, які осягнуть в даній місцевості, усталений законом мінімум, право вживати свою мову, як в місцевих державних чи крайових установах, так і в органах місцевої самоуправи»[19].

З'їзд прийняв також рішення в справах деяких окремих народів. В резолюції відносно Білорусі, З'їзд визнав необхідним, щоб Російський Тимчасовий Уряд видав негайно акт про автономію Білорусі в складі Російської Демократичної Федеративної Республіки. Зазначуючи, що в склад автономії Білорусі мають бути включені і ті білоруські землі, які знаходились під окупацією німців. З'їзд вимагав також акту відносно автономії Латвії на її етнограічній території. Подаючи рівночасно губернії і повіти (включаючи і ті під німецькою окупацією), які мали б входити в склад цього краю. З'їзд визнав окремішність Козацтва, зі всіма правами на самостійне існування. Вітаючи рівночасно вступ козацтва, як повноправного члена «в сім'ю вільних народів Російської Республіки, які стремлять до федеративного устрою», щоб спільно здійснити ту ціль. Резолюція відносно Литви говорить про конечність видання Тимчасовим Урядом заяви про признання права литовському народові на суверенну державу з частин російської і пруської Литви, включаючи також литовську частину сувальської ґубернії, яку Тимчасовий Уряд своїм декретом включив у склад майбутньої незалежної Польщі.

У постановах у справі загально-державної і крайових мов, ствердженo що повалений царський режим незаконно йшов до повної русифікації народів, що в висліді дало крайно неґативні наслідки. З'їзд вказував на конечність негайно і ще до установчих зборів забезпечити народам Російської Республіки право вживання рідної мови, що відкрие шлях до розвитку національних самобутних культур. В дальших чотирьох пунктах висловлено домагання визнання рівноправности і повної свободи для всіх мов. Рівночасно признано російську мову як загальну державну (загально-федеративну) «для спілкування центральних органів федеративних одиниць з центральними органами Федерації і поміж собою». Одначе, «школа, церква і суд повинні по відношенні мови підпорядкуватися тільки бажанням заінтересованих сторін...»

У висновках про створену в той час ситуацію ствержується, що нависла катастрофа над республікою і, щоб поправити існуюче становище потрібно признати принципи на повне самовизначення народів, проголосити Російську Республіку федеративною і демократичною, та переводити це в життя. При тому вказувалося на

[19] Якщо не зазначено інакше, тут цитовані чи реферовані резолюції З'їзду Народів подано на підставі тексту друкованого в журналі *Свободний Союз*, число I, стор. 8—13.

потребу провести «націоналізацію Російської армії під проводом революційно-демократичних національних організацій з рівночасною реорганізацією в тилу фронту при співпраці тих же організацій...» Тільки таким чином, на думку З'їзду, можна внести змисл і ясність щодо війни, піднести спосібність самооборони держави, та довести до заключення почесного миру. Розвиваючи ті справи дальше в окремій резолюції відмічено, що як для успішної реорганізації республіки і ведення війни, так і для заключення миру потрібно співпраці всіх народів Росії і тому вказувалось на потребу реорганізації спеціяльних конференцій для крайових реформ в спеціяльну Раду Національностей при Тимчасовому Уряді, для захисту інтересів тих народів.

У постанові відносно мирової конференції З'їзд виходив з позиції, що майбутня мирова конфренція повинна проходити під знаком повного права всіх націй на самовизначення, що на ній буде справедливе визначення майбутніх кордонів з узглядненням інтересів всіх заінтересованих сторін, та що не буде поділу народів проти їхньої волі. Представники Росії на мирову конференцію повинні добиватися скасування всякого роду — громадських, політичних, національних чи релігійних обмежень, як також змагати до міжнародної ґарантії прав національних меншостей. Дальше постановлено, щоб при міністерстві міжнародних справ створити конференцію для національних справ з досвідчених осіб заінтересованих національностей, та щоб у склад російської делеґації на мирову конференцію війшли представники заінтересованих націй.

Відносно установчих зборів, З'їзд вирішив, що «незалежно від скликання Всеросійських Установчих зборів, повинні бути скликані на демократичних основах крайові Установчі Збори, які мають встановити, як норми відносин країн до центральних органів федерації, так і певні форми внутрішньої організації установ даного народу чи краю.

Нарешті постановлено, щоб «для розпрацювання і проведення в життя всіх тих заходів, які викажуться потрібні при здійсненні основних завдань національного і крайового автономно-федеративного будівництва і для організації Союзу Народів» створити Раду Народів. В її склад мали входити по чотири члени кожної національности з правом голосів, без огляду на число осіб даної національности, що беруть участь в нарадах Ради. З'їзд уповноважив Раду прийняти в свої члени зі всіма правами ті народи, які не брали участи в З'їзді, а також кооптувати на потрібні позиції осіб з правом дорадчого голосу. Рада Народів сама мала випрацювати свою внутрішню організацію, та мала право, якщо зайде потреба, організувати відповідні інституції (в тому числі Центральний Військовий Комітет), і виділити для цього потрібні фонди. Осідком Ради Народів мав бути Київ, але в разі потреби Рада могла збиратися і в другому місці.

Рішення і ухвали З'їзду Народів ми старались передати якнайповніше. В них як в загальному того роду документі, відзеркалені проб-

леми і наставлення З'їзду, не тільки тим, що сказано, але і тим, що промовчано. Щодо останнього, то напр., особливо завважується, що коли справа національно-персональної автономії дещо розвинена, то не знаходимо навіть загальних визначень в такій важливій справі як автономія нації — члена федерації.

В останній день З'їзду вибрано делеґацію, в склад якої увійшли проф. А. Е. Вольдемар, В. М. Бельській, А. А. Долгов, Мустафа Бек Векілов, і Б. Борохов на Демократичну Конференцію в Петрограді, яка мала передати цій конференції рішення З'їзду. Водночас вибрано Раду Народів, яка відбула своє перше засідання, день по закінченні З'їзду, тобто 29 вересня 1917 р. На цьому засіданні призначено членів, тимчасово вибраних у склад Ради Народів від естонців, українців, литовців, жидів, білорусів, азербайджанців, грузинів і бесарабських румунів. Кримські татари і козаки заявили, що зголосять своїх представників пізніше. Для очолення Ради на голову вибрано М. Грушевського, а на секретаря М. Любинського. Також прийнято остаточну редакцію резолюцій З'їзду Народів, які рішено подати Російському Тимчасовому Урядові.[20] На наступних засіданнях, які відбулися 15 і 18 жовтня, та 1 листопада, обговорено і прийнято ряд постанов. Важливіші з них, це рішення скликати сесію Ради Народів на день 6. XI. 1917 р., запрошуючи до участи також ті народи, які не брали участи в З'їзді Народів та почати видання органу Ради Народів, двотижневик *Свободний Союз*.[21]

Спроби Ради Народів розгорнути намічену З'їздом Народів діяльність не дістали піддержки, чи навіть зрозуміння, як від Тимчасового Уряду, так і від кіл від яких, мабуть, поважне число українців З'їзду, все ще такої піддержки очікувало, тобто від російських соціялістів, чи російської демократії, як тоді говорилося.[22] А тим часом большевицький переворот у Петрограді створив ситуацію в імперії, в якій ідеологія З'їзду виявила повну немічність в зустрічі з вимогами, які стали перед поневоленими націями. Це і припинило дальшу діяльність Ради Народів, а поява з початком листопада, запляннованого на чергову сесію Ради, першого числа *Свободний Союз*, треба, мабуть, вважати її лебидиною піснею.

Повертаючи до З'їзду Народів, насувається питання наскільки, в розгрі політичних сил часу, прийнята ним програма задовольнила національні стремління поневолених націй.[23] Наскільки, беручи до ува-

---

20 *Там же*, стор. 5, 13; Малинов, стор. 246.

21 *Свободний Союз*, число I, стор. 13.

22 Дивись напр. звідомлення Борохова в цит. творі, стор. 5—8, про те як прийнято делеґацію З'їзду Народів на Демократичній Конференції.

23 Славінський, пишучи про цей період, уважав, що З'їзд Народів віддзеркалював думання значної частини інтеліґенції поневолених націй, які вірили, що договоряться з російськими демократами і мирним способом переорганізують імперію. Зовсім інших поглядів, твердить він, були народні маси тих націй. Для них «історична Росія завжди була силою во-

ги існуючу в імперії ситуацію, яку на З'їзді Грушевський зхарактеризував так, що в «цілому ряді областей виявляються прояви занепаду всяких політичних зв'язків розклад всякої організованости»,[24] старання вдержати єдність російської держави через федералізм, відповідав інтересам тих народів. А дальше, чи були реальні підстави думати, що можна буде на федералістичних основах здобути для неросійських народів національну рівноправність з росіянами? Особливо, взявши до уваги, що поляки, литовці, а також фінляндці, найбільш свідомі нації в імперії заявились за повну незалежність, що значно послаблювало можливий бльок неросійських народів. Як також, шестимісячний досвід від упадку царату виявив повністю неґативне ставлення російських політичних партій до національних стремлінь поневолених націй. Можна було передбачити, що навіть коли б в певній ситуації знайшлося російське середовище, яке було б згідне здійснювати деякі форми федералізму, то росіяни, не маючи великих розходжень в їхньому ставленні до неросійських народів і маючи довгий досвід в практиці — діли і пануй — збережуть свою панівну позицію, роблячи поступки неросійським народам тільки, щоб задовольнити тактичні вимоги часу. До речі таку політику і проводили большевики.

Звичайно, учасники З'їзду Народів мали своє розуміння ситуації. Щоб вглянути в їхнє політичне думання, мусимо хоч дещо сказати про федералізм, рушійну силу цього З'їзду. Федералізм, вже через відкинення принципу незалежности як головної цілі, притуплював чуйність по відношенню до інтересів окремих націй. В програмах федералістичних партій національні справи часто були відсунені на задній плян через наголошення інших критеріїв як вирішальних, як для розуміння розвитку події, так і для унапрямлення дії. Наприклад, серед чисельних тогочасних неросійських соціялістів, висувалась на перше місце справа міжнародної клясової солідарности, та побудова соціялізму.

Були і прихильники федералізму як переходового періоду до незалежности. Вони вважали, що це створить можливість для повного розвитку, розбуджених революцією національних сил, забуваючи при тому вартість наголошення оптимальної цілі як елементу в виховному і практичному процесі. Недобачували також, що половинчастою ви-

---

рожою і чужою, її розпад являвся чудесним визволенням і всі спроби, хоча б і тактичні на відбудування імперської єдности, в якім би то виді не було — виглядало їм як намагання так чи інакше реставрувати ненависне минуле, і вважали це за зраду національної справи». Не давши в своїх наслідках жадної користи З'їзд Народів, продовжував Славінський допоміг в отверезінні цієї інтеліґенції і зблизив чи поєднав її з стремліннями народних мас. Славінський, М. А., *Національно-Государственна проблема в СССР*. Paris: Bibliothèque du Comité d'amitié des peuples du Caucase, du Turkestan et de l'Ukraine, 1938, стор. 52—57.

24 *Свободний Союз,* число I, стор. 30.

могою накладають гальмо на динаміку розвитку національного руху. А дальше, вмовляти напр., український народ у потребі збереження єдности з Росією через федерацію, не тільки заглушувало потрібну настороженість українського народу до небезпеки, що затрожувала від Росії, але й витворювало пригожий ґрунт диверсії в українській спільноті для тих російських політичних кіл, які використовуватимуть кличі федералізму для збереження російської імперії.

Питання, чи дивитися на федералізм як на переходовий період до незалежности, виринуло і на З'їзді Народів. Власне на того роду твердження одного з промовців зареаґував Грушевський в своєму головному виступі на тому З'їзді. Ту частину виступу, яка відноситься до цієї справи, наводимо в цілости. Вона є цікава його арґументацією. Застерігшись, що не є певний, що він того промовця правильно зрозумів Грушевський вияснював: «... я повинен заявити, що для федералістів-українців, т. є. домінуючої течії на Україні, для всієї великої маси народу України, — федералізм не являється переходовим кроком до державної незалежности! Навпаки, для нас українців, державна незалежність не лежить впереді, а позаду нас. В свій час ми жили державним життям як незалежна держава. На основах договору, який забезпечував наші державні права, ми злучились з Росією і ці наші права були беззаконно зірвані і нарушені старою династією. Український нарід не відмовляється від тих прав, так як і не відмовляються від своїх прав другі народи, які, як ми, посідали державну незалежність. І коли ми проголошуємо в теперішний момент, принцип федералізму ми виявляємо свою волю в такому розумінні, ми утверджуємо зберення наших державних прав. Но при тому ми дивимось на федерацію не як на шлях до самостійности, а як на шлях інших перспективів, вже давно відкритих передовими мислителями людства, як на шлях федерації Европи і дальше до федерації цілого світу».[25]

Коли говоримо про політичні наставлення того часу, то треба відмітити присутність скромного доґматизму, що ще більше утруднювало чи й унеможливлювало об'єктивну оцінку ситуації. При такому спрямуванні політики, губилась національна рація, чи, в кращому випадку, виходила плутанина в розумінні національних потреб.

В кінцевих висновках приходить відмітити, що З'їзд Народів, ставши на принципі права кожного народу на самовизначення, та рівноправности всіх націй і народностей, з вимогою переорганізування імперії в демократично-федеративну республіку, основану на національній базі, прийняв позиції, які були в різкому контрасті до тогочасної політики Російського Тимчасового Уряду; ця політика старалась зберегти російську імперію, в основному з централістичним урядом і з забезпеченням панівного становища російського народу. Для Української Центральної Ради, яка була головним промотором у тому змагу за справедливіший лад, це було певним моральним здобутком і скріп-

---

25 *Там же*, стор. 30—31.

ленням її престижу хоч би серед прихильників федералізму поневолених народів російської імперії.[26]

Коли ходить, однак, про тогочасний політичний розвиток, то З'їзд Народів не мав на нього жадного впливу. Події котились скоро і в протилежному напрямі, як того хотіли б учасники З'їзду. Вже в січні 1918 р. Грушевський був приневолений зайняти протилежну позицію до тої, яку висловив на тому З'їзді. Він писав: «Для забезпечення нашої волі і долі в сей гострий момент, для переведення миру і захищення нашого краю від напасників наше правительство мусить мати повну свободу діяльности, яку може дати тільки державна незалежність нашої республіки».[27] Труднісь була в тому, що нація не була належно підготована на той крок. І тут треба було визнати провал політики, усібленням якої був З'їзд Народів. В тій же статті Грушевський закликав: «Треба відкинути ілюзії мов би то ми на когось можемо спиратись, мов би то хтось стоїть за нами — якийсь ,єдиний фронт', якась солідарність народів і країв ,колишньої Російської Держави', коли в дійсності, нічого такого нема, а властиво, навпаки — останки і пережитки тих колишніх зв'язків тільки гальмують, тільки дезорганізують наші зусилля».[28] В тому процесі кристалізації національного політичного думання, треба було ще одного доповнення і він це в окремій статті зробив, пишучи: «...що я вважаю пережитим і віджитим... се наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидувана нам довго і уперто силоміць, і кінцем, як то часто буває справді присвоєна собі значною частиною українського громадянства».[29]

Як знаємо той драматичний поворот у політичнім думанні, прийшов дослівно під натиском московських штиків. Не зумівши відповісти на висунені потреби, федералізм мусів зійти з історичної сцени. А З'їзд Народів, подія яка мала стати наріжним каменем на шляху здійснення його візії, став монументом, в основному змарнованих зусиль і розбитих ілюзій.

---

[26] Христюк подає, що на «З'їзді дуже кидалось у вічі велике довір'я всіх поневолених народів Росії до української демократії, Христюк II, замітка на стор. 23. Це також видно з друкованих промов на З'їзді. Дивись: *Свободний Союз,* стор. 11—29. Дослідник лотиської історії того періоду твердить, що Київ був тим центром, на який орієнтувалися лотиші. Дивись: Ergergailis, A., "Latvian Liberals and the Federative Tradition during the 1917 Revolution", *Lithuanus.* Vol. 17, No. 3 (Fall 1971), стор. 31—60.

[27] Грушевський, М. С. *Вибрані Твори,* Нью-Йорк: Демократичний Український Координаційний Центр Америки, 1960, стор. 35.

[28] *Там же,* стор. 35—36.

[29] *Там же,* стор. 57.

Українська еміграція

М. Мельник

СТАТИСТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО УКРАЇНЦІВ В США*

ВСТУП

Іміґрація українців до США ніколи чисельно не була сильною і мабуть тому так мало людей щось на ту тему написало. Найосновнішою працею про українську іміґрацію є монографія Василя Галича *Ukrainians in the United States*.[1] Про різні аспекти тієї проблеми писали теж Юліян Бачинський,[2] Володимир Нагірний,[3] Джером Дейвис,[4] і Емілі Ґрін Бальч.[5] У всіх тих працях автори подають принаймні деякі статистичні інформації. На жаль, переважно, оцінка тієї статистичної інформації досить безкритична.

Аналіза статистичної інформації про іміґрацію українців показує, що до неї треба ставитись критично. Статистичні дані походять з різних джерел. Люди, що ту інформацію збирали, дуже часто не брали на увагу труднощів у зв'язку з різницею між національною і державною приналежністю українців. Вони теж часто не здавали собі справи з того, що русини і українці це та сама етнічна група та що є різниці між русинами і росіянами.

Найосновніші цифри про іміґрантів були складені на основі переписів населення і підрахунку іміґрантів при в'їзді до США (іміґраційна статистика). Є великі різниці між тими двома джерелами статистичних даних. Крім цього, питання, що урядовці ставили іміґрантам чи чужинцям у, скажімо, 1890 році, не були такі самі як питання із, скажімо, 1910 року. В наслідок того нераз тяжко робити порівнання між поодинокими епохами.

---

* *Від Редакції:* Стаття ця написана на основі обширнішої розвідки автора, яка має появитися англійською мовою у запляннованому виданні Українського Конґресового Комітету *The Ukrainian Heritage.*

1 Halich, Wasyl, *Ukrainians in the United States,* Chicago, Ill.: The University of Chicago Press, 1937.

2 Бачинський, Юліян, *Українська Іміґрація в З'єдинених Державах Америки,* Львів, 1914.

3 Nahirny, Vladimir and Fishman, Joshua A., „Ukrainian Language Maintenance Efforts in the United States" in Fishman, Joshua A. ed., *Language Loyalty in the United States,* The Hague: Mouton & Co., 1966, pp. 318—357.

4 Davis, Jerome, *The Russians and Ruthenians in America,* New York: George H. Doran Co., 1922.

Коли мова про загальне число українських іміґрантів, то статистична інформація найбільш різнорідна. Вона досить достовірна на певні протяги часу і цілком безвартісна для інших періодів.

Проблеми статистичної інформації не багато легші, коли йдеться про соціяльну і економічну характеристику українців в Америці. Основними питаннями тут є розподіл по професіях, заробітні платні, кількість шкільної освіти та проблеми асиміляції. Дуже багато інформації на час між 1899 і 1910 роками можна знайти у Звітах Іміґраційної Комісії.[6] Але й ця інформація теж дуже часто недостовірна.

Іміґраційна статистика перед 1820 роком, сперта на підрахунках іміґрантів при в'їзді до Америки, була цілком випадкова. Щойно Конґресовий Акт з 2-го березня 1819 р. встановив, що офіцери кораблів мусять подавати іміґраційним урядовцям певні інфомації про іміґрантів. Ці інформації в основному відносились до числа пасажирів, їх прізвищ, віку, статі, професії і країни походження в сенсі державної приналежности. Клясифікація іміґрантів після державної приналежности очевидно виключає статистичну інформацію про українських іміґрантів.

Наступні закони вводили різні поліпшення відносно збирання того роду інформації. Одне таке поліпшення заслуговує на окрему увагу. Починаючи з 1899 роком, іміґрантів почали реєструвати не тільки після їхнього громадянства, але й після їхньої національности. Таким чином 1899 рік є першим роком, коли починається ститистична інформація про українських іміґрантів. В дійсності, терміну «українці» у тих часах майже ніхто не вживав. Замість того вживали терміну «русин». Термін «українці» впроваджено щойно в тридцятих роках.

Цифри про кількість русинських іміґрантів подані у Таблиці 1. Цифри ті без найменшого сумніву в більшій чи меншій мірі не охоплюють усіх українських іміґрантів. Можна припускати, що до певної міри вина в тому самих українців. Біля 35 відсотків українських іміґрантів були неписьменні. Біля 90 відсотків із них були дрібні селяни. Треба сумніватись чи багато із них знало історію України чи зі школи чи від своїх родичів. Коли корабельні урядовці питали їх, якої вони національности, тоді певна кількість із них напевно подавала себе за австрійців, росіян, поляків чи інших.

Бачинський[7] пропонує інше вияснення тих надто низьких цифр про іміґрацію українців. На його думку люди, що збирали інформа-

---

[5] Balch, Greene Emily, *Our Slavic Fellow Citizens*, New York: Charities Publication Committee, 1910, pp. 120—147. Частина цієї праці вийшла теж у перекладі німецькою мовою: *Slavische Einwanderung in den Vereinigten Staaten.* Übersetzt von Dr. Stephan Philippovich, Leipzig und Wien: Franz Deuticke, 1912.

[6] 61st Congress, 2nd Session, Senate, Document No. 338, *Report of the Immigration Commission,* Washington D.C., Government Printing Office, 1911, reprinted by Arno & The New York Times, N. Y. 1970.

[7] Бачинський, Юліян, *Українська Іміґрація в З'єдинених Державах Америки,* стор. 86—114.

цію про іміґрантів, були дуже часто поляки, тому що польська іміґрація була дуже чисельна і давня. Тому, що частина Західньої України належала в минулому до Польщі, Бачинський підозріває що польські урядовці записували частину українців як поляків. Він пропонує свої власні цифри про кількість українських іміґрантів, та цифри ті не сперті на ніяких достовірних даних і тому їх серйозно трактувати не можна.

Таблиця 1

Іміґрація русинів до Америки, 1899—1952

(Фіскальні роки)

Рік	Число	Процент з усіх іміґрантів	Рік	Число	Процент з усіх іміґрантів
1899	1,400	0.45	1926	505	0.17
1900	2,832	0.63	1927	445	0.13
1901	5,288	1.08	1928	411	0.13
1902	7,533	1.16	1929	532	0.19
1903	9,843	1.15	1930	473	0.20
1904	9,592	1.18	1931	158	0.16
1905	14,473	1.41	1932	90	0.25
1906	16,257	1.48	1933	70	0.30
1907	24,081	1.87	1934	98	0.33
1908	12,361	1.58	1935	99	0.28
1909	15,808	2.10	1936	72	0.20
1910	27,907	2.68	1937	134	0.27
1911	17,724	2.02	1938	200	0.29
1912	21,965	2.62	1939	198	0.24
1913	30,588	2.55	1940	118	0.17
1914	36,727	3.01	1941	98	0.19
1915	2,933	0.90	1942	80	0.28
1916	1,365	0.46	1943	57	0.24
1917	1,211	0.41	1944	77	0.27
1918	49	0.04	1945	51	0.13
1919	103	0.07	1946	54	0.05
1920	258	0.06	1947	108	0.07
1921	958	0.12	1948	57	0.03
1922	698	0.23	1949	26	0.01
1923	1,168	0.22	1950	901	0.36
1924	2,356	0.33	1951	1,454	0.71
1925	667	0.23	1952	1,145	0.43

Джерело: *Statistical Abstracts of the United States*, U.S. Department of Commerce.

Ще одна можливість є та, що урядовці, які збирали інформації і при в'їзді до Америки і під час переписів населення, не усвідомляли різниці між «русинами» і «росіянами» і певну кількість українців записали як росіян. Аналіза еміґраційної статистики і цифр зібраних під час переписів населення підтверджує того роду здогади. Приміром, Таблиця 2 показує, що між 1901 і 1910 роком російських іміґрантів було менше чим русинів, а між 1911 і 1920 їх було більше. Коли взяти на увагу, що еміґрація з Російської Імперії під час 1915—1917 років була мінімальна, тоді це явище тяжко вияснити.

Таблиця 2

Десятирічні підсумки русинських і російських іміґрантів

(Статистика іміґрації, фіскальні роки)

Рік	Русини	Росіяни	СССР (усі національности)
1901—1910	143,143	80,557	—
1911—1920	112,923	153,781	—
1921—1930	8,213	26,897	89,424
1931—1940	1,237	5,454	7,401

Джерело: *Statistical Abstracts of the United States,* U.S. Department of Commerce.

Таблиця 3 показує відсотки русинських іміґрантів в порівнанні з поляками і росіянами. В загальному, ті відсотки послідовні. Та наглі зміни у деяких періодах часу тяжко вияснити. Того роду зміни можна завважити в другій колоні (русини і поляки) за рік 1900 і 1901 а опісля 1912 і 1913. В першій колоні (русини і росіяни) такі ж наглі зміни можна завважити між роками 1899 і 1900, 1908 і 1909, та 1910 і 1911.

До цього можна додати таку заввагу. В 1897 році число українців в Австро-Угорщині було приблизно 3.4 мільйони.[8] В тому самому часі число поляків було приблизно 17 мільйонів.[9] Отже українці становили 16.7% загального числа (20.4 мільйонів) українців і поляків. Цей відсоток вищий за подібні відсотки в Таблиці 3 за роки 1899—1906 і ту різницю теж тяжко вияснити.

В дійсності, можна б цілком добре припускати, що відсоток українських іміґрантів повинен би бути вищий з огляду на багато сильніше сільсько-господарське перенаселення в Західній Україні,[10] в порівнанні з перенаселенням на території заселеній поляками.

---

8 На основі інформації в *Reports of the Immigration Commission,* op. cit. Том 1, стор. 118.

9 Ibidem. Том 1, стор. 259.

10 Інформацію про густоту населення можна знайти в *Ukraine: A Concise Encyclopedia.* Том 1, стор. 180.

Таблиця 3

Імігранти русини в порівнянні з поляками і росіянами

Рік	Русини в порівнянні з поляками і русинами Відсоток	Русини в порівнянні з росіянами і русинами Відсоток	Русини в порівнянні з поляками, росіянами і русинами Відсоток
1899	4.7	44.1	4.4
1900	5.7	70.2	5.6
1901	10.8	88.7	10.8
1902	9.8	82.9	9.6
1903	10.7	73.2	10.3
1904	12.4	70.8	11.8
1905	12.4	79.4	12.0
1906	14.5	73.7	13.8
1907	14.9	58.9	11.9
1908	15.4	41.9	12.7
1909	16.9	61.2	15.3
1910	17.9	61.7	16.1
1911	19.9	48.6	16.4
1912	20.5	49.3	16.9
1913	14.9	37.2	11.9
1914	23.0	45.0	18.0
....			....
1921	1.0		
1922	2.4		
1923	4.2		
1924	7.6		
1925	11.1		
1926	6.6		
1927	4.6		
1928	4.5		
1929	5.6		
1930	4.9		

Джерело: *Statistical Abstracts of the United States*, U.S. Department of Commerce.

В загальному, можна сказати, що числа русинських імігрантів між 1899 і 1906 були значно вищі ніж цифри подані в іміграційній статистиці. Цифри між 1907 і 1914 мабуть досить близькі до правдивого числа імігрантів. Цифри після 1920 року не мають ніякої вартости як показник іміграції українців до Америки. В найкращому ви-

падку вони вказують на кількість тої маленької кількости українських іміґрантів, що продовжували називати себе русинами.

Українці в Переписах Населення

Перший перепис населення, що зібрав інформацію про походження поселенців в Америці, був перепис з 1850 р. Та перепис цей займався тільки колишнім громадянством, а не національною приналежністю поселенців. Перепис населення із 1900 р. зібрав певну кількість додаткової інформації. Тут уже ми маємо статистичні дані не тільки про державну приналежність поселенців, але й про державну приналежність родичів першої ґенерації американців, якщо принаймні один із них був народжений закордоном. Коли, приміром, Іван Іванович народився в Америці, а його родичі приїхали з Російської Імперії, тоді його «національне» (в значенні державної приналежности) походження було російське.

Інформація та все ще не була задовільна, тому що вона не брала на увагу національної приналежности. Таким чином у переписах населення до 1900 року не можна знайти ні українців, ні русинів. Щойно в переписах населення від 1910 до 1970 року, та за виїмком перепису із 1950 року, можна знайти інформацію не тільки про державну, але й національну приналежність. Це стало можливим завдяки питанням у запитниках в роді: «Якою мовою ви говорили вдома, коли ви були дитиною?»

Інформація про українців подана таким чином. В переписах з 1910 і 1920 р. статистичні дані є тільки про русинів. Перепис з 1930 р. подає інформацію про русинів і українців. Переписи з 1940, 1960 і 1970 років говорять тільки про українців. Інформацію про русинів зібрано теж, та вона не опублікована з огляду на їхнє мале число.

Інформація про національну приналежність населення Америки на основі рідної мови у вище згаданих переписах населення (чи радше в опитуваннях, що їх робили під час переписів) не рівномірна. Крім цього, питання у запитниках не такі самі і тому не завжди легко робити порівняння між різними переписами. Тут буде доцільно зробити клясифікацію тої інформації, а відтак вказати, у яких переписах її можна знайти.

Отже інформація про національну приналежність на основі вживання рідної мови була зібрана від таких категорій населення.

1. Білі народжені закордоном.

2. Люди усіх рас народжені закордоном, так що клясифікація не тільки після національности, але й після раси можлива.

3. Тут народжені білі, яких принаймні один родич народжений закордоном.

4. Тут народжені білі, яких родичі тут народжені (друга ґенерація американців).

5. Тут народжені особи (усі особи без огляду на расу), яких принаймні один родич народжений за кордоном.

6. Тут народжені особи (особи усіх рас), яких родичі тут народжені.

Статистичну інформацію про одну або більше категорій населення вичислених вгорі, можна знайти у таких переписах населення: 1910 — 1, 3; 1920 — 1, 3; 1930 — 1; 1940 — 1, 3, 4,; 1960 — 1, 2; 1970 — 2, 5, 6. В такий спосіб статистичні дані про категорію 1, цебто про національну приналежність народжених за кардоном білих, можна знайти в усіх переписах. Важливу інформацію про національне походження тут народжених білих, яких принаймні один родич був народжений за кордоном, можна знайти в переписах населення з 1910, 1920, 1940 і 1970 року. І врешті тільки переписи з 1940 і 1970 років мають дані про національне походження «стовідсоткових» американців, цебто тих, що їх і батько і мати тут народжені. Як уже згадано вгорі, того роду непослідовність незвичайно утруднює статистичну аналізу різних національних груп Америки.

Порівнальна аналіза національних груп утруднена теж тим, що питання у поодиноких запитниках не були такі самі, та що люди, які займались опитуванням, мабуть, не дістали доброго вишколу в справі національних проблем Східньої Европи. З огляду на ті причини треба припускати, що висліди опитувань між 1910 і 1940 р. відносно кількости українців цілком безвартісні. Висліди ті подані в Таблиці 4.

Таблиця 4

Народжене закордоном населення Америки з українською і російською рідною мовою

(Календарні роки)

Рік	Росіяни	Русини	Українці
1910	57,926	25,131*	....
1920	392,049	55,672*	....
1930	315,721	9,800	58,685
1940	356,940		35,540
1960	276,117		106,853
1970	149,277		96,635

Джерело: Censuses of U.S. Population.

Примітка: В запитнику перепису населення з 1950 року не було питання про рідну мову. Крім цього цифри з 1940, 1960, і 1970 років не включають русинів.

* В переписах з 1910 і 1920 років цифри включають українців.

Там можна завважити, що число росіян в 1910 р. було вдвічі більше як число русинів, а відношення між одними і другими в 1920 році було приблизно сім до одного. В тому самому часі Таблиця 2 показує, що число русинських іміґрантів між 1901 і 1910 було 143,143, а число російських іміґрантів було 80,557.

Статистичні дані про число іміґрантів, що повернулись до дому, не дуже достовірні. Та беручи цей факт на увагу, цифри подані в Таблиці 5 підкреслюють факт, що в 1910 році русинів в Америці було більше чим росіян.

Таблиця 5

Іміґрація і еміґрація русинів і росіян

(Фіскальні роки)

Рік	РУСИНИ				РОСІЯНИ			
	Число іміґрантів	Число еміґрантів	Нетто іміґрація	Процент еміґрантів	Число іміґрантів	Число еміґрантів	Нетто іміґрація	Процент еміґрантів
1908—1909	27 908	4 982	22 926	17,9	27 149	12 632	14 517	45,5
1910—1919	140 572	22 375	118 197	15,9	171 075	80 912	90 163	47,3
1920—1930	8 471	1 996	6 475	23,6	29 275	20 640	8 635	70,5
1931—1940	1 237	185	1 052	15,0	5 454	3 083	2 371	56,5

Джерело: *Statistical Abstracts of the United States,* U.S. Department of Commerce.

Котрі статистичні дані кращі? Ті, що їх збирали при в'їзді іміґрантів до Америки (іміґраційна статистика), чи цифри зібрані під час переписів населення? Не має сумніву, що коли говорити про загальну кількість іміґрантів, то підрахунок їх при в'їзді до Америки за час перед першою світовою війною кращий. Причина та, що люди, які збирали інформацію від іміґрантів, походили дуже часто з тих частин Европи, що й українці. Вони не тільки знали східньоевропейські мови, але й географію і національне зрізничкування европейського сходу. Натомість урядовці, що переводили перепис населення, ледви чи знали про те, що росіяни і русини це дві різні речі. Цей факт може й бути причиною того що, як ми бачили в Таблиці 4, деякі переписи населення показують таку велику кількість росіян. До того треба додати недобір, який при таких опитуваннях трапляється не виїмково, а реґулярно. Свого часу Мейо-Смис[11] прийшов до висновку, що такий недобір може становити між 5 і 8 відсотків.

Одну оцінку про загальну кількість русинів можна знайти в Звітах іміґраційної Комісії[12] де кажеться, що в 1910 році в Америці було 500,000 русинів. Це число переборщене. Навіть коли припустимо, що відсоток іміґрантів русинів із загального числа русинських, поль-

11 Mayo-Smith, Richmond, „Immigration and the Foreign Born Population", *American Statistical Association Publications,* 1896, стор. 304—320.

12 *Reports of the Immigration Commission,* op. cit. Том 5, стор. 118.

ських, і російських іміґрантів був значно вищий ніж відсоток обчислений на основі статистичних даних, то й тоді тяжко досягти цифри 500,000.

В загальному можна сказати, що тільки два переписи населення, цебто, переписи з 1960 і 1970 року, подають інформацію про кількість українців, яка є трошки ближча до правдивого стану речей. І так, згідно із переписом з 1970 року, ми завважуємо в Таблиці 4, що в Америці було 96.6 тисяч народжених за кордоном осіб які в дитинстві говорили українською мовою. Біля 130 тисяч тут народжених осіб, яких принаймні один родич був народжений за кордоном, говорили вдома по-українському. І врешті, 22.7 тисяч тут народжених, яких родичі були тут народжені, цебто американці другої ґенерації, вживали за свого дитинства української мови.

Ті три категорії становлять 249,400 осіб українського походження. Та тут можна завважити, що на основі статистичних даних Ватикану[13] із 1974 р. в Америці було 285 тисяч членів Української Католицької Церкви. В 1966 році, в Америці було теж 87 тисяч членів Української Православної Церкви.[14] Ті дві групи людей становлять 372 тисяч людей, отже цифра значно вища чим 249.4 тисяч, що її подає перепис з 1970 року. Цю різницю можна легко виявити тим, що певна кількість членів українських церков в дитинстві українською мовою не говорила.

Факт, що переписи населення з 1910 і 1940 років подають цілком фальшиві цифри про загальне число українців цілком не значить, що цю статистичну інформацію не можна вживати для інших цілей. Із того роду матеріялів можна довідатись про соціяльну і економічну характеристику українців. Із них можна б, приміром, довідатись про те, в яких ділянках чи професіях українці працюють, який був їхній дохід, їхня освіта і т. п. Але інформація та не опублікована.[15]

Характеристика Українських Іміґрантів

Як уже згадано вгорі, найбільшу кількість інформації про соціяльну і економічну характеристику іміґрантів різних національностей можна знайти у Звітах Іміґраційної Комісії.[16] На жаль, інформація та кінчається з 1910 роком і у досить великій кількості випадків вона або недостовірна, або цілком безвартісна. Коли говорити про українських іміґрантів, тоді уся інформація вказує на те, що хоч вони й

---

13 Щоденник *Свобода*, 30 червня 1974 р.

14 На основі інформації в *Statistical Abstract of United States*, 1971, стор. 43.

15 Вона існує на лентах обчислювальних машин і коли б якась українська установа схотіла видати на ту ціль кілька тисяч долярів, тоді ми могли б про українську групу довідатись багато більше.

16 *Reports of Immigration Commission*, op. cit.

були бідні, то дуже мало з них можна зарахувати у категорію бідняків.[17]

Кошти транспортації у тих часах становили в Західній Україні значну суму грошей. На того роду видатки не могли собі дозволити ані сільсько-господарські робітники, ані безробітні. Потенціяльні еміґранти не мали теж ніякої можливості гроші позичити, хіба що їхні кревні уже давніше виїхали до Америки. Це правда, що були випадки, коли американські фірми давали людям контракти праці і на основі тих контрактів позичали їм гроші на кошти подорожі. Та таких контрактів було незвичайно мало й іміґранти, що таким чином приїхали до Америки, були переважно англійці і трохи німців. Українські іміґранти звичайно продавали землю й хату і тому давніша іміґрація українців складалась майже виключно з селян.

Із Звітів Іміґраційної Комісії[18] довідуємося, що між 1899 і 1910 роками тільки 0.1 відсотка іміґрантів-русинів мав якусь професію, у той час коли англійців-професіоналістів було 9 відсотків. Коли англійських фахових робітників було 48.7 відсотка, то русини мали тільки 2 відсотки таких іміґрантів. Решта русинів начебто складалась із 43.4% сількогосподарських робітників, 37.2% робітників, і 17.4% інших ділянок. Чи цифри ці віддзеркалюють правдивий стан речей?

Цифри відносно кількости професіоналістів та фахівців, мабуть, правдиві, та інші відсотки без сумніву фальшиві. У цілій Західній Україні у тих часах не було, мабуть, більше чим 100,000 індустріяльних робітників. А, як уже згадано вгорі, сількогосподарські робітники не мали ніякої можливости роздобути гроші на виїзд до Америки. Тому ще раз треба підкреслити що українська іміґрація переважно складалась не з робітників чи сількогосподарських робітників, а з селян.

Іміґранти ті були бідні, та вони від багатьох інших національностей під тим оглядом багато не різнились. З тих самих Звітів Іміґраційної Комісії[19] ми довідуємось, що пересічна кількість грошей, що з ними приїхали русини між 1899 і 1910 роком, виносила 12.86 долярів. Пересічні кількох інших національностей були: поляки — 11.87; литовці — 11.13; іміґранти з Південної Америки — 10.43; англійці — 54.09; німці — 38.84. Та «багатих» іміґрантів серед русинів не було, бо тільки 1.4% із тих, що мали хоч якісь гроші, мали більше чим 50 долярів, під час коли того роду англійців було 31.1%. Цей відсоток (1.4) у русинів найнижчий із усіх національностей, та різниця дуже мала. Помимо того треба завважити, що відсоток русинів, що жили в домах для бідних, або які діставали допомогу для бідних був одним із найнижчих.

---

[17] Іміґраційні власті Америки та закони багатьох штатів мали формально категорію бідняків (по англійськи «попер»), яких вони не дуже радо приймали в Америці.

[18] *Reports of the Immigration Commission,* op. cit. Том 1, стор. 101.

[19] *Reports of the Immigration Commission,* op. cit. Том 2, стор. 94—109.

Після першої світової війни число іміґрантів з-поміж української інтеліґенції збільшилось. Ситуація під тим оглядом змінилась ще більше після другої світової війни. Ту зміну у професійній структурі українських іміґрантів можна завважити в Таблиці 6.

Таблиця 6

Рід занять дорослих українських втікачів у трьох окупаційних зонах Німеччини, 1948

Рід заняття	Число	Відсоток
Професіоналісти	6,130	13.76
Купецтво, банковість	1,098	2.47
Кваліфіковані робітники	11,319	25.41
Некваліфіковані і частинно кваліфіковані робітники	7,038	15.80
Селяни	18,957	42,56
Разом:	44,542	100.00

Джерело: Fishman, Joshua A., *Language Loyalty in the United States*, op. cit., p. 325.

Зокрема пропорція українських професіоналістів досить велика і вона багато не різниться від пропорції усіх професіоналістів народжених за кордоном і підрахованих у переписі населення з 1970 р.

В давніших часах проблема неписьменства була дуже важлива тому, що «письменним» іміґрантам було багато легше дістати працю. Пропорція неписьменних русинів, що приїхали до Америки між 1899 і 1910 роком, була, начебто, 53.4%. Відсоток неписьменних серед деяких інших іміґрантів був: Італійці — 53.9; мехіканці — 57.2; скандінавські країни — 0.4; англійці — 1.0; німці — 5.2.[20]

Цифра відносно неписьменних русинів мабуть переборщена. Є загально відомою річчю, що іміґранти є людьми із понад пересічною інтеліґенцією та ініціятивою. Крім цього порівняння між неписьменними іміґрантами і кількістю неписьменних людей в країнах, із яких вони вийшли, вказує на те, що пропорція неписьменних іміґрантів менша. Пропорція неписьменних людей в Західній Україні між 1899 і 1910 роком була біля 30%.[21] Також з опитування 807 русинських робітників виходить що тільки 34.1% із них не вміли читати.[22] Також опитування іміґрантів при в'їзді до Америки в 1914 році показало, що серед русинських іміґрантів 35.7% були неписьменні.[23] Отже вище подана цифра 53.4% дефінітивно за висока.

[20] На основі *Reports of the Immigration Commission, op. cit.* Том 1, стор. 99.

[21] Подано в *Ukraine, a Concise Encyclopedia, op. cit.* Том 2, стор. 331.

[22] На основі *Reports of the Immigration Commission* op. cit. Том 1, стор. 439.

[23] Гляди Jenks, Jeremiah W. and Lauck, W. Jeff, *The Immigration Problem*, New York: Funk & Wagnalls Co., 1922, стор. 429.

Таблиця 7

Іміґрація до Америки після статті, 1899—1910
вибрані національності

Національність або раса	Чоловіки	Жінки
Турецька	96.3	3.7
Російська	85.0	15.0
Еспанська	82.8	17.2
Італійська, Полудне	78.6	21.4
Русинська	74.4	25.6
Валійська	65.1	34.9
Англійська	61.5	38.5
Німецька	59.4	40.6
Французька	58.1	41.9
Жидівська	56.6	43.4

Джерело: *Reports of the Immigration Commission,* op. cit. Vol. 1, p. 97

Врешті, в Таблиці 7 можна завважити що відсоток русинських іміґрантів чоловічого роду був дуже високий. Це не значить, що всі вони були неодружені. Відсоток одружених русинів, що залишили жінок вдома, був теж дуже високий. Він становив 44% в порівнянні з 84% для турків, 75% для греків, 1.2% для ірляндців і 3.4% для англійців.[24]

Місце поселення українських іміґрантів

Як можна завважити в Таблиці 8, українські іміґранти поселювались там, де була праця, там де були свої люди, і там де не треба було видавати багато грошей на подорож. Іншими словами, вони поселювались переважно в містах, де була розвинена індустрія і які не були за далеко від атлянтійських пристаней. Цілком природно, в давніших часах Пенсильванія притягала найбільше людей тому, що там можна було найлегше дістати працю в копальнях і сталеварнях. Та коли з часом українські національні групи в містах інших штатів стали численніші, Пенсильванія втратила до великої міри свою притягаючу силу.

Тому що українські іміґранти в давніших часах були майже виключно селяни, цікаво знати, яка кількість із них поселилась на селі. На основі переписів населення з 1930 і 1940 років виходить, що між 80 і 83% українців народжених за кордоном жили в містах. Тільки 5 до 8% жили на селах. Решта, цебто між 11 і 12%, жила в маленьких містечках.

---

24 Див. *Reports of the Immigration Commission,* op. cit. Том 1, стор. 459—460.

Таблиця 8

Народжені за кордоном русини і українці, після штатів

Штати, в яких число русинів чи українців становило принаймні 1% загального числа русинів чи українців в Америці.

(Відсоток)

Штат	1910	1920	1930	1940	1960
Каліфорнія	0.28	0.12	0.27	0.17	2.24
Конектикат	1.61	3.24	3.60	3.26	3.88
Делауер	0.41	0.54	0.48	0.22	0.31
Іллиной	3.88	3.07	4.76	4.61	11.29
Мериленд	0.10	0.45	0.34	0.68	1.02
Мессечусетс	1.32	1.53	2.25	2.36	1.83
Мишіґен	0.59	4.45	7.43	10.24	8.31
Міннесота	0.26	1.05	1.25	1.46	1.82
Міссурі	1.29	0.80	0.46	0.84	0.29
Нью Джерзі	13.18	9.17	12.48	9.51	12.18
Нью-Йорк	13.79	19.88	23.41	26.96	25.06
Північна Дакота	2.56	0.89	0.73	0.96	0.24
Огайо	4.00	7.86	7.33	7.71	7.96
Пенсильванія	52.11	42.96	31.36	26.39	17.68
Роуд Айленд	0.73	1.36	1.20	1.24	0.50
Усі інші	3.97	2.63	2.65	3.39	5.39
	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Увага: Цифри за 1910 і 1920 рр. репрезентують русинів; цифри за 1930 р. включають русинів і українців; цифри за 1940 і 1960 рр. подають тільки українців. Делавер був включений тому, що населення в тому штаті дуже мале. Відсотки в Дистрикті Колюмбії були 0.02 в 1910 і 0.23 в 1960 р.

Джерело: Censuses of U.S. Population.

Під тим оглядом існує валика різниця між українськими іміґрантами в Америці і Канаді. Іміґранти в Канаді скористались із багатства дешевої землі і створили компактні села значної величини. Та коли українці почали їхати до Америки у більшій кількості, можливостей дістати землю без грошей уже не було. Все що вони могли робити, це стати сільськогосподарськими робітниками. Та культурна різниця між фармерами Америки і українцями була така велика, що того роду праці для українців були закриті. В дійсності, переписи населення з 1960 і 1970 років показують, що відсоток українців, що живуть в густо заселених місцевостях Америки один із найвищих в порівнанні з іншими національними групами.

Ще одна причина поселення українців у великих містах та, що певна кількість з них мала намір залишитись в Америці тільки на об-

межений час. Ті люди хотіли заробити трохи грошей і купити собі землю вдома. Та цифри про поворот українських іміґрантів вказують на те, що тільки дуже мала кількість із них повернулась назад.

Багатьом українцям цікаво знати, скільки людей в Америці виразно свідомі того, що вони є українського походження. Коли взяти на увагу членів українських церков, тих що до ніяких церков не належать, та тих що живуть в околицях, де церков немає, тоді можна сказати, що того роду людей є немеше 750,000. Та їх може бути багато більше. Як можна довідатись про кількість українців в Америці?

Опитування, в яких є питання про те, якою мовою хтось говорив за дитинства, дуже корисні, та з них можна довідатись тільки про кількість «твердих» українців. З них, наприклад, напевно не можна довідатись, скільки в Америці є жидів. Тому етнічні групи повинні звернутись до федерального уряду з проханням, щоб додати такі питання, як: «Якої національности ваш батько, мати дід і баба?»

Українці могли б теж самі довідатись про число українців в Америці. Ту інформацію можна б дістати за допомогою опитування біля 3,000 осіб. Таким чином можна б дізнатись, який відсоток українців належить до церкви, а який ні. Коли б показалось, що, наприклад, в Америці 400,000 людей належать до церков, а 50% відсотків не належать, тоді можна б сказати що усіх українців принаймні 800,000. Того роду метода все ще не взяла б на увагу до вистарчаючої міри людей, що живуть поза більшими центрами, та вона дала б багато точнішу цифру кількости українців в Америці чим цифра подана вгорі. Крім цього є ще інші методи підрахунку, які могли б доповнити вище згадану методу.

Михайло Біда

ГОСПОДАРСЬКИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНЦІВ У США

(Продовження)

Перші початки розвитку нашого господарського життя в США

Серед українських іміґрантів, ще задовго до першої світової війни, деякі здібніші, проворніші та ризиковні одиниці з ініціятивою та відвагою, вже тоді починали свої дрібні бізнеси з т. зв. «бордінґерства» та шинків; шинкарів тоді прозивали — «салюністами». У тих часах такий «салюніст» мав великий вплив на наших робітників. Він для них був і дорадником, і банкіром, а його «салюн» був пристановищем та місцем відпочинку по важкій фізичній праці робітників. У ті часи, деякі проворніші та інтеліґентніші особи засновували споживчі крамниці т. зв. «ґросерні». На цьому і кінчалися всі наші українські бізнеси в Америці. Так було аж до 1884 р., до приїзду до США першого українського греко-католицького священика о. Івана Волянського, який відразу розпочав організувати не тільки духовне, але й культурно-освітнє й господарське життя серед українців в Америці.

Отож першим ініціятором, що дав початок організованому життю українців у США був о. Іван Волянський тому, що він перший піддав думку будови наших церков, які були тим стимулюючим чинником, довкола якого почало концентруватися все наше організоване життя тут в Америці. Тож церква — стала першою клітиною організованого життя українського народу тут на вільній американській землі, у країні — волелюбного Вашінґтона. Як бачимо, церква — це був той фундамент, на якому заложено перші підвалини, що дали початок не тільки організованому, але й більше осілому життю наших українських іміґрантів в Америці.

При будові церков було потрібно всяких будівельних матеріялів, а тому деякі меткіші та проворніші люди почали займатися постачанням їх, а далі, в околиці наших церков, помалу почали оселюватися наші люди, а в парі з тим почали зароджуватися українські бізнеси в США. Цікавим є те, що перший, хто піддав нашим українським робітникам думку спровадити до Америки священика був бізнесмен, хоч і не українського роду, який у місцевості Шенандоа в Пенсильванії провадив свій бізнес, що був подібний до маленького банку. Це був литовський іміґрант — Кароль Райс. Він бачив, що українські робіт-

ники були безрадні й навіть не знали, як виписати українського священика, щоб для них відправляв Богослуження. А тому, що той Кароль Райс був проворним та метким, як справжній бізнесмен, то він і написав до Львова до митрополита Сильвестра Сембратовича, щоб той вислав до Америки для українських робітників священика. Розуміється, що насамперед він зібрав серед робітників потрібні на подорож гроші й переслав до Львова разом з проханням. І так митрополит прихилився до його прохання і післав до Америки священика о. Івана Волянського.[28]

Тож великою мірою причинився до українського організованого життя в США чужий підприємець, який був дорадником українських робітників, оцих неписьменних і безрадних «хлопів», які йшли у «світ за очі» шукати кращої долі для себе, а при цьому давати допомогу своїй залишеній у ріднім краю родині, яка в бідності й злиднях перебивалася і надіялась на поміч одержану від сина чи мужа з далекої Америки, де наші робітники важко працювали в фабриках і копальнях вугілля, заробляючи потрібні їм доляри.

Організування перших примітивних бізнесів, що їх вели українські іміґранти

Першими зародками, де почали творитися примітивні бізнеси, що їх вели наші українці це були т. зв. «шанди» (доми-шопи), які були збудовані в примітивний спосіб. У такій «шанді» звичайно були дві кімнати, в одній кімнаті була піч і склад кухонного посуду, цебто горщики, миски і т. д. Натомість друга кімната була більша, а тому в цій кімнаті було ліжко для господаря та стіл, біля якого обідали «бордінґери», цебто всі ті самітні жінки і чоловіки, що мешкали й харчувалися в хаті господаря; крім того ще були «причі» зроблені примітивно з дощок, на яких спали «бордінґери». Такі примітивні «причі» ставили собі в більшості самі «бордінґери».

Такі примітивні доми-шопи будували копальняні компанії, а хто винаймав такий дім — платив за користування домом шість долярів місячно. Перші наші підприємці, що почали свій примітивний бізнес у США брали до своєї «шанди» (дому) певну кількість самітних робітників і робітниць, звичайно від 10 осіб угому — це залежало від господині дому наскільки вона могла впоратися з роботою в приготуванні їжі, прання та іншої роботи при обслуговуванні «бордінґерів». Кожний хто провадив «бордінґерський» бізнес мусів бути жонатий тому, що всю працю при обслуговуванні бордінґерів виконувала жінка — господиня дому. За харчування кожний «бордінґер» платив господареві від 5,5 до 7 дол. місячно, окрім цукру, масла і «джело». Хліб і м'ясо в тім часі становили головну їжу. Крім цього господиня кожного дня давала своїм «бордінґерам» каву й розсолове м'ясо, цебто один фунт м'яса до роботи, а пів фунта на вечерю.

---

[28] Там же, стор. 286.

Крім платні за харчування, кожний «бордінґер» окремо платив ще 2 дол. місячно господині. Якщо така господиня мала в себе 20 «бордінґерів» на харчуванні, то вона заробляла — 40 дол. у місяць не враховуючи того скільки їй лишалося від калькуляції при закупівлі харчів для «бордінґерів». У ті часи — це були великі гроші, а також добрий бізнес тому, що для порівняння в тому часі кваліфікований пожежник у копальні вугілля заробляв від 40 до 50 дол. у місяць. Тому такі бізнеси провадили більше підприємчиві й проворніші робітники. Хто зумів краще провадити такий бізнес, а при цьому вже мав свої ліжка до спання для «бордінґерів», то йому платили більше — 12 дол. місячно.[29]

І так перші крамниці на кооперативних основах були зорганізовані першим українським греко-католицьким священиком о. Іваном Волянським у Шенандоа, Шамокіні, Гейзелтоні, Оліфанті та в Мейфілді. У цих крамницях бізнес був дуже добрий, тому що наші люди не тільки купували, але й приносили свої запрацьовані гроші до тих крамниць на переховання. Одним із управителів крамниці в Оліфанті був Володимир Сіменович, який, очевидно, не був приготований до ведення бізнесу. І, коли о. Івана Волянського відкликали до Риму, то в короткім часі засновані ним крамниці перестали існувати. Ще доки крамниці добре проспсрували, то, одного дня, люди принесли до управителя крамниці В. Сіменовича 20.000 дол. золотом і просили, щоб він їх прийняв за уділовців до крамниці, або щоб порадив, що їм з грішми робити та де їх інвестувати. Очевидно, що В. Сіменович не знав, що з тими грішми зробити, а тому відмовився їх прийняти. І так наші українські робітники змушені були віддати ті гроші жидові Шпіцу, який мав свою крамницю в Оліфанті. Тож мудрий жид за ті гроші вибудував декілька житлових домів, а ті наші українці, що віддали йому ті гроші, таки в тих домах мешкали і платили йому чинш. Як видно з цього, мудрий жид знав, як з грішми робити бізнес, а наш інтеліґент Володимир Сіменович не знав, що з тими 20.000 долярами робити. З огляду на те, що не було відповідно кваліфікованих кооператорів, то кооперативні крамниці так і перестали існувати тому, що не було кому ними порядкувати.[30]

Тож, як бачимо, з огляду на те, що тоді не було належно підготованих сил для ведення бізнесів, то в зв'язку з тим нічого дивного, що господарське життя українців у США розвивалося дуже поволі, але вперто й систематично промощуючи собі шлях до кращого майбутнього. Правдою є те, що наше українське суспільство в Америці на загал дуже мало присвячувало уваги бізнесовим справам. Наша стара іміґрація не багато уваги звертала на розбудову бізнесів. Вона свою увагу найбільше концентрувала на справи політичні не розуміючи тоді значення, ваги та сили бізнесу.

---

29 *Пропам'ятна Книга Українського Народного Союзу*, стор. 264, 265.
30 Там же, стор. 280.

І хоч тодішне наше суспільство і преса не присвячували належної уваги таким важним життєвим справам, як економіка та різні бізнеси, то незважаючи на те, економічні справи розвивались самочинно, майже ізольовано від загалу суспільства. А ті одиниці, що вели тодішнє наше економічне життя, яке у ті часи навіть не мало великого признання серед нашого суспільства, помалу відсепаровувалося від суспільних справ, а при цьому мало звертало уваги на потреби тодішнього суспільства.

З огляду на те, що суспільство мало цікавилося господарськими справами, то воно не могло знати, як у дійсності представлялась справа з нашим господарським життям у США і не знало, що було пророблено в ділянці господарського життя цього періоду. Тож у зв'язку з тим, дехто з нової політичної іміґрації може подумати, що стара заробітчанська іміґрація дуже мало зробила в ділянці господарського життя в минулому. Таке необґрунтоване поняття помилково інформувало б наше сучасне суспільство, а при цьому створювало б почуття неповноцінности супроти нашої старої іміґрації та накидало б пляму нездібності нашого народу творити господарські добра. А тому для історії прийдешні покоління українського роду повинні знати, які були осягнені здобутки на полі нашого господарського життя у США. Якщо ми цього не зробимо, то наша теперішня молодь і прийдешня ґенерація будуть думати, що наша стара іміґрація була цілковито нездібна творити матеріяльні добра такі, як мають під сучасну пору інші етнічні групи.

Наша стара іміґрація має дуже великі заслуги в цьому, що вона не маючи серед тодішньої своєї інтеліґенції відповідно вишколених господарників, зуміла своєю муравлиною та важкою працею прочистити шлях для новіших поколінь, працювати мозольно в важких обставинах при будові тих усіх наших надбань і осягнень, що їй з великим трудом приходилось здобувати в США. Тож, правду сказати, нова політична іміґрація багато завдячує старій нашій заробітчанській іміґрації за її всі господарські осягнення в ділянці нашого економічного життя тут в Америці.

Деякі недотягнення у ділянці господарського життя були лише тому, що наша стара іміґрація належно не подбала про те, щоб хтось із тодішніх поважніших економістів опрацював належні підсумки їхньої муравлиної праці, яка була пророблена на протязі цілого тодішнього періоду. Годилося б, щоб та вся колишня їхня праця була показана в опрацьованих статистичних даних, але — це вже не вина тих, що вели самотужки тодішнє наше господарське життя в США. Видно, що тоді був брак фахової економічної сили, якої обов'язком було зібрати цілий пророблений за даний період матеріял і показати та зафіксувати всі підсумки при помочі виготовлених статистичних таблиць на пам'ятку для дальших наших поколінь.

Як вже було сказано, на самому початку українські бізнеси в Америці почали зароджуватися вже в зарані нашої іміґрації. Всі ті бізнеси пробували вести таки наші звичайні робітники, які в рідному

краю не мали нічого спільного з бізнесами. Це були прості селянські діти, яких лиха доля або, може туга за пригодницькими мандрівками вигнали з їхнього рідного дому шукати кращого життя далеко за бурхливим океаном у незнаній казковій країні — Америці. Тож ті наші відважніші готові на риск люди тут на американській землі бралися вести, навіть такі бізнеси, які в ріднім краю були в погорді, або зовсім не були знані. Вони приступали до таких бізнесів тому, що на них тут відчувалася потреба. І так, як ми вже знаємо, «бордінґерства» і «салюни» — це були перші українські бізнеси в США. З морального погляду наші люди в Україні відчували до «салюнів» — корчмів нехіть і погорду, а тому вважалося, що українці не повинні вести корчмарських бізнесів. Тут в Америці наші іміґранти почали вести такі бізнеси і навіть добре на тих бізнесах заробляли. Наші українські «салюністи» зуміли затерти старокрайові упередження до коршмарів і коршми і перемінили «салюн» (таверну) на певного роду примітивний товариський осередок.[31]

Дальше почали розвиватися інші бізнеси, а в першу чергу всякі крамниці з різними товарами, що їх потребували наші іміґранти. Тож, насамперед засновували споживчі крамниці (ґросери стор), крамниці з ґалянтерією (драй ґудс стор), м'ясарні (бучерні). Українці славилися, як добрі м'ясарі, а деякі з них мали свої власні м'ясарні, які належали до передових американських м'ясних бізнесів, як от м'ясарський бізнес Платона Стасюка в Нью-Йорку, який працював у цьому бізнесі 25 років, а від 1922—1943 року, цебто рівно за 21 рік він мав у своєму бізнесі в 5-ох філіях обороту на суму три мільйони долярів.[32]

Були також склади з одежою, крамниці з хатньою обстановкою, залізними знаряддями і т. д. Зрозуміла річ, що інколи такі бізнеси розвивалися добре, а знов же деколи банкрутували — це вже залежало від багатьох факторів. Бувало, такі бізнеси організували на кооперативних основах, але з бігом часу з різних причин переводжено їх на чисто капіталістичні підприємства оперті на основі приватновласницької системи.

Різно бувало в історії нашого господарського життя тут на американській землі. Часто бізнеси занепадали, або зовсім переставали існувати, не з причин нефахового ведення їх, але з огляду на те, що час їхньої потреби вже минув. Це відбувалося у зв'язку з тим, що перші наші іміґранти старілися, а з бігом часу приїжджали нові і, впарі з тим, за ними почали приїжджати їхні жінки, а самітні спроваджували для себе дівчат з рідного краю і тут женилися з ними, а вже дальше будували свої власні доми, ну і, як звичайно буває, розводили родину. Тому, звісна річ, «бордінґерський» бізнес кінчився, а під сучасну пору про нього вже навіть ніхто не знає. Подібна справа була із «салюнами» (тавернами), оскільки цей бізнес почав в часі «прогібіції» за-

31 Там же, стор. 361.

32 *Ювілейний Альманах Українського Народного Союзу — 1894—1944*, стор. 196.

непадати. Під час прогібіційного періоду, якщо хто хотів дальше вести такий бізнес, мусів рискувати, цебто пускатися на «бутлеґера», що нелеґально торгував алькоголем, цебто займався продажем алькоголю та всяких інших спиртних напоїв «на чорно», а це, очевидно, було проти закону. У зв'язку з тим багато наших «салюністів» покинуло цей бізнес.

Але господарське життя не піддавалося застоєві, воно двигалося все вперед і на місці старих бізнесів творилися нові, які вже більше були пристосовані до попиту покупців. І так, тоді, коли кінчалися бізнеси «бордінґерів» починали розвиватися будівельні бізнеси, почали виникати будівельні «контрактори», а в цьому бізнесі працювало багато українців, які славилися тим, що вони були добрими виконавцями будови домів та інших господарських споруд. Такими будівничими (контракторами) були українці в Чікаґо, Клівленді і Ньюарку.

Опісля розвинувся похоронний бізнес, який тісно зв'язаний із столярським і грабарським бізнесами; в тих бізнесах також працювали наші українці. З бігом часу почала наростати нова ґенерація, а також проворніші й здібніші з старої іміґрації вже стали приучуватися до американського способу роблення бізнесів. І тоді, навіть деякі українці вже провадили похоронні бізнеси в більших американських містах. Так, напр., тоді в Нью-Йорку директором похоронного заведення був — Ярема, в МекКеес Рок Па. — Каня, а в Джерзі Сити — Євусяк, а сини їх були директорами похоронного заведення.[33]

Досить успішно працювали українські ремісники у своїх бізнесах, а головне ті, які приїхали до Америки вже вишколені в якомусь певному ремеслі. Найкращий попит тут був на слюсарів (пломберів). Це така праця, що вже вимагає доброго фахового підготування; деякі наші слюсарі добре виконували свою працю. Також наші українці провадили власні перукарні (фриз'єри), кравецькі робітні, шевські робітні, столярські робітні, пральні та ін.

Найкраще просперували споживчі крамниці (ґросерні), при чому тоді практикувалося, що при закупах жінки не платили готівкою, а брали все на книжку і в день виплати розраховувалися з крамарем. Також добре розвивалися українські пекарні. У тому часі багато українців було власниками ресторанів та всяких інших подібних бізнесів.

Іміґранти українці також були і в аптекарських бізнесах, який вже вимагає не тільки знання бізнесових справ, але й спеціяльного фармацевтичного приготування, де вже вимагається університетської освіти. Але, незважаючи на труднощі, українці добре вив'язувалися і з цього завдання. Після першої світової війни серед української іміґрації в Америці розвинувся окремий бізнес — «народніх домів». Деякі з них були громадськими установами або напів громадськими, а деякі навіть були суто приватними підприємствами.[34]

---

33 Wasyl Halich, *Ukrainians in the United States*, p. 63.

34 *Пропам'ятна Книга Українського Народного Союзу*, стор. 362.

Деякі наші українські іміґранти були власниками або співвласниками в бізнесах чищення вікон — це добрий і поплатний бізнес у США. Один із таких, що доробився в цьому бізнесі маєтку був у Ньюарку, Нью Джерзі, українець — Соколовський, який за 12 років праці зумів купити для себе мешкальний дім за 100.000 дол., що на ті часи була велика сума грошей.[35]

У більших містах українці мали свої власні бізнеси достави опалового матеріялу, цебто вугілля і дров. Трохи пізніше були продавцями автомобілів, а деякі навіть були власниками ґазолінових станцій. Ті наші іміґранти, що займалися пекарством і мали свої пекарні в Ньюарку та інших містах, славилися не тільки доброю якістю і випіканням смачного хліба, але також різної якості солодкого печива, як торти, медівники тощо.

Щодо поважнішої індустрії, то деякі українці брали і в ній участь, а особливо українського роду Ігор Сікорський вів фабрику гелікоптерів під фірмою Сікорський Авіяційна Корпорація (Сікорський Авіейшен Корпорейшен). Д-р Степан Сохотський був власником фабрики радіо, а Василь Буковий із Києва в Норт Дакоті був великим «ділером» (купцем збіжжя). Філемон Тарнавський мав велику фарму в Норт Дакоті, а Пилип Ярош — був власником фабрики, що виробляла бляшані консерви (кени) в Оренж, Коннектікат. Українці мали фабрику содової води, а в Клівленді, Огайо, велику пекарню, де інвестували 200.000 дол. і працювало в ній понад 40 робітників.[36]

Тут ще треба відмітити, що такі ремесла, як ковальське, боднарське, шевське та подібні в Америці належать до фабричного виробу, а тому наші українські іміґранти не мали спроможности розвинути продукції таких та їм подібних виробів у господарських ділянках американського життя, хіба лише за малими винятками — існували шевські робітні для направи старого взуття, де направою чобіт займалися особи похилого віку. У великих містах деякі наші кравці мали великий успіх, але переважна більшість наших кравців мусіла шукати праці в кравецькому промислі. За те українські кушніри зуміли створити добрий бізнес у кушнірськім промислі.

Щодо так званих подорожніх бюро (травел ейдженсі), тоді їх звали в той час аґентами продажу корабельних карт, які також давали подорожуючим до інших країн всякі інформації, а головне відносно подорожі до рідних країн. Тож і в цьому бізнесі наші українці відіграли досить поважну ролю.

Певна частина проворнішої нашої інтеліґенції займалися маклерством (брокерством) та продажем землі і мали свої «ріл естейти». Цей фах уже вимагав деякої підготовки, треба було в ньому орієнтуватися, як зробити добрий бізнес, але деякі наші бізнесмени мали успіх і в цій господарській ділянці. Наші люди мали свої власні бізнеси про-

---

[35] Wasyl Halich, *Ukrainians in the United States*, p. 63.

[36] Там же, стор. 65.

дажу меблів, радіоапаратів, фотографічних апаратів, велосипедів (роверів), грамофонів і т. д.

Українці з старої іміґрації також організували фінансові щаднично-позичкові інституції для складання своїх зароблених грошей, а також позичали гроші потребуючим. Такі кредитові інституції здебільшого були пов'язані з церковними інституціями. Тоді такі ощадностеві каси існували в Ньюарку, Пітсбурґу та в Чікаґо. Деякі з тих кас мали біля мільйона річного обороту, що на ті часи були великі гроші. Незважаючи на те, що деякі українці працювали в банках, але крім цього вони також пробували організувати банки. І так у Клівленді, Огайо, українці мали два банки «Сейвінґс Компани оф Клівленд», яка мала свої депозити на 1,500.000 дол., в грудні 1931 р. ця сума грошей зменшилася до 622.337,41 дол. Також у Шамокіні в Певсильванії був український банк.[37]

Тож, як бачимо українці працювали тут в Америці майже в усіх ділянках господарського життя не тільки звичайними робітниками, але також поважними підприємцями, які мали свої власні великі підприємства.

Ще треба відмітити й те, що наші старі українські іміґранти зуміли зорганізувати поважні асекураційні кооперативні установи — підприємства і будівельно-позичкові установи. Але найбільша їхня заслуга — це зорганізування страхувальних братських допомогових товариств. З тих товариств, насамперед треба згадати найбільшу братську асекураційну організацію — Український Народний Союз, що був заснований у 1894 р., а правно зареєстрований у штаті Нью Джерзі в 1907 р. Тут для порівняння слід відмітити, що в 1904 р. у касі Українського Народного Союзу було зареєстровано майна на суму — 17.993,34 дол.; у 1934 р. Союз мав 30.000 членів, а вже в 1969 р. УНС мав 88.000 членів і 35 мільйонів дол. майна.[38] У 1974 р. Український Народний Союз збудував великий репрезентативний хмаросяг, де приміщується не тільки бюро УНС, але й інші американські бізнесові бюра. У 1975 р. Український Народний Союз мав майна на поважну суму — 39,579.221,10 дол.[39]

Друга допомогова братська асекураційна організація, яка була заснована 1910 р. — це Український Робітничий Союз. Під сучасну пору він має свій осідок у Скрентоні, Пенсильванія. Союз у 1934 р. мав 12.000 членів, а його фінансовий стан за місяць червень 1975 р. становив суму — 9,852.894,21 дол.[40]

Третя поважна допомогова братська асекураційна організація, що була заснована в 1912 р. — це «Провидіння» з оседком у Філядельфії,

---

37 Там же, стор. 68.

38 *Ювілейний Альманах у 75-річчя Українського Народного Союзу 1894-1969*, стор. 46, 47.

39 Газета *Свобода*, ч. 159, з 26 серпня 1975 р. (Джерзі Сити, Нью Джерзі), стор. 4, і I. Mirchuk, *Ukraine and Its People*, Munich 1949, p. 113.

40 *Народна Воля*, ч. 30, з 21 серпня 1975 р. (Скрентон, Пенсильванія), стор. 3, і I. Mirchuk, *Ukraine and Its People*, p. 113.

де вона в 1934 р. мала — 8.000 членів і в місяці грудні 1975 р. мала 7,341.164,70 дол. майна.[41]

Четверта допомогова братська асекураційна організація — Українська Народна Поміч з осідком у Пітсбурзі, Пенсильванія, яку заснували в 1915 р. У 1934 р. це допомогове товариство мало 4.000 членів, його фінансовий стан на місяць вересень 1975 р. становив суму — 3,072.696,68 дол.[42]

Треба відмітити, що допомогові асекураційні установи — це поважні фінансові здобутки старої української іміґрації. Тож треба признати, що наша стара іміґрація дуже багато має заслуг в організації українського господарського життя в Америці.

Стара наша українська іміґрація в Америці не тільки створила величаві церкви з їхніми господарськими будинками та іншими маєтками, що становлять під сучасну пору сотки мільйонів долярів вартости, крім цього все це має свою, як матеріяльну так духову й мистецьку неоціненну вартість. Також усі ті збудовані народні доми та всякі домівки різних товариств та організацій, які мають свої доми та всякі інші нерухомості в формі земельних маєтків, та всі ті сотні тисяч приватних резиденцій, що мають наші українці в США, що були придбані нашою старою іміґрацією, становлять високу культурну й матеріяльну вартість. І це велика заслуга нашої старої іміґрації, яка, хоч з початку не мала задовільної кількости висококваліфікованої інтеліґенції, то одначе, незважаючи на це, осягнула великих успіхів у всіх ділянках господарського життя в США.

Тут ще треба відмітити, що в 1936 р. українці в США мали 2.723 різних бізнесів включаючи 847 харчових крамниць, 487 ресторанів, 307 мотелів і готелів, 46 підприємств чищення вікон, 11 фінансових щаднично-кредитних інституцій та 14 різних фабрик.[43]

Статистичні таблиці III, IV і V збудовані на статистичних показниках, що їх опрацював Юліян Бачинський у книжці п. з. «Українська іміґрація в З'єдинених Державах Америки».

Перші поселення українських фармерів у США

Українські фармери в США в більшості поселювалися на фармах індивідуально, а не більшими групами. Дуже рідко можна було знайти українців, що поселювались якоюсь компактною масою. Багатьох наших іміґрантів манило життя на фармах можливо тому, що вони походили з селянських родин, а працювати на фармах було безпечніше в порівнянні з небезпекою, яка грозила нашим робітникам при ви-

---

[41] *Америка,* ч. 142, з 7 жовтня 1975 р. (Філядельфія, Пенсильванія), стор. 3, і I. Mirchuk, *Ukraine and Its People,* p. 113.

[42] *Українське Народне Слово,* ч. 16, з 28 серпня 1975 р. (Піттсбурґ, Пенсильванія), стор. 3, і I. Mirchuk, *Ukraine and Its People,* p. 113.

[43] Volodymyr Kubijovyč and Vasyl Markus, *Ukrainian Abroad,* University of Toronto Press, p. 48.

конуванні праці в копальнях вутілля чи в тартаках або інших якихось фабриках. На перших початках наші іміґранти не мали грошей на купівлю фарм. А вже в періоді першої світової війни наших українських іміґрантів манили добрі зарібки на підприємствах, а тому більшість з них працювала в індустрії.

Наші перші іміґранти насамперед мусіли заробити та призбирати трохи грошей, і аж тоді вони могли думати про купівлю фарм. У 1889 р. у газеті «Америка», ч. 31, український фармер Гриць Гордан з Іллінойс, закликав українських робітників, щоб вони покидали працю в копальнях і фабриках, і оселювались на фармах, де свіже повітря і безпечніше працювати, ніж у фабриках, а також дораджував, щоб творити в Америці українські села.[44]

Тоді, коли до Америки почали приїжджати наші іміґранти, то кращі фарми вже були зайняті іншими іміґрантами тими, що прибули до США раніше від українців. Тож лишилися фарми гіршої якости або неужитки. Все ж таки поважна скількість наших іміґрантів були власниками великих фарм, а деякі працювали на виорендуваних фармах. Зате дуже мало наших людей працювали робітниками на чужих фармах.

У штатах Нової Англії українські фармери вже господарювали, ще десь від 1890 р. Деякі наші іміґранти купували залишені іншими національностями фарми. Очевидно, що це були не великі фарми, а тому наші люди, не маючи спроможності проґодуватися з тих фарм, змушені були йти до праці в близьких фабриках, де вони працювали в характері т. зв. «парт-тайм» робітників. Знов же, деякі наші фармери знаходили собі також додаткову працю на близьких тартаках.

Одна така більша оселя наших фармерів була в Новій Англії в місцевості Савт Дірфільд, штат Массачусетс. Інша поважніша група наших іміґрантів оселилася недалеко Кольчестер, Орендж, Оксфорд, а також у Віллімантік у штаті Коннектікат; також деякі осіли в Рутлянд, Вермонт і Манчестер — Нью Гемпшір. У тих поселеннях було біля 40 фармерських родин у кожнім поселенні. А деякі фармери, що жили недалеко міст навіть добре жили вирощуючи городину, а також розводили свійську птицю і корови на молоко та годували свиней на м'ясо, а свій товар вивозили на ринок до близьких міст. Рівночасно деякі з них вирощували збіжжя.[45]

Виглядає так, що українські фармери оселялися на фармах ще перед 1886 р., але про них ніхто не знав тому, що вони самі були неписьменні і не мали спроможности написати до українських газет про свій побут на фармах. Перший із наших фармерів, що у 1888 р. повідомив газету «Америка» про свій побут на фармі у штаті Віскон-

---

44 Юліян Бачинський, *Українська іміґрація в З'єдинених Державах Америки,* Львів 1914, стор. 168.

45 Wasyl Halich, *Ukrainians in the United States,* p. 48.

сін — був Теофан Жиця, який повідомляв, що він оселився на фармі в 1886 р.[46]

У 1909 р. у Вірґінії над рікою Йорк українці платили за 1 акр землі 150 дол. тож за фарму, що мала 10 акрів землі треба було заплатити відразу половину грошей, цебто 750 дол. (ціла сума 1500 дол.) разом з будинками, худобою і господарським ремanентом, по заплаченні половини грошей, решту давали на сплати на 6% річно. Розпродажем землі займалася філядельфійська фірма «Чіслік Лянд Корпорейшен».[47]

Також у штаті Нью-Йорк оселилося багато українських фармерів. Рівночасно багато наших фармерів оселилося на Лонґ Айленд — це були невеликі фарми, які складалися з кращої якости землі, а а їхня величина дорівнювала навіть 10 акрам землі. Вони найбільше вирощували городовину, овочі й свійську птицю. Їхня картопля славилася доброю якістю і мала попит на ринках. Українські фармери також були в околицях Ґальвей, Броадалін, Лі Центер, Ґленфільд, Спрінґ Веллі, Гудсон і Дургамвіль, де вони займалися садівництвом і молочарством. Їхні фарми були дещо більші й видайніші, а в Новій Англії фарми навіть своєю величиною доходили до 90 акрів. В околицях Нью-Йорку фарми наших українців виникли десь біля 1910—1920 рр.[48]

У штаті Нью-Джерзі також було чимало наших фармерських поселень, що їхні початки сягають 1908 р. — це в головному околиця Ґрейт Медовс. Ці фармери були з початку фармерськими робітниками, які обслуговували вантажні автомобілі, а заощадивши трохи грошей купували собі фарми. Але певна скількість наших людей осіли в штаті Нью Джерзі, куди вони потрапили через свою наївність. Правду сказати вони частково стали жертвою таки нашого українського продавця нерухомого майна, який давав оголошення в газеті «Свобода» про догідну на добрих умовах продаж землі в цій околиці. Тож наші фармери з Норт Дакоти повірили у правдивість тих оголошень, продали свої фарми в Норт Дакоті й приїхали до Мільвіль, де в дійсності за свої гроші з проданих фарм купили лише малі частки землі, а тому з тієї трансакції купна й продажу були дуже невдоволені й дуже жалували свій нерозважний вчинок, що так дали себе піддурити несовісному аґентові. Це, правда були малі фарми, але за те там було біля 200 українських родин. Також недалеко Плейнфільд у 1936 р. постало нове українське селище — Нова Україна, мешканці якого займалися вирощуванням та годівлею свійської птиці, а ті, що господарювали в Мільвіль вирощували збіжжя.[49]

У штаті Пенсільванії українські фармери — це колишні вутлекопи, яким не подобалась праця в копальнях, а тому вони, заробивши

---

[46] Юліян Бачинський, *Українська іміґрація в З'єдинених Державах Америки,* стор. 170.

[47] Там же, стор. 170.

[48] Wasyl Halich, *Ukrainians in the United States,* p. 48.

[49] Там же, стор. 49.

дещо грошей, купували в околиці фарми і починали господарювати. У багатьох випадках вугільні компанії продавали по дешевій ціні ту землю, де вже вибрано вугілля, а тому наші люди викуповували цю землю. Опісля показалося, що, в деяких випадках, самий лише ліс, що ріс на цій землі, дорівнював тій ціні, яку наші фармери платили за землю.

Тож наші українські фармери не тільки мали свій власний матеріял для будови житлових і господарських будинків, але їм ще оставалося дещо лісу на продаж. І хоч це були гористі ґрунти, то наші фармери призвичаєні до гір Карпат, радо купували ту землю тому, що вона їм пригадувала їхні рідні місцевості та їхні зелені гори. Тут наші фармери платили за один акр землі від 5—6 дол., а своєю величаною ті фарми були 8, 10, 20, 50 і 100 акрові.[50]

Деякі наші українські фармери оселилися в околицях таких міст: Ґрін Гілл, Дойлеставн, Квакертавн, Аллентавн, Сіппак і Альбіон, при чому лише в Ґрін Гілл було 16 родин українських фармерів, а в інших місцевостях було близько 70 родин українських фармерів; вони були оселилися на скелястому ґрунті, а тому не могли прожити з своїх фарм і мусіли шукати праці в поблизьких містах. Більшість із цих фармерів мала свої власні фарми, а деякі сплачували застави. Усі ці фармери управляли різні сільсько-господарські культури.[51]

Певна частина наших селян із Київщини, що була протестантського віросповідання еміґрувала з України з причин релігійного переслідування їх російською царською владою, особливо за панування царя Олександра III. Вони прибули до США в 1892 р. разом із жидівськими родинами; усіх тих українських протестантів було лише п'ять родин і всі вони оселились у Вірґінії, але з браку грошей були змушені виїхати на заробітки до Пенсильванії, щоб заробити грошей для сплачування своїх фарм.[52]

Тут ще треба відмітити, що раніше, в роках від 1885—1887, також прибули з України наші фармери, які оселились в околицях Філядельфії, щоб заробити, а заробивши трохи грошей, більшість із них у 1894 р. подалася до Вірґінії, де вони осіли в околиці Єйл і там залишилися. А ще інші українські фармери оселились у Йорк, Вірґінія, Куртіс Бей і Меріленд. Ці фармери мали невеликі фарми величиною від 10 до 40 акрів землі. Деякі з цих фармерів побіч культивування зернових культур, ще плекали годівлю свійської птиці з чого мали добрі прибутки. Деякі з них були власниками крамниць, пекарень, а ще інші займалися контракторством.[53]

Певна група українських фармерів у 1896 р. оселилася в Тексасі. Вони туди дісталися випадково з огляду на те, що вони їхали до Ка-

---

[50] Юліян Бачинський, *Українська іміґрація в З'єдинених Державах Америки,* стор. 173.

[51] Wasyl Halich, *Ukrainians in the United States,* p. 50.

[52] Юліян Бачинський, *Українська іміґрація в З'єдинених Державах Америки,* стор. 173.

[53] Wasyl Halich, *Ukrainians in the United States,* p. 50.

нади, щоб там отримати землю і почати нове господарське життя. Але в дорозі, ще на кораблі за намовою аґента вони замість до Канади, поїхали в Тексас, де їх стрінуло розчарування з огляду на те, що в Тексасі вже тоді не було вільної землі для заснування нових фарм. Тож вони були змушені найматися працювати на великих фармах, де вирощували бавовну, а деякі з них пішли працювати на залізницю і до копалень. Більші українські фармерські скупчення в Тексасі були біля Бремонд, Андерсон, Марлін, Нью Вавері, Шулембурґ і Дунді. Більшість із цих фармерів вирощувало зернові культури, бавовну і тютюн. З огляду на те, що там не було українських церков та організацій, ті фармери втратили свою національну свідомість.[54]

Певна частина наших людей із різних причин не захотіла лишатися в Тексасі, і коли їм трапилась нагода змінити місце побуту, то вони відразу виїхали до штату Оклагома, де вони оселилися на фарі Йонес. У самім лише Гартшорне було близько сотні наших украінфармерів. Найбільші українські поселення були в Гартшорне, Гарраг і Йонес. У самім лише Гартшовне було близько сотні наших українських родин. Майже усі вони були вуглекопами. Треба відмітити, що ці люди були православного віросповідання, а тому їх переконали, що вони росіяни, тому всі вони відійшли від української етнічної ґрупи. Деякі наші фармери знаходилися в штатах Арканзас і Міссурі, де вони оселилися більшою групою в районі Десльоґе і Ст. Франкоіс.[55]

Щодо штату Мічіґан, то українські поселення знаходилися у Кореміш, Фрутпорт, Пінконнінґ і Саліне. Тут наші іміґранти купували землю зарослу лісом, а опісля викорчовували ліс та будували житлові й господарські будинки і так помалу починали своє господарювання, замінюючи ці залісненi полоси в урожайні поля та прекрасні овочеві сади. У цих місцевостях було біля 200 українських фармерських родин.

Під кінець 19 ст., коли наші фармери почали оселюватися у штаті Вісконсін, то майже вся земля була поросла корчами, а всюди було дуже батато різних пеньків, які наші українські фармери мусіли викорчовувати, щоб зробити землю орною. Очевидно — це забрало багато часу та важкої й мозольної праці заки можна було засівати збіжжям чи іншими сільсько-господарськими культурами. Наші люди дуже важко працювали при очищуванні землі, але вони взаємно собі помагали і так спільними силами добилися своєї цілі.

У таких місцевостях, як Клейтон, Люблин і Торп, фарми наших іміґрантів були величиною від 80—1000 акрів. Там жило біля 150 наших українських фармерських родин. Деякі з них вирощували збіжжя, а більшість займалася молочарством із чого мали добрі прибутки. Після першої світової війни багато наших іміґрантів-українців із причини депресії покидали міста і купували фарми та починали госпо-

[54] Юліян Бачинський, *Українська іміґрація в З'єдинених Державах Америки,* стор. 177.

[55] Wasyl Halich, *Ukrainians in the United States,* p. 52.

дарювати. Найбільше вони купували фарми в штатах Огайо, Індіяна та Ілліной, де вони оселювалися близько міст.[56]

Відносно поселення українських фармерів у штаті Північна Дакота існують дві суперечні версії. І так дослідник української іміґрації в Америці Юліян Бачинський пише, що перші українські фармери оселилися в Північній Дакоті в 1898 р. і це були люди протентантського віровизнання (за висловом Ю. Бачинського — штундисти), які прибули з Київщини. Ці іміґранти їхали до Америки з наміром оселитися у Вірґінії, де вже були їхні земляки, які туди заїхали раніше. Але в Гамбурґу вони зустрінулися з німцем, що походив із Південної Дакоти, який їх намовив, щоб вони їхали з ним до Північної Дакоти, де вони отримають землю даром від держави. Вони згодилися на пропозицію німця і поїхали з ним разом до Південної Дакоти. Приїхавши туди, вони насамперед закупили коні й вози і подалися до Північної Дакоти до містечка Балфор. Там вони отримали даром земельні наділи величиною 160 акрів т. зв. «гомстеди». За ці земельні наділи вони заплатили лише кожний по 15 долярів на покриття адміністраційних коштів колонізації. Тоді їх було лише чотири родини. Тож вони відразу написали до своїх людей тих, що жили у Вірґінії, щоб вони приїжджали до них до Північної Дакоти. Так на їхній заклик відразу з Вірґінії приїхало 25 родин, а опісля ще багато українців з Київщини, а також із Канади та Галичини. Опісля почали приїжджати наші іміґранти з Галичини і всі вони отримували земельні наділи «гомстеди» даром. І з цього постала в Північній Дакоті найбільша українська фармерська колонія в США.[57]

Другу версію подаю за Василем Галичем, який спираючись на джерела з газет «Народне Слово» за 14 грудня 1933 р. і «Свобода» за 28 серпня 1933 р. пише, що в штаті Північна Дакота українці оселилися в 1896 і 1897 роках. І, що перші поселенці-фармери були із Східньої Галичини, які їхали до Канади з наміром оселитися в Канаді на фармах, але аґент із Дакоти намовив їх їхати до Північної Дакоти і навіть оплатив їм дорогу туди. І так наші іміґранти оселилися в цій місцевості, що опісля була прозвана Белфільд і Вільтон. За твердженням д-ра В. Галича, в 1933 р. там вже було заледве 17 українських родин, які жили в місті Белфільд. Але в околичних місцевостях, а головне в місцевості Україна й Ґорґам та Снов було 237 українських родин. Також у місцевості Ґрадец — було 10 українських родин.

В інших повітах, таких, як МекГенрі, МекЛін, Київ та околиці, ще перед другою світовою війною жило біля 8 тисяч українців. У Північній Дакоті оселилися переважно протестанти з України, які заселювали земельну площу величиною 40 миль довгу й біля 15 миль широку. Крім того наші українці заселювали приблизно половину по-

---

[56] Там же, стор. 52, 53.

[57] Юліян Бачинський, *Українська іміґрація в З'єдинених Державах Америки,* стор. 179.

вітів Біллінґ і Дунн, а менші групи жили у Вілліямс, Барнес, Траіль і Пембіна. У 1933 р. там українців було біля 10.000.[58]

Ті українські фармери, які оселилися в Північній Дакоті, матеріяльно були добре ситуовані, хоч земля, на якій вони жили переважно була гориста та деякі місця були порослі лісом, а в деяких місцях був лише степ. Усі ті землі, на яких господарювали наші українські фармери були різної якості. У деяких був гарний чорнозем, а в інших місцях земля була піскувата й були місця, де було багато каміння. Ці наші фармери вирощували збіжжя і городину, цебто картоплю, капусту, фасолю, огірки тощо, із зернових культур: пшеницю, жито, ячмінь, овес і т. д. Вони розводили худобу й свійську птицю. Якщо хто мав більше землі, то тримав більше худоби, але були й такі, що мали лише 2—3 корови, а деякі мали 8—10 коней. Інші мали 3—4 коні. Були такі, що тримали від 10—12 свиней, а були й такі, що мали від 100—300 курей, гусей, качок та індиків. Такі українці в Північній Дакоті, яких земля мала рівнинний характер добре себе почували і жили добре, але про те вони мали не легкі початки. Більшість українських фармерів мали фарми величиною 320, 480, а часом і 640 акрів землі. Вони ще перед першою світовою війною мали гарні збудовані житлові доми та інші господарські будинки, а також трактори та інший господарський реманент.[59]

Тут ще треба відмітити, що деякі українські фармери з Північної Дакоти під час першої світової війни переселилися до Канади, та до штатів Ореґон і Монтана. Тож колись наші українські фармери у США багато причинилися до розвитку сільсько-господарського (фармерського) життя. І тоді ще задовго до другої світової війни було в США біля 3.800 українських фармерських родин, що складалися з 26.000 осіб, які жили у 85 сільських фармерських громадах, а також багато інших було розкинених по цілій території США, які жили і господарювали серед інших національних груп. Більшість українських фармерів мала свої національні організації, школи та церкви. І так тоді українські фармери мали 49 своїх церков. Також багато наших українських фармерів дали своїм дітям вищу освіту, так що з другої чи третьої ґенерації вийшли лікарі, інженери, учителі та різні технічні працівники, які причинилися до економічної розбудови своєї прибраної батьківщини США.[60]

Усі ці сільсько-господарські знаряддя та машини показані в таблиці VI, наші українські фармери могли купувати у фабриках на сплати на 12% річно.

І так порівнюючи ціни на споживчі товари в США з-перед 1914 р. бачимо, що тоді вони були дуже низькі в порівнянні до сучасних цін. Коли, напр., тузінь (12 штук) моркви коштував 5 центів, то сьогодні

---

58 Wasyl Halich, *Ukrainians in the United States*, p. 53.

59 Юліян Бачинський, *Українська іміґрація в З'єдинених Державах Америки*, стор. 180, 181; Wasyl Halich, *Ukrainians in the United States*, p. 50.

60 Wasyl Halich, *Ukrainians in the United States*, p. 56, 57.

тузінь моркви коштує — 78 центів. Коли тоді індик коштував 80 центів, то сьогодні коштує — 8 долярів, або за курку тоді платили лише 30 центів, а в сучасну пору вона коштує — 2,50 дол.

Зрозуміла річ, що тоді люди мало заробляли в порівнянні до сьогоднішніх заробітків.

Статистична таблиця VI побудована на статистичних показниках, що їх опрацював Юліян Бачинський у книжці п. з. «Українська імґрація в З'єдинених Державах Америки».

ТАБЛИЦЯ VI.

Таблиця VI показує ціни, які існували в США перед 1914 роком на сільсько-господарський інтентар живий, всякі рільничі машини та споживчі продукти.

Назва рільничого інвентаря живого, машин і споживчих продуктів	Кількість в одиницях		Ціна в дол.
Кінь	1		150—200
Корова	1		18— 30
Віл	1		8— 20
Плуг ручний	1		21,00
Плуг із сидінням	1		65,00
Різак	1		30,00
Сіялка	1		100,00
Борона	1		15,00
Жниварка	1		140,00
Пшениця	1	бушель	0,70
Жито	1	бушель	0,50
Ячмінь	1	бушель	0,03
Овес	1	бушель	0,22
Льон	1	бушель	0,82
Картопля	1	бушель	0,25
Горох	1	бушель	0,05
Фасоля	1	бушель	0,05
Морква	1	тузінь (12 одиниць)	0,05
Капуста	1	фунт	0,01
Курка	1		0,30
Качка	1		0,35
Індик	1		0,80
Гуска	1		1,00
Молотарка	1		300,00
Косарка	1		40,00
Машина до згрібання сіна	1		28,00
Віз	1		70,00
Візок («боґа»)	1		75,00

Перша спроба організації українських бізнесменів в Америці

Д-р Василь Галич твердить, що вже в 1931 році в більших містах таких, як Нью-Йорк, Клівленд, Ньюарк, Нью Джерзі та Чікаґо існували організації українських бізнесменів, але найкраще були зорганізовані наші бізнесмени в Ньюарку і Нью Джерзі, які вже з самого початку мали 40 членів.[61]

Але на ширшу скалю почин до зорганізування українських бізнесменів в Америці дав Нью-Йоркський бізнесмен із галузі м'ясарського промислу Платон Стасюк, який при співпраці інших українських бізнесменів, а головне власників споживчих крамниць (ґросери стор) у 1941 р., зорганізував «Союз Українських Бізнесменів» у Нью-Йорку, який на перших початках мав біля 100 членів, але опісля через незрозуміння суті справи та різні незгоди осталось лише 7 членів.[62]

У перших початках тією справою зацікавилось багато наших українських бізнесменів, навіть у багатьох осередках, де жили українці. На самому початку здавалось, що така організація має добрі перспективи для дальшого розвитку. І так в перших початках ініціятор і організатор Союзу Українських Бізнесменів в Нью-Йорку П. Стасюк клав сильний натиск на те, щоб усі українські власники споживчих крамниць тісно між собою співпрацювали, а також повинні б старатись про те, щоб потрібний для них товар спроваджувати гуртом, розуміється — це було б для усіх набагато дешевше, й вони могли б у своїх крамницях продавати товар по нижчих цінах і тим здобувати для себе більше покупців, а при цьому товар міг би бути кращої якости. Рівночасно він плянував, щоб українці мали свої репрезентативні бюра, в яких повинні працювати вже тут народжені українського роду фахові сили. При цьому він також плянував, щоб Союз Українських Бізнесменів видавав свій фаховий журнал. Тож на початку все виглядало добре, але багато наших українських бізнесменів не захотіло стати членами товариства.

На жаль, добрі й коструктивні економічні пляни П. Стасюка не вдалося здійснити. І так, коли великі гуртівні товарів, де наші крамарі закуповували товар, дізналися про плян заснування українськими бізнесменами української гуртівні товарів, відразу розпочали шалену аґітацію серед українських крамарів (ґросерників) видумуючи несотворені нісенітниці на П. Стасюка, навіть до тієї аґітації включились приватні особи, які вели завзяту, послідовну боротьбу проти заснування української гуртівні товарів, намовляючи наших крамарів, що підтримуючи цю справу вони знищать свій бізнес. При цьому П. Стасюкові, навіть приписували такі підлі інсинуації, як шпигунство і т. д. Очевидно, що багато наших крамарів (ґросерників) повірило спритній ворожій аґітації, яка була скерована проти розвитку

---

61 Там же, стор. 68.

62 *Ювілейний Альманах Народного Союзу 1894—1944,* стор. 195, 196.

українських бізнесменів, а в наслідок цього організація Українських Бізнесменів в Америці перестала існувати. І так, коли б у наших бізнесменів було більше свідомости й політичного хисту та, щоб вони були належно дозрілими, то Союз Українських Бізнесменів міг би розвиватись, а добре розвинений Союз Українських Бізнесменів міг би, не тільки давати нашим бізнесменам добрі матеріяльні користі, але при цьому популяризував би українську справу серед інших етнічних груп.[63]

Як бачимо така була химерна доля організації Союзу Українських Бізнесменів в Нью-Йорку, а все через несвідомість, через брак нашого українського «Я» та наше недовір'я до своїх власних сил та традиційної нашої одвічної незгідности, яка вже від непам'ятних часів роз'їдає наш національний організм.

Організація українських професіоналістів в Америці

З огляду на те, що професіоналісти в кожній державі тісно пов'язані в своїй праці з галуззю економіки, приходиться і про них написати, як вони творили свою професійну організацію в Америці.

І так, насамперед, приходиться відмітити, що з бігом часу, коли вже із старої української іміґрації, цебто з їхніх дітей витворилась своя інтеліґенція різних професій, то свідоміші з них почали думати про організоване професійне життя, яке спиралось би на національній приналежності, щоб усім з'єднаним фронтом разом могти допомагати своєму народові на рідних землях, а також тут усім нашим українцям, що проживають в Америці й Канаді, а при цьому при помочі своєї професійної організації популяризувати українську справу.

Треба сказати, що раніше українські професіоналісти вдоволялися лише своєю професією та своєю працею, при цьому майже уникали всякої суспільної праці, а крім цього вони ще мали зовсім необосновані претенсії на те, щоб наше українське суспільство їх підтримувало, хоч вони добре розуміли, що професіоналісти — це душа й мозок нації. Це ті, що повинні вести суспільство, цебто даний народ до кращого та щасливого й світлого завтра.

Якщо інтеліґенція і суспільні маси тісно між собою співпрацюють, тоді така нація може легше просуватися вперед до кращого майбутнього й при цьому краще може розвиватися та творити матеріяльні добра й достатки для нашого буття, а також для кращого прийдешніх поколінь.

Тож передова українська інтеліґенція в Америці й Канаді, яка була патріотично наставлена почала плянувати, щоб згуртувати всіх українців професіоналістів в Америці й Канаді в одну міцну професійну організацію. У зв'язку з тим 18 і 19 серпня 1933 р. скликано до Чікаґо, Ілліной, Перший Конґрес Українських Професіоналістів, з огляду на те, що в цих саме днях відбувалася в Чікаґо Світова Ви-

---

[63] Там же, стор. 196.

ставка і Український Тиждень, що був організований на цій Виставці. Тоді Товариство Українських Професіоналістів виготовило статут, що передбачав: 1. Заохочувати українську молодь, щоб вона присвячувалась науці й досягла найвищих ступенів знання; 2. Дбати про переклади з українського письменства на англійську мову й із американського на українську; 3. Дбати про основування українських бібліотек; 4. допильнувати, щоб члени писали статті до американських і українських газет і заохочували до більшої участи в громадськім житті; видавати наукові праці англійською і українською мовами. Тож у зв'язку з цим зібрані на Конґресі українські професіоналісти з Америки і Канади у кількості біля 50 осіб, були дуже вдоволені й піднесені на дусі, а радості їхній не було кінця, що вони перші були творцями так важного й давно бажаного Товариства Українських Професіоналістів.

Перша Управа Товариства Українських Професіоналістів, що була вибрана зборами складалася з таких осіб: адвокат О. Е. Малицький — голова, адвокат Іван Яців — перший стаступник голови, проф. А. Грановський — другий заступник голови, д-р Г. Ґ. Скегар — секретар, Степан Шумейко — скарбник.

Тоді на цьому Першому З'їзді Українських Професіоналістів Америки й Канади, на якому виголошено дві цінні й речеві доповіді, які прислали такі особи: проф. Іван Боберський — тема доповіді: «Обов'язки українського інтеліґента в Америці», а В. Біберович доповідь на тему: «Українські Професіоналісти». Крім цього ще були виголошені реферати: д-р Л. Мишуга: «Український професіоналіст як провідник», Галя Гаврилюк з Вінніпеґу — «Наша жінка та її освіта»; д-р Яців — «Про потребу реклями» та адв. Гуменюк — «Про потребу організації українських професіоналістів».[64] Хоч, правду сказавши, ми не маємо точних даних про те, що проробила перша управа під час свого терміну 1933—1934 р.?

Другий Конґрес Товариства Українських Професіоналістів відбувся також у Чікаґо в 1934 р., а в цьому Конґресі брало участь багато нових професіоналістів. І так на 1934—1935 рік було вибрано управу з таких осіб: адв. О. Е. Малицький — голова, інж. О. Гладкий — перший заступник голови, панна М. Онуфреїв — другий заступник голови, д-р Г. Ґ. Скегар — секретар, адв. Р. Нагірняк — скарбник. І тут також ми не маємо точних даних про роботу виконану в 1934—1935 р.?

Третій Конґрес Українських Професіоналістів відбувся в 1935 р. у Детройті з огляду на канадських українських професіоналістів, яким було ближче до Детройту, ніж до Чікаґо. На цьому Конґресі було багато молодих професіоналістів і студентів. На третій Конґрес Українських Професіоналістів до Детройту з'їхались біля 200 українських професіоналістів. На ньому переобрано ту саму управу за вийнятком скарбника, що ним був вибраний д-р Павло Канчір. Але на третій Конґрес Українських Професіоналістів вже прибуло менше україн-

[64] Там же, стор. 202, 204.

ських професіоналістів, хоч їх була ще поважна кількість, бо присявних на Конґресі було понад 100 осіб.

Четвертий Конґрес Українських Професіоналістів, що відбувся в 1936 р. у Філядельфії вибрав нову управу в такому складі: д-р Володимир Ґалан — голова, адв. В. Тухлій і адв. Іван Сквір — заступники голови, адв. Іван Дудан — секретар і скарбник. Також дуже мало відомостей маємо про роботу, яку провела нововибрана Управа.

П'ятий Конґрес Українських Професіоналістів, що відбувся в 1937 р. у Клівленді, був не дуже вдалий. Чомусь так склалось, що Управа четвертої каденції не прибула на цей П'ятий Конґрес і, можливо з тієї причини на Конґресі серед зібраних членів Конґресу панувало незадоволення, апатія та зневохочення до дальшої праці. Але все таки не зважаючи на це, Конґрес таки відбувся. На цьому П'ятому Конґресі Українських Професіоналістів до Управи вибрано таких осіб: адв. Роман Смук — голова, д-р В. Яремій та адв. М. Пізнак — заступники голови, д-р П. Канчір — секретар і скарбник.

На шостий рік діяльности, що припадав на 1938 р., який був останнім, Управа лишилася майже та сама. Заходами цієї нової управи видано книжечку під заголовком «Directory of Ukrainian Professionals in the United States». Можливо, що діяльність Товариства була б розвинулася, але друга світова війна перервала дальше організоване життя Організації Українських Професіоналістів в Америці.[65]

Тож видно з повищого, що стара українська іміґрація була не тільки патріотично наставлена, щира й жертвенна, але зуміла також зорганізувати товариство українських професіоналістів із різних фахів і професій для ведення організованого економічного й культурно-освітнього життя в Америці й Канаді. З вибухом другої світової війни ця організація перестала існувати, можливо тому, що багато її членів було покликано до армії, щоб захищати свою країну.

---

65 Там же, стор. 202, 204, 205.

Наші ювілярі

Любомир Винар

ОЛЕКСАНДЕР ДОМБРОВСЬКИЙ

(З нагоди сороькліття наукової праці)

Коли в 1963 і 1964 роках назрівали пляни організації Українського Історичного Товариства й видання «Українського Історика», — Др. Олександер Домбровський належав у тому часі до вузького круга ініціяторів тих починів. Він є членом-основником УІТ, а від 1964 року став членом Редакційної Колегії «Українського Історика», в якій відповідає за відділ стародавньої історії. Цього року відзначаємо ювілей 40-ліття наукової праці нашого видатного історика й одного з піонерів УІТ. Нашою скромною статтею бажаємо відзначити життєвий шлях і наукову діяльність Достойного Ювілята з надією, що в майбутньому появиться обширніша праця про його наукову творчість.

Життєвий шлях і діяльність.

Олександер Володимир Домбровський, син Михайла й Софії з Угринів, народився 8 вересня 1914 року у Львові. Вже в свойому юнацькому віці Олександер виявив замилування до історії й клясичних мов. Можливо, що на зацікавлення молодого Олександра мали вплив історики Ом. Терлецький і Ст. Томашівський — його ґімназійні професори. В 1934 році він здав ґімназійну матуру в Академіч-

ній ґімназії у Львові й того ж самого року записався на гуманістичний факультет Львівського університету. В роках 1932—1933 появилися у ґімназійних Звідомленнях його перші літературні нариси мемуарного характеру. Головним предметом своїх студій Ювілят вибрав історію, а побічним ґерманістику. Під час університетських студій Олександер Домбровський кристалізував свій науково-історичний світогляд і розпочав свою історично-дослідну працю. На Львівському університеті він мав нагоду студіювати у визначних польських учених. Олександер Домбровський присвятився студіям над античною історією і у зв'язку з тим слухав викладів проф. Константина Хилінського, керівника катедри античної історії, проф. Ст. Закршевського (історія Польщі), проф. Е. Модельського (історія середневіччя і допоміжні історичні дисципліни) та інших. Значний вплив мав на молодого історика проф. Хилінський, який ставився прихильно до українських студентів. Проте він був під тим оглядом вийнятком. Інші польські професори в своїх викладах, як пізніше писав Ювілят, «придержувалися тактики дівіде ет імпера в схемі східньоевропейської історії, тобто відділювання західньоукраїнської території (так зв. ґродуф червеньскіх) від східньо-українського материка». На Львівському університеті небуло українських професорів-істориків з уваги на дискримінаційну політику польської влади в відношенні до представників української науки. В таких умовинах на тодішньому Львівському університеті, як опісля згадував Ювілят, українські студенти не могли поглибити свого знання з історії України. Проте молоді адепти історичної науки найшли вихід з тієї ситуації. За ініціятивою особливо здібного молодого історика Теофіля Коструби в 1936-7 академічному році зорганізовано при Науковому Товаристві ім. Шевченка неофіційний Семінар історії України для українських студентів Львівського університету. Опікуном і одним із головних викладачів Семінара став Проф. Іван Крипякевич, а іншими викладачами були — М. Андрусяк, Ом. Терлецький і Т. Коструба. Секретарем-хронікарем Семінара став Олександер Домбровський, який відповідав за семінарійну книгу «протоколів» і держав зв'язок із українськими професорами. У тому часі Ол. Домбровський дружив із своїм старшим колегою і заразом учителем Т. Кострубою та молодшим Ом. Пріцаком, який також був учасником Семінара. Крім великого впливу Т. Коструби на молодого історика також треба згадати про ролю проф. І. Крипякевича і проф. Я. Пастернака, які мали значний вплив на історичні зацікавлення українських студентів. І взагалі треба підкреслити, що НТШ у тому часі робило все, що було можливе, щоб улаштувати для молодих адептів історичної науки відповідний творчий варстат праці. Ювілят і інші учасники Семінара історії України при НТШ багато скористали з нього й поглибили своє знання з історії України.

Під кінець 1938 року Ол. Домбровський закінчив свої студії, завершуючи їх академічним ступнем маґістра філософії В тому часі наш історик був іменований старшим асистентом-волюнтарієм при катедрі Хилінського і став докторантом Львівського університету з правом

одержування докторської стипендії від міністерства Освіти. Цю стипендію завдячував він проф. Хилінському, який був тоді віцеміністром Освіти й ставився прихильно до українських студентів (він був поляк родом з Київщини), а зокрема протегував Ол. Домбровського й другого здібного українського історика, Микиту Думку. Хилінський плянував в майбутньому примістити їх обох на Віленському університеті, де на загал не доходили україножерні впливи поляків з Галичини. Проте смерть проф. Хилінського й вибух Другої світової війни перервав та перекреслив усі ці пляни.

З приходом совєтської окупації Ол. Домбровський став старшим асистентом при новопосталій катедрі історії України на Львівському університеті ім. Ів. Франка, очоленої Іваном Крипякевичем. Згодом перейшов до відновленої катедри античної історії під керівництвом його старшого колеги з Львівського університету, Микити Думки. У тому часі Ювілят на форумі семінара античної історії виголосив цілий ряд викладів про Північне Причорноморе в античній добі, а також про античну історіографію. Крім того Ол. Домбровський брав активну участь у наукових засіданнях працівників катедри й також на тому форумі він виголосив декілька наукових доповідей з ділянки ранньої історії України. Не улягає сумніву, що наш дослідник в тому часі був талановитим молодим істориком, перед яким розкривалися широкі горизонти наукової праці. В тому часі він співпрацював з Ів. Крип'якевичем, Я. Пастернаком, М. Думкою і іншими видатними українськими дослідниками. Зокрема Ол. Домбровський затіснив вузли дружби з археологом Я. Пастернаком, від якого багато навчився в археологічній ділянці. В тому часі Пастернак обіцяв запросити Ол. Домбровського, як скитолога, до заплянованої археологічної експедиції, присвяченої розкопкам памятників скито-сарматської доби. Проте німецько-совєтська війна знову перервала всі пляни наукової діяльности.

Під час німецької окупації Галичини Ол. Домбровський в 1941 і 1942 роках працював у Міському Архіві м. Львова в характері першою ранґою бібліотекара Архіву. На початку 1943 року Ювілят виїхав до Праги з наміром докторизуватися на Карловому університеті. Проте головно за намовою В. Щербаківського й Д. Дорошенка змінив свій перший плян і докторизувався на Українському Вільному Університеті, діставши запевнення скорого допущення до ґабілітації й доцентури. Його докторська праця відносилася до Геродотової Скитії у світлі новітніх дослідів, а головними рецензентами були професори В. Щербаківський і Ф. Слюсаренко. У Львові проф. В. Сімович звернувся до Ол. Домбровського з пропозицією написати середньошкільний підручник античної історії з узглядненням історії античного Північного Причорноморя. Цей проєкт не був зреалізований у наслідок тодішніх політичних обставин: німецька влада не була зацікавлена в виданні українських шкільних підручників.

На УВУ Ол. Домбровський тісно співпрацював з Вадимом Щербаківським та іншими видатними українськими істориками. Після війни Ювілят проживав зі своєю ріднею в Німеччині (Кастель коло

Візбадена), викладаючи в старших класах таборової гімназії історію й латинську мову, а в 1949 році виїхав до США на сталий побут в Ню-Йорку, де проживає під сучасну пору. У зв'язку з верифікацією дипломів Департаментом Освіти в Вашінґтоні Ол. Домбровський доповнив студії з ділянки історії Америки, педагогіки, а також навчання чужих мов (Квінс каледж і Сейнт Джон університет у Ню-Йорку) та одержав від стейтового департаменту Освіти право на навчання історії та латинської й німецької мови в американськім шкільництві.

Ювілят включився у розбудову українського наукового життя ще до Другої світової війни. Від 1937 року аж до часу вибуху війни він був секретарем Історично-джерело-знавчої Комісії НТШ у Львові. Головою Комісії був Ом. Терлецький, а заступником голови М. Андрусяк. В 1937 році вийшла друком перша праця Ювілята (Вступ до першого повного перекладу Геродотової Скитії на українську мову, зладженого Т. Кострубою). Під час свого побуту в Празі наш історик став членом Українського Історично-Філологічного Товариства. На американському ґрунті Др. Ол. Домбровський включається в працю Історично-Філософічної Секції НТШ. Дійсним членом НТШ він став у 1963 році. Рівночасно в 1950-их роках Ол. Домбровський інтензивно працює в Секції Античної Історії УВАН, яку оснував у 1954 році. Головою став відомий учений А. С. Коцевалов, а секретарем Ол. Домбровський. По смерти голови в 1960 році Ювілят очолив Секцію і кермує її працею по сьогоднішній день. Дійсним членом УВАН він став у 1966 році. Секція Античної Історії належить до найбільш діяльних секцій Академії.

У зв'язку з діяльністю в УВАН треба також згадати редакторську працю Ол. Домбровського. Після передчасної смерти історика Д-ра Леоніда Соневицького Ювілят перебрав редакторство ювілейного видання *Українська Вільна Академія Наук, 1945—1965,* присвяченого двадцятиліттю діяльности Академії (Ню-Йорк, 1967). Також за редакцією Ол. Домбровського появився перший випуск *Вісті УВАН* у 1970 році, в якому находимо численні матеріяли до історії Академії.

На окремий розгляд заслуговує діяльність Ювілята в Українському Історичному Товаристві. Як зазначено раніше, Др. Ол. Домбровський є членом-основником Товариства й одним із промоторів його розвитку. Рівночасно він є членом Редакційної Колегії «Українського Історика» й членом Управи УІТ. Саме на форумі Товариства авторові цих рядків довелося тісно співпрацювати з нашим достойним Ювілятом. Олександер Домбровський належить до нечисленного гурта ідеалістів, які без огляду на життєві перешкоди, присвятилися розвиткові української історичної науки поза Рідними Землями. Цій праці він віддається повністю й жертвенно. У Ню-Йорку він очолює клітину Українського Історичного Товариства, яка гармонійно співпрацює з іншими науковими установами. Якщо ідеться про характер Ювілята, приходиться підкреслити його прямолінійність і безкомпромісовість у засадничих питаннях розвитку української історичної науки. Саме через цю настанову він часами не мав вирозуміння серед

деяких колег істориків. Друга цінна риса характеру Ювілята є його доброзичливість і товарискість. Він завжди служить своїми порадами й виконує сумлінно взяті на себе обов'язки. У 1950-их роках він болюче переживав долю українських учених, які виїхали з Европи до США або Канади й були змушені фізично працювати. В тому відношенні характеристичний є уривок з листа Ювілята до проф. Ярослава Пастернака від 7 липня 1952 р., в якому пише: «Ваше повідомлення, що Ви працюєте пакером, я, отверто кажучи, прочитав з пригнобленням і великим обуренням. Хіба серед канадських українців немає уже кращих можливостей для таких людей, як Ви? Я думаю, що напевно є, лише треба би мати трохи доброї волі та позбутися еґоїзму... і «професійних батьків народу» (Архів УІТ — Листування Я. Пастернака). Др. Ол. Домбровський завжди був бистрим спостерігачем українського життя, його недоліків і успіхів. Питання забезпечення нормальної праці українським заслуженим ученим-сеніорам ще до тепер не є позитивно розвязане українською Громадою в США і Канаді. Це лиш один із численних прикладів, як Ювілят реагував на незавидну долю визначних учених у новозаселених країнах.

Сьогодні Др. Олександер Домбровський є одним із нечисленних визначних дослідників ранньої історії (протоісторії) Руси-України, який мимо несприятливих обставин українського наукового життя поза межами України, постійно збагачує українську наукову скарбницю своїм творчим вкладом. Ювілят є також членом Американського Історичного Товариства.

Наукова праця

У своїй статті «З перспективи 25-ліття служби українській історичній науці» (*Український Історик,* т. І, ч. 2—3, стор. 33) Др. Олександер Домбровський уточнив провідні ідеї і напрямні його наукової творчости: «Головним тенором наших публікацій з ділянки ранньої історії України являється теза, що праісторичний і ранньоісторичний процес східньоевропейського простору йшов у напрямі етнічної диференціяції, а не уніфікації, а антропогеографічні й геополітичні фактори — зовсім різні для півночі і для півдня, тобто пізнішої московської й української території — поглиблювали цей процес етнічної диференціяції в антропологічному (соматологічному й психологічному), культурному й політичному аспектах».

Тут треба підкреслити, що Ювілят належить до тих нечисленних виїмків серед українських дослідників, які досліджують український історичний (в даному випадку ранньоісторичний) процес на тлі й у контексті всесвітньої історії. Досконале знання грецької й латинської, а також інших мов дає йому можливість користуватися першоджерелами й багатою історичною літературою.

Ювілят присвятив багато часу для студій над Геродотовою Скитією, уточнюючи деякі питання з історичного, етнографічного й географічного матеріялу згаданого найстаршого опису земель України

з античної доби на основі джерельно-порівняльної аналізи з творами інших античних істориків, етнографів і географів. Тут треба згадати, що Др. Ол. Домбровський ще під час Другої світової війни виготовив власний переклад Скитії Геродота на українську мову, а також підготовив вибір джерел до ранньої історії України з інших античних авторів, які в своїх творах писали про землі України та їх жителів. Рівночасно в тому часі й пізніше глибинно вивчає розвиток античної історіографії. Можна сказати, що досліди над скитами займають одно із основних питань у науковій творчості Ювілята, який під сучасну пору є одним із визначних знавців ранньої історії України. У своїх студіях над скитами наш історик критично досліджує суперечності між Геродотом (батьком історії) і з другої сторони Гіппократом (батьком медицини, а в тому й антропології) відносно опису скитів, а дальше присвячує багато уваги культурі й лінґвістичним ремanентам скитів, а головно сарматів. Треба було б лиш побажати, щоби в короткому часі опубліковано його український переклад Скитії Геродота з критичним коментарем, що значно збагатило б досліди над джерелами до ранньої історії України.

Окрему увагу присвячує Ювілят історії грецької колонізації античного Північного Причорноморя й її культурному впливові на автохтонне, хліборобське населення земель України. Тут у першу чергу виринає питання економічних звязків грецького світа з хліборобами — автохтонами української території, які на думку нашого історика, відіграли основну ролю в протоісторичному процесі пра-русько-української етноґенези в пов'язанні з дослідами над прабатьківщиною слов'ян.

Ювілят присвятив особливу увагу проблемі періодизації й термінології ранньої історії України, а також питанню антропогеографії й геополітики земель України в античній добі. Осередньою віссю у даному циклі наукових зацікавлень Ювілята являється дослідження пра-русько-української етноґенези й ранньоісторичних передумов виникнення Київської Руси. Численні праці, присвячені даній проблематиці, друкувалися у різних наукових виданнях та в різних мовах, включаючи *Аннали УВАН, Записки НТШ, Український Історик, Аналекта оо. Василіян, Наукові Записки УВУ* й інші. Останньою до тепер працею синтетичного характеру нашого історика є обширна розвідка н. т. «Ранньоісторичні передумови постання Київської Руси» (*Український Історик,* ч. 1—2, 1977), в якій Ювілят подає свій погляд на питання етноґенези й раннього формування політично-державного організму Київської Руси, підкреслюючи значіння ранньоісторичного процесу для ґенези Київської Руси. В згаданій праці він пише: «Період формування соціо-культурно-етнічної ідентичности автохтонного населення земель України міг тривати десь від кінцевих фаз неоліту, отже точніше доби трипільської культури до ґенези Київської Руси, а їхні завершуючі етапи сягали ще дальше. Цей період формування громадсько-політичної активности охоплював правдоподібно безпосередно перед-антську добу, часи політичного обєднання антів і відтак, коли залишки розбитого в змаганнях з аварами

антського союзу, правдоподібно, почали концентруватися на території Середнього Подніпровя, причинюючися до реалізування державної організації Київської Руси» (стор. 33).

У звязку з етноґенезою історичних предків українського народу Ювілят подає орієнтаційну схему періодизації ранньої історії України, яка охоплює слідуючі періоди:

1. *Кіммерійці й рання доба залізна та етнічно-переселенчі рухи на просторах Евразії.*

2. *Перші можливі літературні сліди східніх протословян — автохтонів української території, розквіт грецької колонізації та відомий* в історії ранньо-іранський період Північного Причорноморя — доба Геродотової «Скитії».

3. Змішування грецької культури з культурою автохтонного населення земель України та скито-сарматських племен (релятивний культурний синкретизм геллено-автохтонних, праукраїнських та пізноіранських, скито-сарматських елементів).

4. Переселення народів і його наслідки: упадок сарматів, гуни розбивають ґотів і затрачують свою політичну силу, східні словяни входять на арену історії.

5. Анто-східньословянський період та ранній процес консолідації русько-українських племен, як ранньоісторичний вступ до появи Київської Руси.

(Ол. Домбровський, «До питання періодизації й термінології ранньої історії України», *Український Історик,* ч. 3—4, 1975).

Ол. Добровський розглядає питання періодизації й термінології ранньої історії України, як основні проблеми в його дослідженнях. До речі треба пригадати, що він розходиться у своїх поглядах на постання Київської Руси зі своїм молодшим колегою з Львівського університету, О. Пріцаком і саме в біжучому числі «У. І.» друкуємо статтю Ювілята на дану тему. Погляд про виникнення Київської Руси виложив наш історик обширніше в попередньому випуску «Українського Історика», наголошуючи питання ранньоісторичних передумовин постання Київської Руси.

Питання етноґенези українського народу набирає ще гострішої актуальности, коли візьмемо до уваги намагання сучасних совєтських істориків закріпити ідею «злиття народів» і виникнення т. зв. «совєтського народу» на основі їхніх поглядів, чи радше гіпотез про «спільність» доби Київської Руси для московського, українського й білоруського народів, звичайно, з наголошенням домінуючої ролі «старшого брата» — москалів. Саме тому Ювілят присвятив цілу низку своїх праць даній історіографічній проблєматиці, викриваючи мильні концепції підсовєтських і інших істориків, що відносяться до кардинального питання у східньоевропейській медієвістиці — ґенези Київської Руси на тлі ранньоісторичних етапів розвитку південно-східньоевропейського протослов'янства.

Як уже сказано раніше, Ювілят не ограничувався до проблематики ранньої історії України. Його праці є присвячені також різним питанням із всесвітньої історії античної епохи (вибрані питання з історії Греції, проблематика грецької колонізації й культури, а зокрема історіографії, тощо). Окрему ділянку його зацікавлень становить античний Орієнт, зокрема антична семітологія у аспектах етнографічно-етнологічних, а в тому й фолькльорних студій. Рівночасно він опрацьовує цілий ряд тем, повязаних із проблематикою Старозавітнього канону, як ідеологічно-релігійною предтечою Новозавітнього канону з його редакцією павлінізму та християнською духовістю зі спільним ідеологічно-конфесійним знаменником — монотеїзмом, базованим на Старозавітньому месіянізмі й Новозавітній христології.

Крім того Ювілят присвятив свою увагу окремим питанням римської імперії (питання поділу римської імперії на західню й східню), ґенезі візантійської імперії та впливові її духовости й культури на сусідні суспільства. В питаннях візантійської духовости є підкреслене Ювілятом значіння органічного повязання з історією Церкви, на форумі якої відбувався довгими століттями духовий і політичний конфлікт між романським Окцидентом і візантійським Орієнтом.

Ювілят присвятив також свою увагу античній тематиці творчости Шевченка, Франка й Лесі Українки.

При цій нагоді треба згадати, що Ол. Домбровський був також консультантом при праці над першим атласом історії України, який має появитися з рамени УІТ, а також над бібліографічним довідником до історії України.

Оце в коротких рисах була б сильветка нашого Ювілята, його трудилюбивого життя й наукової діяльности. Рівночасно поміщуємо вибрану бібліографію публікацій Д-ра Ол. Домбровського, яка познакомить читача з діяпазоном його наукової творчости. Під кінець цієї невеличкої статті хочеться побажати Достойному Ювілятові кріпкого здоров'я і дальших творчих сил до наукової праці, а від колеґ істориків особливе побажання — опрацювання Ювілятом обширної синтези ранньої історії Руси-України та видання вже виготовленої до друку Геродотової *Скитії* в українському перекладі з обширним науковим коментарем.

Використані матеріяли.

Архів У. І. Т. (Листування проф. Ярослава Пастернака).

Вісті УВАН, ч. 1. Ню-Йорк, 1970.

Олександер Домбровський, «З перспективи 25-ліття служби українській історичній науці», *Український Історик*, ч. 2—3, 1964.

Олександер Домбровський, «До історії Міського Архіву Львова», *Київ*, ч. 3, 1961.

Олександер Домбровський, «Семінар історії України при НТШ у тридцятих роках», *Український Історик*, ч. 1—2, 1973.

«Протестна акція проф. О. Домбровського в Метрополітан Музеї мала успіх», *Свобода,* ч. 127 (3 липня 1975).

Хроніка *Анналів* УВАН (дані про наукові доповіді Ювілята).

ДОДАТОК

Перший список друкованих праць О. Домбровського появився у *Вісті УВАН* ч. 1. 1970, стор. 68—72. Теперішний список начислює 141 бібліографічних одиниць і хронологічно охоплює роки 1937—1977 включно. Бібліографія складається з двох основних частин: 1. Праці в українській мові, 2. Праці в чужих мовах. Публікації подані в хронологічному порядку. Цей список не включає недруковані наукові праці Ювілята, публіцистичні статті, друковані перед і під час Другої світової війни і його белетристичні твори.

I.

Праці в українській мові

1. «Геродот і його твір» в Геродот із Галікарнасу, *Опис Скитії.* Переклав і пояснив Теофіль Коструба. Львів, 1937, стор. 3—31.
(Цей український переклад Геродотової *Скитії* Теофіля Кострубы перевидав Василь Луців у 1968 році — Стейт Каледж: В-во Життя і Школа, 1968, стор. 104).
2. «В день української культури», *Краківські Вісті,* 8 і 9 грудня 1943, ч. 276—277.
3. «Причинок до праісторії України», *Чорноморський Збірник,* XI, Женева, 1947, стор. 65—67. (На правах рукопису).
4. «Антична Україна жде своїх співців», *Київ,* 1950, ч. 3, стор. 169—170.
5. «Землі України в античній літературі», *Київ,* 1951, ч. 1, стор. 46—48.
6. «Лінґвістичні реманенти античної України», *Київ,* 1951, ч. 5, стор. 233—236.
7. «Над свіжою могилою», *Свобода,* 21 березня 1951, ч. 66.
8. «Мистецтво античної України», *Київ,* 1952, ч. 1, стор. 38—43.
9. «Літературні елементи в Біблії», *Київ,* 1952, ч. 5—6, стор. 284—288.
10. «До антропології античної України, *Гомін України* (Торонто), 22 листопада 1952, ч. 47.
11. «Теофіль Коструба», *Свобода,* 1—2 квітня 1953, ч. 78—79.
12. «Почитання Книг Старого Заповіту в давніх жидів», *Віра й Культура* (Вінніпеґ), 1954, ч. 11, стор. 9—12.
13. «Есхатологія в євангеліях синоптиків», *Віра й Культура,* 1955, ч. 5, стор. 20—23.
14. «Від Закованого Прометея до Хрістос Пасхон», *Київ,* 1955, ч. 4, стор. 180—185.
15. «Пошта в античному світі», *Філателіст,* 1954, ч. 14, стор. 1—3.
16. «Переказ про Апостола Андрія на київських горах в історичному насвітленні», *Київ,* 1956, ч. 5, стор. 216—224.
17. «Audiatur et altera pars», *Свобода,* недільне видання, 9 листопада 1952, ч. 37.

18. «До історії взаємовідносин між українським і білоруським науковим світом», *Analecta Ordinis S. Basilii Magni,* vol. II, fasc. 3—4, p. 531—536 (Romae, 1956).
19. «Вадим Щербаківський як історик», *Київ,* 1957, ч. 5, стор. 193—197.
20. «Відношення Івана Франка до проблеми античної історії», *Записки НТШ,* том 166 (1957), стор. 133—142.
21. «За правильний шлях української науки», *Київ,* 1958, ч. 1, стор 33—37.
22. «Ґенеза візантійської духовості в історично-психологічному аспекті», *Логос,* том IX, ч. 1, стор. 34—42; ч. 2, стор. 99—102; ч. 3, стор. 179—184.
23. «Діяльність УВАН у ЗДА», *Київ,* 1959, ч. 1, стор. 32—35.
24. «Процес духовості античного жидівства», *Логос,* том X, ч. 1, стор. 37—42; ч. 2, стор. 119—125; ч. 3, стор. 196—200; ч. 4, стор. 264—267.
25. «Пам'яті М. О. Ветухова», *Свобода,* 13 серпня 1959, ч. 155.
26. «Праґенеза розколу Візантія — Рим», *Віра й Культура,* 1959, ч. 1, стор. 10—13 і 1960, ч. 7, стор. 13—16.
27. «Пам'яті А. С. Коцевалова», *Свобода,* 9 березня 1960, ч. 45.
28. «Міжнародний Конґрес Істориків», *Свобода,* 25 березня 1960, ч. 57.
29. «До історії львівського університету в 1939—1941 рр.», *Київ,* 1960, ч. 2, стор. 31—36.
30. «Від мозаїзму до павлінізму», *Логос,* том XI, 2, стор. 88—93; ч. 3, стор. 167—173.
31. Резюме з доповіді на тему: «Економічне значення античної України», виголошеної на П'ятій Науковій Конференції Українського Технічного Іституту 18 червня 1960, *Вісті,* Український Технічний Інститут в Нью-Йорку, ч. 9—10—11 (1958—1959—1960), стор. 12—13.
32. «Черговий етап в житті й діяльності УВАН у ЗДА», *Свобода,* 9 червня 1961, ч. 107.
33. «До історії Міського Архіву Львова», *Київ,* 1961, ч. 3, стор. 35—38.
34. «Павлінізм і євангелії», *Логос,* том XII, ч. 2, стор. 98—108.
35. Фолкльор в поемі «Мойсей» І. Франка, *Київ,* 1962, ч. 2—3, стор. 36—45.
36. «Підсумки З'їзду істориків», *Свобода,* 9 жовтня 1962, ч. 193.
37. «Євангелії під обстрілом критицизму», *Логос,* том XIII, ч. 3, стор. 164—180.
38. «25-ліття українського перекладу Геродотової *Скитії»,* Свобода, 7 березня 1963, ч. 43.
39. «Вплив ранньої грецької духовости на розвиток поняття античної України», *Записки НТШ* (Збірник на пошану З. Кузелі), том 169, стор. 336—344.
40. «Між Орієнтом і Окцидентом», *Київ,* 1963, ч. 1—2, стор. 44—48.
41. «Збірник на пошану Зенона Кузелі», *Свобода,* 12 вересня 1963, ч. 173.
42. «Ісус Назарянин на тлі своєї епохи», *Логос,* том XIV, ч. 4, стор. 243—267.
43. «Антична тематика в поетичній творчості Шевченка», *Записки НТШ,* том 176 (1962), стор. 68—76.
44. «До десятиліття Секції Античної Історії при УВАН», *Свобода,* 29 липня 1964, ч. 139.
45. «З перспективи 25-ліття служби українській історичній науці», *Український Історик,* 1964, ч. 2—3, стор. 32—35.
46. «Українське Історичне Товариство», *Свобода,* 30 грудня 1964, ч. 243.
47. «Актуальні постуляти на відтинку української історичної науки», *Український Історик,* 1964, ч. 4, стор. 44—45.
48. «Антична тематика в Лесі Українки», *Київ,* 1963, ч. 5—6, стор. 7—20.

49. «Землі України в античній історіографії», *Новий Літопис* (Вінніпеґ), 1965 (ч. 15, квітень-червень), стор. 30—41.
50. «Історична схема Біблійної еклезіології», *Логос,* том XVI, ч. 2, стор. 83—92.
51. «За нову схему підручників античної історії», *Український Історик,* 1965, ч. 1—2, стор. 68—71.
52. «Хто повинен відповідати за розп'яття Христа? До дискусії над юдаїзмом на II Ватиканському Вселенському Соборі», *Логос,* том XVI, ч. 4, стор. 257—264.
53. «Українська Вільна Академія Наук у США (1945—1950—1965)», *Український Історик,* 1965, ч. 3—4, стор. 5—10.
54. «Антинорманська теорія з перспективи ранньої історії України в М. Грушевського», *Український Історик,* 1966, ч. 1—2, стор. 52—61.
55. «Секція Античної Історії УВАН» (УВАН, Ювілейне Видання, 1945—1965, Нью-Йорк, 1967, стор. 33—35). Ця сама стаття була надрукована попередньо в — *Свобода,* 2 листопада 1966, ч. 204 (Літературний Додаток).
56. «Літературна композиція Геродотової Скитії», *Наукові Записки УВУ,* ч. 8 (Мюнхен, 1965—66), стор. 119—129.
57. «Автентичний документ чи фальсифікат», *Овид,* 1966, жовтень-грудень (Чікаґо), стор. 29—32.
58. «За кращі умовини праці для УВАН», *Свобода,* 27 квітня 1967, ч. 76.
59. «Пам'яті І. Крип'якевича», *Свобода,* 16 травня 1967, ч. 88. (До того «Друкарський чортик» на стор. 3), *Свобода,* ч. 91.
60. «До історії української академічної гімназії у Львові», *Свобода,* 22 червня 1967, ч. 114.
61. «Вступне Слово», *(УВАН, Ювілейне Видання, 1945—1965),* Нью-Йорк, 1967, стор. 5—7.
62. «Рання історія України в ідеологічному насвітленні советської історичної науки», *Український Історик,* 1967, ч. 1—2, стор. 38—51.
63. Поема «Мойсей» у світлі Біблійної символіки, *Записки НТШ,* том 182 (1967), стор. 133—147.
64. «Український Історик» (В п'яті роковини появи «Українського Історика»), *Свобода,* 28 лютого 1968, ч. 38.
65. «Даймо доказ історичного і національно-державницького діяння, Українське Історичне Товариство і «Український Історик» в потребі», *Америка,* 6 серпня 1968, ч. 149.
66. «Історичні мотиви Біблійної есхатології», *Логос,* том XIX, ч. 3, стор. 184—194.
67. Геродотова Скитія в Історії України-Руси М. Грушевського», *Український Історик,* 1968, ч. 1—4, стор. 60—68.
68. «До питання англійського перекладу Історії України-Руси М. Грушевського», *Український Історик,* 1968, ч. 1—4, стор. 138—141.
69. «До проблеми фолкльору Геродотової Скитії», *Записки НТШ,* том 177, стор. 207—216.
70. «Методологічні основи дослідів над ранньою історією України М. Грушевського», *Український Історик,* 1969, ч. 1—3, стор. 65—73.
71. «Ярослав Пастернак, яким я його знав», *Свобода,* 17 грудня 1969, ч. 230.
72. «Актуальні побажання „Українського Історика"», *Америка,* 16 грудня 1969, ч. 227.

73. (Рецензія) М. Чубатий, Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східньослов'янських націй. *Записки НТШ*, том 178 (Нью-Йорк—Париж, 1964), стор. 159. *Український Історик*, 1964, ч. 4, стор. 49—50.
74. (Рецензія) М. С. Думка, *Про медицину скіфів* (історико-медичне дослідження), *Київ*, 1960, стор. 112. *Український Історик*, 1966, ч. 1—2, стор. 116—119.
75. «П'ятнадцятиліття Секції Античної Історії», *Вісті УВАН*, ч. 1, Нью-Йорк, 1970, стор. 47—49.
76. «З перспективи п'ятиріччя (Українське Історичне Товариство 1965—1970)», *Америка*, 5 травня 1970, ч. 80.
77. (Рецензія) А. П. Смирнов, Скифы, Москва, 1966, стор. 200. *Український Історик*, 1969, ч. 4 (24), стор. 117—119.
78. «Спопуляризуймо „Український Історик"», *Америка*, 16 грудня 1970, ч. 218.
79. «„Український Історичний Журнал" і „Український Історик"», *Свобода*, (анг. вид.), 16 січня 1971, ч. 10.
80. «Критичні завваги І. Франка до „Історії" М. Грушевського», *Український Історик*, 1970, ч. 1—3 (25—27), стор. 122—131.
81. «Важливий вклад до дослідів над історією української науки», *Свобода*, 14 травня 1971, ч. 90. (Літературний Додаток).
82. «Актуальні постуляти христології колись і тепер», *Логос*, т. XXII, ч. 3, 1971, стор. 161—168.
83. (Рецензія) Rice Tamara Talbot, The Scythians, London, 1957, pag. 255. *Analecta OSBM*, (Romae, 1971), vol. VII (XIII), fasc. 1—4, pag. 439—442.
84. (Рецензія) о. Ісидор Нагаєвський, Стародавня Україна в світлі історичних пам'ятників, Йорктон, 1961, стор. 216. *Analecta OSBM*, (Romae, 1971), vol. VII (XIII), fasc. 1—4, pag. 453—457.
85. (Рецензія) A. P. Vlasto, The Entry of the Slavs into Christendom. An Introduction to the Medieval History of the Slavs. London: Cambridge University Press, 1970, 435 pp. — *Український Історик*, ч. 1—2 (29—30), 1971, стор. 113—116.
86. «Актуальні концепції в сучасній церковній історіографії», *Логос*, том XXII, ч. 4, 1971, стор. 273—283.
87. «Українське Академічне Видавництво — поважний осяг української науки», *Свобода*, 20 червня 1972, ч. 115.
88. «Північне Причорномор'я в грецькій логографії», *Український Історик*, ч. 3—4 (31—12), 1971, стор. 36—43.
89. «Декілька недрукованих листів проф. Ярослава Пастернака», *Український Історик*, ч. 3—4 (31—32), 1971, стор. 106—113.
90. «Пам'яті В. В. Міяковського», *Америка*, 19 вересня 1972, ч. 164.
91. «Загальна картина сучасного стану дослідів ранньої історії України» (резюме доповіді на Конференції Українського Історичного Товариства), *Український Історик*, ч. 1—2 (33—34), 1972, стор. 148—149.
92. «Десятилітній ювілей „Українського Історика" (1963—1973)», *Америка*, 27 березня 1973, ч. 58.
93. «Пам'яті проф. Володимира Міяковського», *Свобода*, 13 квітня 1973, ч. 69.
94. (Рецензія) T. Sulimirski, The Sarmatians, New York-Washington, Praeger Publishers, 1970, 267 pp. *Український Історик*, ч. 3—4 (35—36), 1972, стор. 134—135.
95. «Семінар Історії України при НТШ у тридцятих роках», *Український Історик*, ч. 1—2 (37—38), 1973, стор. 119—129.

96. «„Український Історик” — Ювілят апелює!», *Український Голос* (Вінніпеґ), 15 серпня 1973.
97. «Грушевськіяна в „Українському Історику”», *Український Історик*, ч. 3—4 (39—40), 1973, стор. 29—37.
98. «Релігійні вірування праукраїнських автохтонів», *Analecta OSBM*, vol. VIII, fasc. 1—4 (Romae, 1973), pag. 241—253.
99. «На порозі нової декади», *Америка*, 25 червня 1974, ч. 118.
100. (Рецензія) Микола Аркас, Історія Північної Чорноморщини, том I, Від найдавніших часів до початків формування Київської Держави, Торонто, 1969, стор. 348. *Український Історик*, ч. 1—3 (41—43), 1974, стор. 220—222.
101. «Слово на слово до богослова», *Свобода*, 8 жовтня 1974, ч. 181, в рубриці «Голоси читачів».
102. «Пролеґомена до Біблійної есхатології», *Логос*, т. XXV, ч. 3 (1974), стор. 161—174.
103. «До питання так зв. скитського мистецтва», *Свобода*, 16 травня 1975, ч. 94.
104. «До питання української історичної школи в діяспорі», *Український Історик*, ч. 4 (44), 1974, стор. 74—84.
105. «До історії української науки під час Другої світової війни», *Український Історик*, ч. 1—2 (45—46), 1975, стор. 100—113.
106. (Рецензія) Омелян Пріцак, Чому Катедри Українознавства в Гарварді? Вибір статтей на теми нашої культурної політики (1967—1973), Фонд Катедр Українознавства, Кембрідж, Масс. — Нью-Йорк, Н. Й. — 1973. *Український Історик*, ч. 1—2 (45—46), 1975, стор. 144—147.
107. «Тривалий осяг», *Свобода*, 23 грудня 1975, ч. 239.
108. «Між історичним матеріялізмом і ідеалізмом», *Логос*, том XXVII, ч. 2 (1976), стор. 108—130.
109. «До питання періодизації й термінології ранньої історії України», *Український Історик*, ч. 3—4 (47—48), 1975, стор. 5—21.
110. «Філософія історії в аспекті метафізики», *Логос*, т. XXVII, ч. 4 (1976), стор. 241—269.
111. «Філософія соціології в аспекті метафізики», *Логос*, т. XXVIII, ч. 2 (1977), стор. 89—112.
112. «До питання антропогеографії й геополітики території України в античній добі», *Український Історик*, ч. 1—4 (49—52), 1976, стор. 48—56.
113. (Рецензія) І. М. Гапусенко, Боротьба східних слов'ян за вихід до Чорного моря, Київ, Академія Наук Української РСР, Інститут Історії, Видавництво «Наукова Думка», 1966, стор. 150. *Український Історик*, ч. 1—4 (49—52), 1976, стор. 136—138.
114. «Ранньоісторичні передумови постання Київської Руси», *Український Історик*, ч. 1—2 (53—54), 1977, стор. 5—36.
115. «Замітки до праці О. Пріцака про „Походження Руси”», *Український Історик*, ч. 3—4 (55—56), 1977.
116. «Геродотова Скитія у світлі палео-соціологічних дослідів», *Науковий Збірник УВАН* (На пошану Ол. П. Оглоблина). Нью-Йорк, 1977.
117. «Циклічний стиль історичного процесу», *Логос*, т. XXVIII, ч. 4, 1977.

II.

Праці в чужих мовах

118. Prehistory of Ukraine and Russian Historiography, *The Ukrainian Quarterly,* vol. V, 1949, pag. 356—359.
119. The Economic Relations of Ukraine and the Ancient world, *The Ukrainian Quarterly,* vol. VI, 1950, pag. 352—358.
120. The Struggle with East-European space, *The Ukrainian Quarterly,* vol. VIII, 1952, pag. 73—79.
121. The General Characteristics of the Scythia of Herodotus, *Proceedings, Shevchenko Scientific Society, Historical-Philosophical Section,* vol. I, New York—Paris, 1951, pag. 48—51.
122. The Spiritual Trend of Ukraine in Antiquity, *Proceedings,* (ibidem), pag. 52—55.
123. The Genesis of the Geographical Notion of Scythia in the Ancient World, *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.,* vol. V, № 2, 3 (16—17), (1956), pag. 1178—1187.
124. Quaedam ad historiam vitae religiosae in Ucraina, De conceptu sebomenoi Teon hipsiston eiusque interpretatione, *Analecta Ordinis S. Basilii Magni,* vol. III (IX) — fasc. 1—2 (Romae, 1958), pag. 225—231.
125. The Ideological Foundation of the "Bolshevik ethic", *Ukrainian Review,* № 7 (Munich, 1959), Institute for the Study of the USSR, pag. 22—36.
126. Сорокалетие научной деятельности проф. А. С. Коцевалова, *Вестник Института по изучению СССР,* 1959, № 2 (30), стор. 135—139.
127. A few Examples of Analogy in the Ancient Ukrainian and Judaic Cultures, *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.,* vol. VII, № 1, 2 (23—24), (1959), pag. 1531—1541.
128. К изучению античной истории в СССР, *Вестник Института по изучению СССР,* 1959, № 3 (31), стор. 72—84.
129. Zum Studium der Antike in der UdSSR, *Sowjet Studien,* (Institut zur Erforschung der UdSSR), № 8 (München, 1960), S. 91—104.
130. Ранневизантийская история в освещении советской науки, *Вестник Института по изучению СССР,* 1960, № 2 (34), стор. 47—61.
131. Andriy Kotsevalov, *The Annals of the Ukrainian Academy,* vol. VIII, № 1, 2 (25—26), (1960), pag. 219—224.
132. Soviet ,Historians on Christianity and its Antecedents, *Religion in the USSR,* Munich, 1960, pag. 219—225.
133. Problema cimmerico alla luce dei libri del Vecchio Testamento, delle iscrizioni e di Erodoto, *Analecta Ordinis S. Basilii Magni,* vol. III (IX), fasc. 3—4 (Romae, 1960), pag. 476—488.
134. Bereicherung der Forschungen über die Frühgeschichte der Ukraine durch Mychajlo Serhijovyč Hruševs'kyj, *Наукові Записки (УВУ),* ч. 3 (Мюнхен, 1959), стор. 49—56.
135. Zur Interpretation der Geschichte der antiken Philosophie in der gegenwärtigen Sowjetwissenschaft, *Sowjet Studien* (Institut zur Erforschung der UdSSR), № 13 (München, 1962), S. 91—111. (Праця написана при частинній співпраці Y. Valensky).
136. Herodotus and Hippocrates on the Anthropology of the Scythians, *The Annals of the Ukrainian Academy,* vol. X, № 1, 2 (29—30), (1962—1963), pag. 85—91.

137. Pamięci polskiego uczonego, *Nowy Świat,* 13 stycznia 1970 (№ 10).

138. (Рецензія) A. Kotsevalov, Antichnaya istoriya i kul'tura Severnogo Prichernomor'ya v sovetskom nauchnom issledovanii, Institute for the Study of the History and Culture of the USSR, Issledovaniya i materialy, seriya 1-ya, vyp. 19, Munich, 1955, 75 pp., *The Annals of the Ukrainian Academy,* vol. VI, № 3, 4 (21—22), (1958), pag. 1436—1437.

139. (Рецензія) P. A. Zuraev, Sevérnye Irantsy Vostochnoi Evropy i Severnogo Kavkaza (Savromaty, Skify, Sarmato-Alany, Anty, Yassy i Osetiny), vol. 1, New York, 1966, 341 pp. *The Annals of the Ukrainian Academy,* vol. XI, № 1, 2 (31—32), (1964—1968), pag. 253—255.

140. The Scythian Ethnic Determination from the Anthropological, Linguistic, Ethnographic and Archaeological Aspects, *Minutes* of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University during the Academic Year 1971—1972, Cambridge, Massachusetts, 1971—1972, Number II, p. 36—38.

141. The Hyperborean Episode in Herodotus' Scythia, *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States,* vol. XII, No. 1—2 (33—34), (1969—1972), pag. 192—203.

Мемуаристика

М. І. Мандрика

ДЕЩО ЗА РОКИ 1917 ТА 1918

(Продовження)

На нашій відповідальності були вдови й жінки вояків, що ще не повернулися з фронту. Їм виплачувалась ще за російського уряду невелика пенсія, але тому, що їх було велике число, то на це треба було великих грошей щомісяця. Наш же уряд все відволікав справу випуску своїх власних українських грошей — чекали на гроші з Петербурґу (пізніше я те саме надибав на Кубані, де український уряд не друкував своїх грошей, а діставав в обмін на пшеницю паперові гроші Доських козаків, які їм коштували лише як папір і друк). Отже дуже скоро не стало чим виплачувати тим жінкам вояків пенсії. Почалися заворушення. Мої інтервенції до уряду мали все ту саму відповідь: почекати пару днів — гроші вже в дорозі з Петербурґу. Нарешті, коли я сидів у своєму кабінеті в народній управі вже по урядових годинах (увесь персонал кінчав працю в 3-й годині; це була давня традиція урядової праці — з 9-ї до 3-ї), всі канцелярії були порожні, прибіг до мене (на другий поверх) дверник і каже: «солдатки йдуть!» І не вспів він вийти за двері, як до мене почав вливатися цілий шумливий потік жінок.

«Давайте нам гроші! Доки ми будемо чекати!»

Кажу їм — ще уряд не прислав. «Неправда! Нам казав військовий начальник, що вам уже прислали!»

Це говорила одна, а другі підхоплювали. Я сидів на підвіконнику, проти сонця і переглядав папери, коли ці жінки влилися. Перед вікном стояв мій великий стіл. Бачу — кілька жінок беруться до стола, очевидно з наміром його перекинути. Я тоді скочив з підвіконника й спинив їхній намір. Кажу їм: зараз спитаю телефоном військового начальника, що він вам казав. Це жінок охолодило, вони призналися, що той начальник їм такого не говорив. Тоді кажу їм: напишу телеграму до Києва, до уряду, а щоб ви повірили, віднесете на телеграф самі. Телефоном зв'язатися після урядових годин було вже неможливо. Жінки стихли й казали мені, щоб я сам послав телеграму, як хочу, але вони прийдуть знов за два тижні (буде ярмарок), і коли не буде грошей, то розвалять нашу управу.

Знову інтервенція до уряду, знову ті ж самі обіцянки. Нарешті підходить дата, яку дали жінки на полагодження справи. Від уряду дістаю повідомлення, що державний банк має вже гроші. Треба вислати урядників, щоб їх дістати. Робимо зарядження: з місцевої дер-

жавної скарбниці (казначейства) висилаємо двох урядників з великими ремінними міхами і з озброєною вартою. Прибувають в призначений день до Києва, їдуть банку і... наткаються на кордон війська, який охороняє доступ до банку і стримує велику силу народу, що добивається до банку за своїми ощадженнями. Наша експедиція по обіцяні гроші вертається назад з порожніми міхами.

Вже не було часу на жадне здобуття будь-яких засобів на задоволення пенсіонерок. Треба було сподіватися їх обіцяного наступу на наші установи. І от, з великим соромом і почуттям самоприниження мусіли ми поставити охорону нашого ґарнізону навколо наших установ, щоб оборонити їх від жіночої атаки. Дійсно, атака була добре організована: поверх 700 жінок з'їхалося до міста і цією великою масою вони повели наступ на нашу управу й державну скарбницю. До крови не дійшло, але військова охорона мусіла відпихати холодною зброєю розлючених (і справедливо!) жінок, покриваючи ганьбою наш рідний український уряд.

Після цього ми не могли вже довше очікувати на відповідну акцію київського уряду. На засіданні своєї «чвірки» ми вирішили друкувати свої власні гроші. Я пригадав, що в час царату військові частини на маневрах оплачували свої рахунки так званими «контрмарками», які потім обмінювалися у виділах державної скарбниці на готівку. В нашому відділі скарбниці був «кредит» від центрального державного банку на один мільйон карбованців, як раз на виплачення пенсій жінкам і сиротам вояків. Кредит був, але грошевих знаків не було. Ми зробили угоду з управителем скарбниці (здається звався Краковецький), що під той кредит ми випустимо наші контр-марки, які скарбниця буде приймати на рахунок ощадження до того часу, доки не прийдуть з Києва державні гроші. Щоб надрукувати наші контрмарки ми взяли під свою руку друкарню Заїзного на час, доки не надрукували 1,000.000 карбованців 5, 10 і 25 карб. від імени нашої Управи Народного Господарства. Наші карбованці вийшли дуже гарно в різних кольорах. Підписані члени Управи і з її печаттю. Другий підпис і печать були від районових (волосних) управ, які фактично доручали контрмарки пенсіонеркам. Ми зробили обов'язкову постанову нашого Революційного Комітету (як об'єднання властей), щоб усі торговельні підприємства приймали від пенсіонерок (лише) ці контрмарки нарівні з грішми. На контрмарках було надруковано, що їх приймає державна скарбниця в депозит до обміну на урядові гроші. Скликали ми представників всіх районових управ, і передали їм відповідні суми наших контрмарок. На диво все пішло дуже добре. Наші гроші приймали за повну їх вартість, пенсіонерки були вдоволені, а наш київський міністер фінансів (здається Юрчик) особисто хвалив мене за добре розв'язання проблеми.

Скоро московські війська зайняли Київ і далі — нашу Радомисльщину (від 25 січня до 15 лютого). Коли ми повернулися назад, уже з союзниками німцями, і я знову зайняв мій кабінет, я не знайшов у своїх шухлядах тих контрмарок, які я залишив собі на пам'ятку —

хтось їх забрав. Скоро після того наш уряд таки випустив свої карбованці (так звані «срулики», бо на них був і жидівський напис), наша місцева державна скарбниця дістала мільйон карбованців на той пенсійний кредит, і всі наші контрмарки були викуплені. Залишилися вони в архівах скарбниці, а що сталося з тими архівами, невідомо. У всякім разі ніде в споминах чи описах подій за той час наші контрмарки — перші українські гроші не згадуються.

Та коли у нас ця грошова криза і головно криза допомоги жінкам, вдовам, дітям та сиротам вояків, була розв'язана без заворушень і погромів, то в інших частинах України прокотилися ці жіночі бунти і багато установ було погромлено жіночими повстанцями. Історія про це промовчала, бо більші й тяжчі події затінили собою ці менші.

Пов'язана з браком грошей була й справа утримання нашого «автономного» війська — міліції та Вільного Козацтва, на чолі яких стояв Олександер Мизерніцький. Його завданням було утримувати порядок на всій території й пригашувати вибухи большевизму, бо скрізь було повно прихованих його аґентів. Коли ж в лютому 1918 р. московська навала була відбита й ми повернулися на свою територію, Мизерніцький мав ще більше на своїх плечах: треба було також охороняти жидівське населення від можливої помсти українського громадянства за підтримку жидами московських наїздників. Грошей же на утримання міліції не було жодних. Тоді Мизерніцький, перебуваючи ввесь час у «походах» по території, зробив заходи з своєї власної ініціятиви без нашого («чвірки») відома. Він скликав жидівських представників міста Коростишева і пояснив, що місто матиме охорону лише тоді, коли його міліція дістане свою платню; в разі незаплати міліція розійдеться і тому за безпеку міста він не може взяти відповідальности. Жиди радо погодилися зложити гроші, в формі позички, і утримання міліції було забезпечене. Місто дістало охорону, і все пройшло добре. Одначе, коли загальний спокій в краю ніби закріпився, жиди оскаржили Мизерніцького до Центральної Ради через своїх жидівських послів. Справу можна було залагодити просто: повернути з державної скарбниці жидам їх «позичку», або зарахувати в їх податок (якого вони ніколи нашому урядові не платили). Та наші парляментарні провідники любили бавитися в парляментаризм. Коли Мизерніцький подав свій звіт урядові, один з міністрів (забув хто саме) сказав йому: «Оподаткування чи позичка річ добра, але інтерпеляція в парляменті — це вже інша річ». Мизерніцький залишився без урядового захисту, і невідомо, що могло з того вийти, але трапився «переворот», Центральна Рада припинила свої функції і з «інтерпеляції» залишився лише спомин. В час інтерпеляції Мизерніцький уже був обраний членом Українських Установчих Зборів.

Повертаюся до перших виборів так званих органів самоврядування — управ народного господарства: волосних і міських, провінціяльних (губерніяльних) та окружних. За ними переводилися загальним таємним голосування вибори до Всеросійських Установчих Зборів, які мали виробити конституцію Росії і вирішити долю народів, які вхо-

дили в її склад. Українські провідники надавали великого значення цим Зборам, як засобові усамостійнення України. Тому участь наша була на 100%. Вибори робилися за списками партій чи спеціяльних угрупувань. Партія подавала до реєстрації свій список, в якому було певне число кандидатів від 1-го нумера до останнього в порядкові кваліфікації кандидатів. Самі списки у виборчому бюрі позначались порядковим числом. Наш список соціялістичних партій, селянської спілки і споріднених груп мав число перше. Загальне голосування (коло мільйона голосів) дало нашому спискові 95% вибраних послів — числом 28. Був вибраним і я, що був в горішніх рядах на спискові. В Російських Установчих Зборах ми мали репрезентувати Україну з метою вилучення її з конституції Росії, як її частини, в самостійну республіку в новому союзі з усіма іншими республіками народів колишньої Російської імперії на основі добровільного міжнародного «зговору». Як відомо, ці Установчі Збори в перший їх день відкриття були замкнуті збройною інвазією большевиків, які вже встигли тоді захопити владу в Петербурзі. Участь України в цих Зборах була актом в леґальному процесі перетворення Російської імперії в свобідні держави її народів. Та той леґальний процес був перерваний большевицьким переворотом, і Україна мала вже проголошувати свою самостійність революційним способом. Наша Центральна Рада була першим організуючим парляментом, але конституцію України мало виробити Українське Установче Зібрання, і для цього були переведені загальні вибори по Україні. В деяких частинах, через московську навалу, цих виборів не вдалося перевести. Одначе, в більшості, в тому і на Київщині вдалося. У цих виборах уперше була втрачена індеалістична невинність наших центральних політиків. Кандидати на послів вибиралися в округах, а потім представники тих округ мали подати списки вибраних на передвиборчій конференції в Києві для вироблення загального списка. Коли ж зібралася конференція і «кияни», що були зв'язані з масами народу лише теоретично, побачили, що їх (чи не всіх їх) немає на списках кандидатів, використали своє становище, як члени центрального комітету, й проголосили від його імени, що окружні списки кандидатів уневажнюються, а кандидати будуть вибиратися на самій конференції. Це викликало велике обурення й замішання, але центровики проводили свою лінію. Треба зауважити, що ці «центровики» були другорядними; чільні провідники, як М. Грушевський, В. Винниченко й ін. були в кожному окружному спискові. Вийшов якийсь, не дуже добрий і бридкий, компроміс. Та все ж від нас увійшов Олександер Мизерніцький («Санько», як ми його звали) і був у свій час вибраний. Та й наше Установче Зібрання вмерло скоро після народження, завдяки катастрофічним подіям.

Вернуся тепер до Центральної Ради. На початках вона була лише тимчасовим організаційним тілом. Примістилася в Педагогічному Музеї. До Києва був покликаний проф. М. Грушевський, як її голова. Пригадую його прибуття. Я стояв в «лобі» нашого парляменту з кількома старшинами. Відчиняються вхідні двері і входить Грушевський.

Всі зразу пізнали його: сива борода, окуляри... Але не встиг ніхто з нас схаменутися, як він промовив: «Моє ім'я Грушевський. Де тут Центральна Рада?» Це він приїхав з Симбірська, де був інтернований ще царським урядом.

Були переведені доповняльні вибори до Ради, і вона стала функціонувати в двох формах: «Мала» Рада, як підготовчий і направляючий комітет, і «Велика» Рада — пленум. Я був вибраний від Київської округи, і брав участь в «Великій» Раді. Її діяльність описана вже в інших споминах. Я згадаю лише деякі моменти. Найбільш жваві засідання були ті, в яких обговорювалися стосунки нашого уряду з російським «Тимчасовим» урядом Керенського. Цей останній дуже опирався проти надання Україні ширшої автономії (покищо йшла розмова лише про автономію).

До Петербурґу виїжджала наша делеґація на чолі з В. Винниченком. Дуже тяжко було нашим делеґатам добитися чогось ліпшого від Петербурґу, не маючи за собою сильної військової сили, і вони привозили «вузькі» права. Пригадую звіт В. Винниченка. Він старався дати повну картину ситуації, але наші гарячі голови не хотіли слухати того: кричали й свистали, чув навіть від недалекого сусіда погану лайку. Все ж більшість приймала звідомлення і мирилася з тим, що було.

Після упадку Керенського, коли ще большевики були слабосилі і Росія лежала в маразмі, а ми в Києві (може лише я) певні були, що ми маємо вже свою досить упорядковану державу, а коло нас купчаться представники інших національностей («Рада національностей» була скликана в Києві), я вважав, що буде на часі створення загального уряду для центральної Росії з представників різних національностей на той час, доки сам московський нарід не створить свого уряду. Це мало б забезпечити нас від всяких несподіванок від того «російського хаосу». Увесь Південь, себто: Україна, Донщина (з козацьким військом) і Кубань та Кавказ трималися в цей час добре і уявляли «силу» в порівнянні з московським маразмом. Так думав я, і навіть виступив в Центральній Раді поза згодою центрального комітету, який виставляв промовців, з арґументованою пропозицією створення такого уряду для колишньої Росії. Та я був досить сконфужений, коли моя промова залишилася «голосом вопіющого в пустелі». Я не кажу тепер, що моя думка могла мати якісь реальні наслідки, лише згадую її. Але й тепер ще думаю, що то був такий момент у процесі російського розпаду, коли большевики ще вилізали з пелюшок, а Керенський у жіночій спідниці втікав з Петербурґу, що коли б Україна, Дін, Кубань та Кавказ взялися були за руки і виставили свою військову силу, то може б большевики й не пішли б дальше пелюшок. Та кожний думав про своє і «південного» Наполеона не з'явилося.

Другим бурхливим моментом в Центральній Раді (малих «бурь» було багато: в «парляментарній» боротьбі уряди змінялися дуже часто) був Берестейський мир. Вже до Берестя виїхала наша делеґація на мирові переговори з центральними державами (Німеччина, Австрія,

Туреччина, Болгарія) і з РСФСР, а в Раді кипіло: головно соціял-демократи (есдеки), на чолі з Б. Мартосом, воювали проти миру з тими державами, як автократичними. Берестейський трактат чи краще сказати — трактати дуже пошкодили Україні в час розгрому Німеччини союзниками, бо вони стали розглядати Україну, як ворожу сторону, яка допомогла Німеччині провіянтами продовжити війну. Але ця шкода була лише в опінії, а не в реальному житті. Ті самі союзники не змогли б нічим допомогти Україні в її опорі центральним державам. Україна була б окупована німецькими військами і з нею поводились би, як з завойованою країною. А берестейський мир був першим міжнароднім признанням України, як держави, дарма, що союзники (Франція, Брітанія і ін.) анулювали ті берестейські трактати. Життя й історія пішли за цей час далеко вперед і в інших напрямах, і Берестейське визнання України і всі берестейські угоди увійшли в історію, як невмирущі її документи. Тим часом союзники, як показали пізніші події, пішли цілком на сторону «великої й неділимої» Росії і дали їй нагоду подолати Україну. Берестейський мир ми могли використати значно ліпше, як те було зроблено, але про це далі.

Пригадую ще один з епізодів нашого революційного керування «автономною» Радомислыщиною (пізніше вона була поділена на дві евликі округи — Радомиську та Чорнобильську, від верхів'їв річки Тетерева до річки Прип'яті).

Я згадував уже про справу пані Єремієвої з селянами в с. Борщові. Отже, я виїхав туди з моїм секретарем кіньми. День ми провели в полагодженні відносин (земельних) селян з Єремієвою і закінчили ту справу десь коло 12-ї год. ночі. Наш транспорт — фурґон (чи бричка) і пара добрих коней з кучером був уже готовий до виїзду, а ми ще були в залі громадської управи оточені громадою, як раптом громада стала розступатися, а поміж її ряди вливатися нові з грізними обличчями люди. Перед вів чоловік без ноги, на милиці. Він підняв свою милицю проти мене і люто заявив: «Не поїдеш, доки не віддаш мені ноги!»

Це був один з колишніх фронтовиків, інвалід, за ним — натовп інших фронтовиків: калік, слабих і здорових. Кажу йому: «Твоєї ноги я не відбивав, відбив її Микола Другий! Він тебе післав на війну за чужі справи!... Наш уряд прийшов до влади, щоб більше не було таких Микол!» Не можу пригадати, які дальше арґументи я вживав, бо тяжко було утихомирити цього провідника і його натовпу. Пригадую, що мій секретар (студент Київського університету) присів так низько на лаві за столом коло мене, що я ледве його бачив. Дискусія тягнулася добру годину, як не більше. Скарги вилилися врешті в те, що пенсії не платиться ні інвалідам, ні вдовам та сиротам, немає медичної допомоги, шпиталі не працюють і т. ін. Мені все таки пощастило переконати їх, що це все умови війни, революції й розруху, а головне, що наш уряд прийде їм на поміч. Тоді вони почали розходитися і дали мені й секретареві змогу сісти до воза. Але, коли

ми вже готові були рушити, двоє з натовпу кинулися до коней. Я ж крикнув кучерові «Гони!» і коні зразу рванулися, відкинувши нападників на боки. Так під ранок ми повернулися до міста. Все це було в той час, коли ще наш уряд боявся випустити свої гроші. Тому пенсії не платилися, шпиталі (лікарні) не працювали, або працювали з якимсь одним «фершалом», ліків не було. В той час ніхто податків не платив, та й система оподаткування не була налагоджена. Селянство вичікувало шкіл, шпиталів... На «державні кошти».

Я виїздив на села, де мене колись любили і ще й досі шанували, умовляти селянство, щоб платило податки, як було перед тим, щоб постачало збіжжя до розпорядження уряду — для міст, для війська... Селянство було дуже огірчене, я не пізнавав своїх приятелів, до того вони були перейняті ворожим обуренням. «Ми не маємо нічого — гасу, ременю, цвяхів і т. д. і т. д. Будемо тримати свій хліб для себе, світити «лучиною» та лоєм, ходити в личаках»... Така була мені відповідь. Ніколи не приходила мені в голову думка, що це саме селянство зазнає ще найстрашнішої біди, найстрашнішого визиску.

Не минуло й року нашого «самоврядування», як почався московський наступ з Курська на Харківщину. Про наші республіканські воєнні сили я не мав уявлення. Бачив, як в почекальнях воєнного міністра завжди товпилися полковники й генерали в російських уніформах, очевидно зголошуючись до служби в українській армії; знав що маси — сотні тисяч — українців-солдат повернулося до своїх сіл, в більшості зі зброєю... Вояки були скрізь — темно-руді шинелі, сірі шапки, також козацькі папахи й запорозькі шлики. Лише пізніше я довідався, що ці солдати-українці в більшості ставали перешкодою в обороні України. Так, коли комісар нашого уряду на Харківщині (здається Тимошенко) їхав спішно поїздом до Києва через Полтаву, в Полтаві його потяг зупинили українці-вояки і перевели допит куди й чого він їде. Коли він пояснив, що він відпоручник уряду і їде до Києва за поміччю, щоб спинити московську навалу, йому сказали: «Отже, не поїдете! То йдуть до нас наші брати, яких на фронті та сама воша їла, що й нас!» Лише з великими труднощами та з втратою часу йому пощастило прорватися до Києва.

Фактично наші сили були дуже малі. Та про це вже багато писали. Московські війська наближалися до Києва. В Центральній Раді було неспокійно. Говорилося про потребу негайної мобілізації, де лише можна. Це все здебільшого в кулуарах, в біжучих нарадах. Пригадую молодого студента Володимира Шульгина, як він збирав свій студентський курінь до виступу під Крути. Ніхто тоді не усвідомлював собі всієї трагічної безнадійности такого виступу, бо ще не було віч-на-віч зустрічі з масовим большевицьким звіром.

Вибухи місцевих повстань, інспірованих большевиками, придушувалися покищо досить успішно, і хоч вони все збільшувалися, звірячого обличчя справжніх московських орд ще не показувалося. Так, коли я, повертаючись автом з Радомисльщини до Києва в товаристві одного старшини з фронту та урядника міністерства постачання, по-

пав в большевицьку засідку на околиці Києва, на Брест-Литовському шляху коло Політехніки і опинився в полоні, то мені й моїм товаришав вдалося легко з того полону вийти. Ми думали, що то застава наша (бо зовнішних відзнак не вживалося), і коли нас питали куди їдемо: я сказав — до Центральної Ради, військовик — до українського штабу, урядник — до свого містерства. «Добре», — нам сказали і завели нас на повір'я Політехніки. Там поставили колонас «червоноармійця», що стеріг, і зникли.

Зрозумівши нашу фатальну помилку, ми почали думати, як її направити. Тримали нас в якійсь столярській майстерні. Вартовий був такий хлопчина, що можна було одному з нас навіть вийти на двір і піти далі, не повернувшись. Але решта нас все таки зіставилась би в полоні, як і наше авто. Але ми мали завжди в запасі другу серію «документів» — від «Совета солдацьких, робітничих і селянських депутатів» — на той випадок, наколи б попали в руки большевиків (ми з тією метою мали свої «совети», які були фактично проти-большевицькі). Отже, після деякого часу вичікування на свою долю (добре, що той час був) ми змінили свої документи — українські поховали за халявами чобіт, а «советські» поклали до кишень і покликали вартового, щоб він дав знати своєму начальству, що ми хочемо його бачити. Він гукнув на іншого червоноармійця, і скоро до нас з'явився «комісар» — інтеліґентний і ввічливий чоловік, років тридцяти. Він сам запитав: «Чого ви тут?» — «Запитайте того, хто нас сюди завернув з дороги?» — я відповів йому з «дружньою» усмішкою. «А хто ви є?» — Ми показали свої «благонадійні» папери: «Їдемо в справах постачання робітникам на наших підприємствах харчових продуктів» і т. ін. Він зараз же дав наказ вартовому провести нас з автом за ворота Політехніки і далі за «фронт». Так і сталося.

Та треба тут згадати, що лише ми від'їхали трохи в напрямку міста, як на нас налетіли два «чорношличники» — козаки хоч куди, в смушевих шапках з чорними шликами. «Стій!» замахали шаблями. Кажу до них: лише оце вибралися ми з большевицької застави, а тут ви нас зупиняєте! — «А де большевики?» — «В Політехніці». — «А що вони хочуть?» — «Розігнати Центральну Раду». — «То й ми хочемо!» — крикнули і полетіли кіньми, як вихор, очевидно не прилучатися до большевиків, лише вибити їх із застави.

Після цих епізодів ми звернули з головної дороги й приховали авто в одній асфальтовій фабриці, а самі пішли пішки на свої адреси.

Вадим Павловський

ДАНИЛО ЩЕРБАКІВСЬКИЙ
(1877—1977)

50 років тому вкоротив собі життя в хвилях Дніпра блискучий історик українського мистецтва, один з найбільших на всю Україну знавців українського народного мистецтва, етнограф і музейний діяч, професор ряду високих шкіл, Данило Щербаківський. Він заподіяв собі смерть обдумано, не зопалу, а готувавшись до цього кроку досить довгий час, зібравши й полишивши документи, що свідчили про обставини, на які він хотів цим вчинком звернути увагу українського громадянства.

Данило Щербаківський вдався до цього трагічного вчинку, як до останнього засобу, після того, як всі інші зусилля в боротьбі з прихованим наступом на українську культуру виявились марні.

Цей наступ почався на Україні, відколи усталилася на ній радянська влада; наступ приховано проваджено одночасно з показовими «досягненнями в національній політиці», як от, запізнілим і недовготривалим періодом українізації, короткочасним досить вільним розквітом української науки, красного письменства тощо.

Данило Щербаківський, як фахівець з культури українського народу і музейний діяч, знав позалаштункову сторону справи, знав, як нищилися в той самий час духові цінності українського народу — пам'ятки мистецтва та історичні реліквії. Він знав — і намагався спинити це нищення.

Любов до свого народу, до його історії, побуту та його мистецтва виникла у Данила Щербаківського ще змалку.

Він народився саме 100 років тому — в 1877 році — в родині священика села Шпичинець на Київщині (тепер — Попільнянського р-ну Житомирської обл.) і провів там дитинство вкупі зі своїм старшим братом Вадимом, згодом теж видатним українським вченим. Ця місцевість була свідком багатьох історичних подій, бачила і Хмельниччину й Коліївщину. Батько Вадима й Данила, о. Михайло Щербаківський, був свідомим українцем, приятелював з діячами Старої громади (Антоновичем, Рильським та інш.), був співробітником українознавчого журналу «Кіевская старина», що його видавала Стара громада. Бабуня — мати батька, що рано овдовів — оповідала дітям силу казок, пісень, переказів і леґенд про давні дні і події. Діти, поки поїхали вчитися в ґімназію, росли в селянському оточенні.

Все це навчило їх любити й шанувати свій нарід і його звичаї, та вплинуло на вироблення їхнього світогляду. Не поривали вони зв'язків з рідним селом і пізніше і збирали там етнографічні матеріяли.

Данило Щербаківський закінчив Київську Третю гімназію 1897 року з золотою медалею, а 1901 року скінчив Історико-філологічний факультет Київського університету, де був улюбленим учнем проф. Володимира Антоновича. Почавши під його впливом з наукової праці в українській історії та археології, Щербаківський скоро став працювати переважно в етнографії та в дослідженні українського народного мистецтва.

Від 1902 року він працював у тісному зв'язку з директором Київського Історичного Музею, Миколою Біляшівським, надсилаючи йому зібрані для музею матеріяли. В 1910 році Данило Щербаківський переїхав до Києва і став штатним співробітником Історичного Музею — завідувачем Історичного та Етнографічного відділів. Щороку він їздив в експедиції по різним місцям України, збираючи нові матеріяли, і зібрав у такий спосіб десятки тисяч експонатів. Для вивчення модерної музейної справи Щербаківський їздив за кордон, де відвідав 30 музеїв у ряді західно-европейських країн.

Перша світова війна відірвала його від музею, але не від музейної роботи: бувши офіцером на Галицькому фронті, Щербаківський фотографував і намагався зберегти від знищення стародавні галицькі церкви та рятувати від полум'я твори народнього мистецтва — давні ікони, рукописні Євангелія, вишивки тощо. При першій нагоді він відсилав ці речі до Київського музею.

Повернувшись під кінець 1917 року до Києва, Данило Щербаківський брав діяльну участь у створенні Української Державної Академії Мистецтв; його обрали на Наукового секретаря Академії. Потім він викладав там вперше створені ним курси Історії українського мистецтва та Українського народного мистецтва, далі працюючи в музеї.

Багато разів йому доводилося рятувати у вирі подій громадянської війни 1918—1920 рр. архіви та мистецькі збірки приватних колекціонерів. Врятовані матеріяли Щербаківському часто доводилось самотужки везти возиком до музею. Так само часто до музею зверталися люди, що мали збірки предметів старовини й мистецтва з проханням — взяти тимчасово для зберегання ці речі, поки їм доведеться бути відсутніми з міста. Дехто з цих людей пішов у еміґрацію і не повернувся, але і директор музею, Біляшівський, і Данило Щербаківський опікувались і далі цими речами, взятими на їхню відповідальність — на слово чести, без всякої документації.

В ті самі часи до Київського Історичного Музею звідусіль надходили вісті про розтягання й нищення збірок предметів мистецтва та неоціненної історичної ваги архівів у родинних маєтках української шляхти та російського вельможного панства. Впадало в очі, що ініціяторами безглуздого нищення бували частіше не місцеві люди, а зайди — большевицькі аґітатори. Навесні 1919 р. большевицька влада на Україні видала декрети про націоналізацію всіх приватних збірок

предметів мистецької та історичної вартости; їх мав перебрати Комісаріят Освіти. Заборонено було навіть мати приватні бібліотеки.

Все це призвело до фактичного знищення великої кількости речей які, відібрані у власників, лежали довгий час навалені купами просто неба, під дощами, без догляду. Гинули мистецькі скарби, нищились і розтягались на папір архівні документи й книжки.

Данило Щербаківський знав про все це і тяжко переживав нищення дорогоцінних для історії країни та для історії народу матеріялів. Проте, все це можна було ще якось пояснити людським безглуздям та неорганізованістю, загальною руїною в країні.

Але вже й тоді видно було, що загальна тенденція радянського уряду України в національному питанні аж ніяк не спрямована на підтримування української культури — починаючи з мови. Видавані большевицьким урядом газети не друкувались українською мовою; коли большевики захопили Україну в 1918 і в 1919 рр. офіційною мовою ставала знову російська мова, навіть пропаґандивні матеріяли для українського села друкувалися лише по-російському. Вживання в офіційних місцях української мови розцінювалось, як прояв «петлюрівщини». Досить було мати на стіні в хаті портрет Шевченка, щоб накликати на себе звинувачення в тій самій «петлюрівщині», в «націоналізмі», в «контрреволюції». Те саме почалося знову і в 1920 році, коли большевицька влада на Україні усталилася.

Одночасно з тим провадилася акція вивезення до Росії машин, знаряддя, всяких матеріялів — харчових продуктів. По селах України запровадили в 1921 р. «продналог» і вивозили хліб на північ, на допомогу «голодуючому населенню».

Далі видано було декрета про «вилучення цінностей з церков» — теж «на користь голодуючих».

На виконання цього декрету спеціяльні комісії Чека, а в 1922 р. — ҐПУ, почали забирати з церков усієї України коштовні метали — срібні й золоті вироби. Чекісти обдирали церкви, реквізуючи й церковне начиння, і ризи з ікон, і навіть срібні оправи з Євангелій. Вони також забирали навіть з музеїв коштовні й мистецькі речі історичного значення, як напр., гетьманські булави, подарунки київським церквам од гетьманів — Хмельницького, Мазепи, від російських царів, і т. под., незважаючи на те, що спеціяльна інструкція цих комісій забороняла їм реквізувати предмети історичної й мистецької вартости і з церков, та навпаки, передбачала передавання таких об'єктів до музеїв.

Данило Щербаківський, з кількома іншими науковцями, противився цьому грабункові, але мусів поступатися перед силою зброї. Проте, наступного 1923 року, він, узброївшись повноваженням од Головполітосвіти УРСР, поїхав до Москви і таки домігся повернення назад на Україну коло 5.000 речей з числа тих конфіскованих коштовностей, які все ще лежали там, коли голод в країні минувся, часто поламані й понівечені молотом. Щербаківський примістив ці речі в Київському Історичному Музеї і створив цим чималий відділ давнього золотар-

ського мистецтва на Україні. (За кілька років по його смерті всі ці речі були забрані комісією з Москви і на місці потрощені на метал).

Ця подія добре ілюструвала урядову політику винищування доказів культурної творчости українського народу, а роля Данила Щербаківського в рятуванні мистецьких скарбів української культури вже затаврувала його в очах комуністичних діячів (як, напр., керівні діячі ЧК-ҐПУ на Україні Михайлик, Порайко і ін.), як ворога.

Поряд зі збиранням матеріялів для Всеукраїнського Історичного Музею ім. Шевченка, як став у ті часи музей називатися, Данило Щербаківський і опрацьовував їх, провадячи науково-дослідчу мистецтвознавчу роботу. Він, як і директор музею, Біляшівський, був одним із самих перших дослідників, що вбачали в народних українських декоративних виробах твори національного мистецтва. Щербаківський трактував народну творчість як дійсне, справжнє мистецтво. Всі його мистецтвознавчі роботи, які прокладали нові стежки в українській науці, були виконані з цим підходом, що лише згодом набув загального визнання. Щербаківський опублікував до трьох десятків праць, а по його смерті лишилося ще стільки само нескінчених або лише розпочатих наукових праць.

Данило Щербаківський не був кабінетним вченим; він з початку революції викладав курси мистецтвознавства України не лише в Академії Мистецтв, як вже було згадано, але і у Фребелівському інституті, в Археологічному інституті, Архітектурному інституті та в інших. Опріч того він брав жваву участь у створенні ряду науково-дослідчих українських установ, як напр., Етнографічної Секції Українського Наукового Товариства, був ініціятором створення Секцій Дослідження Поділля та Волині при Всеукраїнському Археологічному Комітеті та інших установ. Він працював у Секції Мистецтв Українського Наукового Товариства, одночасно був Заміcником Голови Всеукраїнського Археологічного Комітету і головою його Мистецького відділу та брав участь у ряді комісій цього Комітету. Він готував молодих українських вчених, керуючи семінаром для аспірантів при Катедрі Мистецтвознавства Всеукраїнської Академії Наук і провадив семінар «Студіо» в Історичному музеї. Поза тим Щербаківський щороку виїздив в експедиції по Україні, студіюючи й збираючи пам'ятки старовини та архівні матеріяли.

Він мав великий науковий авторитет і славу енерґійного громадського працівника, безкомпромісово відданого улюбленій справі українського патріота і непохитно-чесної людини.

І на цьому ґрунті він знайшов свою загибіль.

У всеукраїнському Історичному Музеї ім. Шевченка зібралось кілька людей, що були пов'язані з ЧК-ҐПУ і діяли за вказівками цієї організації. Головним з них був партієць Андрій Винницький — колишній чекіст, випадкова людина, яка, не маючи навіть закінченої середньої освіти, посідала адміністративну посаду Завідувача Музейно-Екскурсійно-Виставочного відділу Київської Губернської Політосвіти. Він

сам призначив себе на директора Історичного Музею після того, як Микола Біляшівський мусів полишити цю посаду через хворобу.

З приходом Винницького обставини праці в музеї круто змінилися. Він «адміністрував», видавав безглузді з наукового погляду накази, не рахувався з вимогами та особливостями музейної праці, зокрема по зберіганню зібраного в фондах музею багатющого матеріялу.

Зібрані з любов'ю Щербаківським та Біляшівським скарби точив шашель, їла міль, на них сідала плісня . . . На консервацію від шкідників та на поточний ремонт збірок потрібні були великі кошти, потрібна була дезінфекційна камера для масового протруювання (досить сказати, що одних лише українських килимів було зібрано в музеї до 1.100 і їх усі псувала міль, з якою не встигали боротися). Винницький легковажив постійні намагання Щербаківського за кошти на утримання збірок музею та ремонт їх, і псування йшло де далі, то все гірше.

Десь у 1925—26 рр. неофіційний співробітник ҐПУ, який працював у музеї бібліотекарем — Антін Онищук, колишній народний вчитель з Гуцульщини, який був у політичному контакті з Винницьким, а також Євген Дзбановський, пов'язаний з Винницьким і прийнятий ним до музею на посаду вченого секретаря, почали розповсюджувати чутки про буцімто «некомпетентність» археолога Валерії Козловської і, особливо, Данила Щербаківського, про те, що, мовляв, Щербаківський «не вміє», або «не хоче» оберігати збірок музею від руйнування. Потроху почали йти чутки, ніби Щербаківський навмисне робить це, щоб понищити музейні фонди. Далі Онищук і Дзбановський почали «перевіряти» стан цих фондів і складати акти про те, що зле консервуються збірки музею.

Тепер Винницький почав виказувати не абиякий інтерес до роботи Щербаківського в музеї і став часто заходити до нього, але коли заходила розмова про консервацію фондів, він радив вживати старих «випробуваних» засобів — нафталіни, гасу — то воно й поможе. А про модерні ефективні способи боротьби з шкідниками він не хотів і слухати.

Протягом 1926 року і ще й 1927 р. Щербаківський пробував боротися, але в 1927 році він переконався, що громадська опінія вже настроєна проти нього. І він, і Козловська зверталися за підпертям до вчених з інших установ, але почували, що до них стали ставитися з недовірою. А ректор І.Н.О., партієць Семен Семко, навіть не захотів їх слухати. Тим часом Винницький викликав з Укрнауки — управління всією науковою роботою при Наркоматі Освіти в Харкові — ревізійну комісію, в складі якої мав бути той самий Семко.

Під час своїх екскурсій по Україні Щербаківський бачив, якими темпами всюди йде процес нищення пам'яток української старовини. Намагаючись звернути на це громадську увагу, він написав статтю «Культурні цінності в небезпеці!» (журн. «Життя і Революція» 1927, ч. 1) описуючи це нищення й закликаючи охороняти те, що ще лишається.

На цю статтю не було відгуків. Данило Щербаківський розумів свою безсилість у боротьбі з ворогом, який діє прихованим способом. Він усвідомив, що нищення скарбів української культури є пляномірною дією, яку не можна зупинити звичайними засобами. І він бачив, що в процесі цього нищення його теж заплянoвано сплюжити, очорнити його і як науковця і як громадянина. Лише який-небудь драстичний вчинок міг би звернути увагу громадянства на те, що діялось навколо.

І він вибрав самогубство, як спосіб протесту — той спосіб, до якого вдаються тепер все частіше політичні протестанти і на Сході і на Заході, роблячи це ще більше драматично — спалюючи самих себе. Так, у Києві, протестуючи проти русифікації України, спалив себе в 1968 р. Василь Макуха, а в 1969 р. — Микола Бреславський.

Данило Щербаківський, пославши поштою листи до кількох осіб, де він писав про неспроможність працювати далі в тій атмосфері, яка створилася в музеї через інтриги Винницького й Онищука, покінчив з собою увечері 6 червня. Поки знайшли його тіло, Онищук твердив, що Щербаківський утік закордон з золотарськими виробами (видертими колись ним назад з Москви).

Смерть Данила Щербаківського сколихнула громадську опінію й викликала низку громадських протестів і вимог розслідувати всю справу й покарати винних.

Але ... з часом все це пішло нанівець. Винницького лише викинули з партії й зняли з посади в музеї, а Онищук працював у музеї ще довго; за наказами з Укрнауки музейні речі продавалися за золото на вивіз закордон, поки музей не розформували, розподіливши фонди по кількох інших установах і створивши декілька музеїв з того запасу, що його збирав Щербаківський з Біляшівським. Нарком Освіти Микола Скрипник через місяць по смерті Щербаківського оголосив, що в нищенні фондів музею винуваті були всі науковці, бо, мовляв, ніхто не піднімав голосу проти того, а передсмертний лист Данила Щербаківського назвав контрреволюційним. Петицію 79 академіків Всеукраїнської Академії Наук до уряду УРСР з вимогою перевести подвійне слідство — кримінальне й громадське — Скрипник назвав «антирадянською вихваткою».

Могилу Щербаківського, похованого з великими урочистостями на території Лаврського Музейного заповідника в Києві на державний кошт, у 1934 році, за Павла Постишева, зарівняли з землею і його згадувано довгі роки не інакше, як «буржуазного націоналіста».

Лише в 1960-их роках про нього знову почали згадувати на Україні, як про видатного вченого, а його архівом, що зберігається в Науковому Архіві Інституту Археології Академії Наук УРСР в Києві, ще й досі користуються дослідники для своєї наукової роботи.

В. Ревуцький

ТИТАН МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ

Академік Сергій Єфремов у некролозі по Данилові Михайловичу Щербаківському вжив слова його: «...Залишити Музей не маю сили, жити без музею не можу...» Інакше кажучи, він був людиною, що все життя віддала музейній справі. Якщо можна ще знайти когось так само відданого музейній справі, а зокрема збиранню творів народного мистецтва, то хіба лише академіка Д. І. Яворницького. В цьому відношенні вони були рівноцінні...

Мені тяжко говорити про цього титана української музейної справи... Надто швидко він зійшов з мого юнацького овиду. Не міг ділитися і Данило Михайлович своїми болючими тоді справами зі мною, і коли щось стало мені яснішим про нього, то це тільки тому, що Данила Михайловича єднала міцна дружба з моїм батьком протягом багатьох років. Пам'ятаю, що вже після похорону Данила Михайловича батько ніяк не міг прийти до себе і погодитися з тим, що любого йому «Данила» вже немає в живих...

Зі слів батька знаю, що Данило Михайлович познайомився з ним в 1911 році в Києві, а зустрілися вони на педагогічній ниві. Обидва вони тоді працювали в київській Сьомій гімназії, де Данило Михайлович викладав географію (пов'язуючи працю з музеєм), а мій батько — історію словесности. Знайшлися «фіскали», що доповіли директору, що викладач словесности дозволяє собі згадування українських письменників, а крім того в клясах поруч з демонструванням російських билін демонструє українські думи та пісні історичні... На захист батька рішуче виступив Данило Михайлович і це зв'язало їх до смерти, — вони лишилися щирими друзями. Екскурси в українську літературу й мистецтво продовжувались і пізніше, коли батько й Данило Михайлович викладали в Другому реальному училищі на тій самій Тимофіївській вул. ч. 12, де обставини були дещо більш ліберальні за Сьому гімназію. Батько згадував, що Данило Михайлович теж вводив багато українського матеріялу до свого географічного курсу.

Не маючи власної родини, присвятивши все своє життя музеєві й живучи при ньому, Данило Михайлович був частим гостем у нашому мешканні на вул. Франка 17 (мешк. 24). Данило Михайлович абсолютно захоплював своєю винятковою особистістю та величезною енергією. Щось було в ньому, що витворювало радісний настрій при розмові з ним і недаремно моя мачуха, Марія Аліпіївна, прозвала Данила Ми-

хайловича «Сонечком», що пізніше (з допомогою батька) обернулося в назву «Данило-Сонечко». Не знаючи того, що вже неприємності оточували його все більше й більше, Данило Михайлович, коли з'являвся в нашій родині, не втрачав свого бадьорого настрою — і тим страшніше було почути про його самогубство... Не вірилось, що ця енерґійна й вольова людина стала жертвою смерти...

Не можу багато сказати про величезні виставки українських килимів (1924 р.) та українських портретів (1925 р.), що їх Данило Михайлович організовував разом з Федором Ернстом у приміщеннях київського Всеукраїнського Історичного Музею ім. Шевченка. Мене, хлопчика, вражали тоді не якість виставки, а величезні розміри килимів та виняткова кількість портретів роботи українських майстрів. Безперечно, що величезна роля в збиранні цих матеріялів належала Данилові Михайловичу.

В 1923 році на посаду директора, замість заслуженого науковця, академіка Миколи Біляшівського, був призначений Андрій Винницький, дрібний радянський кар'єрист, інтриґан та майстер позалаштункових ходів. Але, найголовніше, це був ідеальний виконавець волі зверхників з центрального уряду в Москві... Почалося відбирання й надсилання напостійно цінних українських експонатів до центральних музеїв у Москві й Ленінграді...

Цього не міг знести Данило Михайлович; бувши чесним і відвертим у стосунках з людьми, а найголовніше — безмежно люблячи Історичний Музей — свою «дитину», він почав боротися проти лінії Винницького. А тим часом цінні українські експонати зникали поза його плечима з музею. І Данило Михайлович (це пізніше стало відомо мені від батька) вдався до методу розповсюдження цінних експонатів по приватних мешканнях української інтеліґенції в Києві, з тою метою, щоб ці експонати залишилися на території України і уникли вивозу за її межі.* Так, одного разу батько послав мене на мешкання Данила Михайловича і той передав мені якийсь пакунок і сказав лише, що його треба нести обережно. Це виявилася ліра Остапа Вересая. Якимсь іншим шляхом попали до нашого приміщення два старовинні українські килими, що колись прикрашали кімнати гетьмана Павла Полуботка... І ліру, і килими, за порадою Івана Єрофієва, приятеля Данила Михайловича і мого батька, я у вересні 1943 року відніс на схорон до його знайомих на Куренівці. Сподіваюсь, що вони схоронилися...

---

* Основна причина роздавання речей була та, що немало їх було в свій час передано директорові Музею Миколі Біляшівському та Данилові Щербаківському на тимчасове зберігання людьми, які покидали місто в подіях громадянської війни і згодом потрапили на еміґрацію. Ці речі, не занесені в інвентар Музею, були одною з причин, чому Винницький робив прикрості Данилові Михайловичу, який, по смерті Біляшівського, був єдиною особою, що несла всю моральну відповідальність за них перед їхніми власниками. Отже, він намагався зберегти їх, примістивши в приватні руки.

(Примітка В. Павловського)

Коли трагічна вістка про смерть Данила Михайловича дійшла до його друзів, то у всіх була мова про його останній лист, який він написав до проф. Петра Курінного. Він повідомляв там, що кінчає самогубством, бо не в силах терпіти більше кваліфікованої підлости Винницького та його прибічників. Шостого червня 1927 року він втопився в Дніпрі, вісивши собі камінь на шию...

Данила Михайловича вирішили поховати на терені Київо-Печерської Лаври. Коли копали могилу, то натрапили на якийсь невідомий старий мур. Труну Данила Михайловича підвісили на залізних скобах, щоб не руйнувати старого знайденого муру. Мій батько тоді сказав: — «Данилко все своє життя віддав українському історичному побутові й археології — і своєю смертю спричинився до нового відкриття!»

На жаль, в 1930-их роках могилу Данила Михайловича зрівняли з ґрунтом. Чи його останки схоронились?

Про останню подію, пов'язану з Данилом Михайловичем, оповіла мені його рідна сестра, Євгенія Михайлівна, дружина В. Г. Кричевського. Їй так само були притаманні та ж принципова правдивість, щирість і відвертість у стосунках до людей, як і у її знаменитого брата. Скоро по його смерті вона зустріла Винницького на вулиці. — «Мерзотник! Ви вбили мого брата, ви були причиною його смерти, ви зацькували його!» — кинула вона сміливо йому. ... Навколо зібрався натовп. — «Люди добрі!» — продовжувала Євгенія Михайлівна — «Ця людина вбила мого брата!» ...

«Я йому довго виговорювала. Якась внутрішня сила спонукала мене це зробити» — казала вона потім. Зі слів Євгенії Михайлівни знаю, що Винницький похнюпив голову і робив невдалі спроби захищатися, не заперечуючи нічого, тільки повторював, що «він не був вбивцею».

«Мавр зробив свою справу, мавр може відійти». Доконавши справу дискваліфікації й розгрому Всеукраїнського Історичного Музею в Києві, Винницький пішов у забуття. А ім'я Данила Михайловича Щербаківського лишається в ореолі історії української культури, хоч які були б намагання затерти його титанічну діяльність.

Дискусія

Олександер Домбровський

ЗАМІТКИ ДО ПРАЦІ О. ПРІЦАКА ПРО «ПОХОДЖЕННЯ РУСИ»

Omeljan Pritsak, *The Origin of Rus'*. An Inaugural Lecture, October 24, 1975. Cambridge: Havard Ukrainian Research Institute. Harvard University, 1976. 28 p.*

Питання ґенези й найстарших етапів розвитку Київської Руси є фундаментальним, постійно актуальним і до тепер академічно дискусійним при наявности варіянтів інтерпретації даного історичного феномену на фоні цілого контексту східньоевропейської медієвістики як у аспекті історизму, так і акутно актуальних по сьогоднішній день національно-політичних аспірацій східньоевропейських — слов'янських народів. Згадана тема пройшла різні, іноді контроверсійні фази свого розвитку й насвітлень у розгарі академічних дискусій і полемік між норманістами й антинорманістами, в наслідок чого постала обширна література предмету різної наукової вартости при наявності часто політичних тенденцій.

В добі передреволюційної Росії цю тему трактовано в дусі великодержавно-шовіністичного «не било, нет і бить не может», а в підсовєтській дійсности — в дусі більш рафіновано-завуальованої, ґеноцидної теорії й практики так званого «злиття народів». Саме тепер, коли на Рідних Землях розгортаються змагання на смерть і життя за душу народу, за збереження його культурно-історично-національної ідентичности, включаючи державницькі аспірації, що їх ворог старається затерти, між іншим, шляхом фальшування нашої історії та узурпування собі здобутків нашої культури й світлих моментів нашого історичного минулого, — особливо тепер висувається на першу черґу постулят, щоб у Вільному Світі залунав колективний голос представників вільної української історичної науки в рішальній обороні нашої національно-історичної правди. Якраз в тій цілі постало Українське Історичне Товариство й почав появлятися одинокий на чужині науковий, історичний журнал «Український Історик».

В широкому вахлярі історичної тематики, а особливо порушуваних найбільш актуальних і життєвих питань в умовах нашої сучасної національно-політичної дійсности повинна стояти на одному з перших місць проблема Київської Руси, тої історично-живої ме-

---

* Згадана праця також була надрукована в Russian Review, vol. 36, no. 3, 1977, pp. 249—273.

трики національно-державного формування русько-української народности. Як відомо, українським історикам у підсовєтській дійсності на практиці не вільно займатися питанням Київської Руси, бо патент на це мають московські й ленінградські історики. Тому, тим більше на представниках вільної нашої історичної науки лежить обов'язок дати академічну крапку над «і» цього питання.

У приватних розмовах з колегами істориками, а в тому й з автором цих рядків, проф. Ом. Пріцак заповідав уже від довшого часу опублікування вислідів своєї праці над питанням початків Київської Руси. Тому з особливою цікавістю ми приступили до читання опублікованої ним інавґураційної лекції про походження Руси в надії на можливе «останнє слово науки» в завершенні автором уточнення даного питання у світлі джерельно-фактологічного матеріялу та при вкладі знання предмету й наукового досвіду дослідника (Ом. Пріцак зачисляється, між іншим, також і до наших нечисленних зрештою медієвістів), тим більше, що як уже сама його позиція керівника катедри історії України ім. М. С. Грушевського, так і марка Гарварду, як не як, зобов'язують до чогось непересічного й до виявів академічної поваги між іншим і на видавничому відтинку. Правда, сама тема є рішучо за широка, щоби можна було вичерпати її на 28 сторінках опублікованого викладу. Але можна було з'ясувати принайменше в головних зарисах важливіші точки даного питання у світлі заключень автора sine ira et studio. Та після прочитання даної, невеличкої розміром, але важливої своєю тематикою публікації, огортає критично думаючого й освіченого читача, а вже тим більше фахового історика, приголомшуюче розчарування.

Шановний автор не лише не потрапив вив'язатися зі завдання, але мериторикою своїх концепцій і методологією свого підходу до справи, мабуть, ще більше її комплікує. Як не як, а його концепції та підхід до справи при рівночасному іґноруванні ранньоісторичних факторів не зовсім згідні з об'єктивними, науково-дослідними критеріями розуміння ранньоісторичного процесу на землях України із сторони зрілого, об'єктивного й необтяженого ніякими комплексами (ні національно-політичної меґальоманії й шовінізму, ні, з другої сторони, почуття національно-політичної неповноцінности й неоправданого самобичування) історика.

Якраз російські історики комплікували не раз згадане питання (прим. Паґодінська «теорія»), щоби в каламутній воді затемнюваної історії утвердити підмурування для своїх великодержавних — імперіялістичних плянів. Якраз керівникові катедри історії України при Гарварді випадало ex officio його позиції дати академічно — поважну відсіч в дусі строго наукового обєктивізму. А тимчасом? Хоч як неприємно це сказати під адресою відомого українського науковця, але концепції автора є радше обчисленні на відмінність від попередніх поглядів, на оригінальність, а може й до певної міри дешеву революційність, наближену до кращої публіцистики. Це, мабуть, не зовсім вдала спроба дати ще одну, зовсім відмінну від попередніх, власну «теорію» (хоча, як побачимо дальше, вона не

зовсім відмінна!), нехай і коштом елементарних засад науково-дослідної праці та в дальшій консеквенції — історичної правди.

Ось головніші думки Ом. Пріцака в питанні про походження Київської Руси: Після переведення короткої аналізи арґументацій норманістів і антинорманістів та скласифікування методологій їхніх дослідів незадовільними, автор пропонує свою методологію досліду проблеми ґенези Київської Руси. Не від речі буде сказати, що автор ставить під сумнів головно арґументацію норманістів, зате його деякі критичні завваги до арґументації антинорманістів менш суттєві й менш переконливі.

Заявляючи в підрозділі пропонованої ним методології, що тема початку Руси є історичним питанням, автор заявляє, що при аналізі цього питання археологія й лінґвістика мають другорядну вартість, бо, мовляв, історія починається від писаних джерел. Отже немає кавзального зв'язку між археологією і історією (sic!), бо історія, яка виказує найвищий стан людського досвіду, не може появитися як deus ex machina з археології. Лише нарід з історією може принести згаданий досвід на територію без історичної свідомости. При тому насувається акутне питання, а хто приніс історичну свідомість і досвід тим чинникам, які на думку Ом. Пріцака принесли з черги ту свідомість і досвід на територію Подніпров'я? Чи якісь інші чинники з історичною свідомістю й досвідом? Ну добре, а де ж витворилася prima causa тої історичної свідомости й досвіду?

Проводячи паралелю між Америкою і Подніпров'ям (?!), автор договорюється до того, що, мовляв, тут ми можемо бачити ясно, що наступаючий історичний період ані не появляється, ані не розвивається з археологічного періоду, як це свідчать підсовєтські археологи в відношенні до Київської Руси (чи лише підсовєтські археологи? — Ол. Д.), але був принесений із зовні тими чинниками, серед яких перше розвинулася історична свідомість (стр. 10). При цьому насувається питання, хто приніс історичну свідомість і політично-державний досвід до античного Єгипту? Це можна сказати й про інші античні суспільства й території. Автор непотрібно вдирається у відкриті двері, коли старається доказувати, що поодинокі історичні явища, пов'язані з тою чи іншою територією, треба досліджувати в цілому контексті мульти-фактологічного матеріялу універсального історичного процесу, бо лише такий метод усталювання й систематизування історичних фактів збагачує науковий досвід у мультиперспективному аспекті.

Автор стверджує, що античні греки й римляни — прагматичні будівничі імперії передали зосереджену точку західнього історичного розвитку до басейну Mare Nostrum (Середземне море), бо Китай був ізольований від Европи в тому часі. Згідно з його поглядом від періоду римської імперії до IX ст. три визначні історичні події (кожна з них викликала ланцюгові реакції) пов'язані з виникненням Руси в IX ст.: контакт з римським світом через леґіонерів на лінії Рейн — Дунай около 400 р. нашої ери, організація нового типу степової імперії аварів та інвазія арабів у басейн Mare Nostrum.

У зв'язку з питанням взаємовідносин між світом кочовиків й осілими імперіями в аспекті економічних зв'язків при наявності торговельних шляхів, які перехрещувалися, та двох основних центрів Евразії (Арабської пустині й пустині Ґобі в Монголії), звідки народжувалися звичайно великі міґраційні рухи (vagina nationum), автор говорить про організацію на велику скалю міжнародних торговельних компаній, при яких працювали вікінґи-варяги (стр. 12—17). На тому тлі автор переходить до з'ясування питання виходу Східньої Европи на історичну арену та виникнення Руси (стр. 17). Згідно з його поглядом цивілізація Mare Nostrum відкрила Східню Европу в ІХ. ст. А ми запитуємо автора: як оцінювати перебування римських військових гарнізонів на Тавриді — Криму в І. ст нашої ери в світлі щойно наведеного його погляду?

Актуалізуючи питання економічно-індустріяльних відносин вчасного середньовіччя та роблячи зіставлення їх з індустріяльною революцією XIX ст. (?!) й питанням потреб джерел енерґії — робучої сили, в даному випадку рабів, автор подає, що саме територія між рікою Ельбою і Сир Дарією на сході, отже слов'янський світ, стала тим резервуаром для черпання робучої сили — рабів для тих, що займалися ловами з християнського Заходу (франки, еспанці) і з мусульманського Сходу на слов'янських рабів. Ріки Волга й Дон стали важливими шляхами, якими достарчувано рабів до столиці хазар, як центру торгівлі рабами на Сході.

Згідно з висловом автора в Verdun-і на Заході і в Khwarizm-і на Сході були основані спеціяльні фабрики в цілі продукції евнухів (стор. 18). Отже за висловом автора існували «фабрики» не паяців, чи ляльок, але таки живих людей — евнухів (sic!). Аналогічно до розвитку торговельних компаній Захід — Схід, ґравітуючих до басейну Mare Nostrum, виникла велика торговельна сітка в області Mare Balticum і скандинавська смуга, тобто щось, що нагадує пізнішу Ганзу. Будучи на службі інтернаціональної торговельної компанії з мультиетнічним і мультилінґвістичним персоналом, що творив безтериторіяльну спільноту в прибалтійській полосі, та переводячи пенетрацію території північно-східньої Европи (шведською височиною попри Аляндський архіпелаг, фінський пролив до ріки Неви, а звідси до басейну Волги), вікінґи прийняли участь в організуванні урбаністично-державного життя поодиноких міст-держав на взір античногрецької п о л і с (Полоцьк, Смоленськ, а дальше Новгород) та поступово всякали в терен і закліматизовувалися (стр. 21—24).

Автор присвячував дотепер увагу східньо-европейській сцені з позицій північної перспективи, тобто балтійського басейну — Mare Balticum та співпраці «морських номадів» — вікінґів зі «степовими номадами» (хазарська династія). Дальші події є під знаком покорення Карлом Великим аварів та Кирило-Методіївської місії. Карло Великий «пацифікує» слов'ян, маючи на увазі економічну ціль — встановити шлях зі Заходу — Реґенсбурґ (Ratisbona) до хазарського Ітілю, що мало значіння для Києва й згодом Відня.

На цілу публікацію — 28 сторінок автор присвятив 25 сторінок Вступові з екскурсами про економічно-політичні відносини Орієнт — Окцидент, а дальше басейнів Mare Nostrum, Mare Balticum, значіння морських і степових номадів через призму деяких історичних даних з орієнталістики, скандинавістики й дослідів евразійського степу. Властивому питанню виникнення Київської Руси присвячено всього-навсього нецілих дві й пів сторінки при самому кінці публікації (sic!). З виникненням Константинополя, як економічної столиці Евразії, Київ територія України виходять у другій половині IX ст. на арену історії.

За македонської династії візантійських імператорів Візантія здобуває перемогу над арабською фльотою й тим самим контроль над басейном Mare Nostrum, що заставляє вікінґів враховувати той факт у їхній економічній політиці. Така ситуація причинюється до виникнення знаного шляху — «путь із Варяг у Греки». Шановний автор мабуть не знає, або забув, що торговельні зв'язки між Прибалтикою і скандинавською полосою і з другої сторони середнім Подніпров'ям та північним Причорномор'ям існували від архаїчної доби античного світу старою потамологічною сіткою Висла — Бог — Прип'ять — Дніпро. Дальше згідно з думками автора ріка Дніпро, як економічно-водна артерія, заступає Волгу, а Київ у другій половині X ст. стає сателітом нової економічної столиці світу — Константинополя. Около 930 р. Ігор з династії каганату надволжанської Руси опановує Київ (стр. 26).

Автор відзначає три періоди в історії каганатів Руси: надволжанський період (ок. 839—930), наддніпрянський (ок. 930—1036) і Київський (1036—1169). В третьому, тобто Київському, періоді почалася культурна консолідація Руси й змагання до її процесу націоналізації. Після завдання печенігам (номадним наступникам хазарів) сильної поразки 1036 р. київський князь Ярослав оснував, за своїм власним стилем, римську імперію з центром у Києві. Виникнувши з мультиетнічної, мультилінґвістичної й безтериторіяльної спільноти, Київська Русь при адоптації церковно-слов'янської мови (яка зі занепадом наддунайських болгарів втратила своїх первісних власників) ввійшла на арену східньо-европейської історії при започаткованому процесі націоналізації на базі змішання слов'янських полян з неслов'янськими руськими елементами (стр. 27).

Сміємо замітити, що термін «націоналізація» не дуже пасує до того часу, тут краще ґоворити про ранньосередньовічний етап завершування етноґенетичного процесу. Це був процес консолідації в напрямі одної руської території (руська земля), особливо теренів Києва, Чернігова й Переяслава, як центральноукраїнської території, з прийняттям для династії Ярослава християнського харизма пам'яті й культу святих Бориса й Гліба. Щойно тоді на думку автора при реалізації своєї власної історичної свідомости Русь появляється як леґітимна історична істота — індивідуальність.

Під самий кінець у підсумках автор каже, що існуюча двісті років «контроверсія» норманістів проти антинорманістів не була здіб-

на розв'язати проблему початку, тобто виникнення Руси. Тому, мовляв, та «контроверсія» є замінена іншою теорією, що базується виключно на історичних критеріях та в широкому контексті універсального розвитку. Сміємо думати, що останні слова шановного автора висказані більш, чим претенсійно. Він сам один на власну руку махає рукою на всіх учасників тої, існуючої двісті років, «контроверсії» норманістів з антинорманістами (включаючи М. С. Грушевського, іменем якого названа очолювана тепер Ом. Пріцаком катедра історії України при Гарвардському університеті) та замінює згадану «контроверсію» своєю власною теорією.

У своїй концепції про походження Руси, яку Ом. Пріцак називає претенсійно «теорією», він допустився поважних помилок, непростимих фаховому історикові. В тій справі забрав уже голос д-р М. Антонович на сторінках «Українського Історика» (1975, 3—4) на основі поданого резюме інавгураційної лекції у «Свободі» (30—31 жовтня, 1975) про походження Руси й ми не будемо згадувати його завваг і закидів, щоб не повторюватися. Треба більше, чим дивуватися, як автор міг поминути цілковитою мовчанкою пра-, а особливо ранньоісторичні етапи розвитку етноґенетичного процесу на землях України при давньовіковому автохтонізмі її хліборобського населення й при наявних археологічних слідах протокиївського поселення на кілька століть перед історичним Києвом, заступаючи це одним лаконічним реченням про «культурну консолідацію Руси й змагання у її націоналізації» в IX—XI ст.

Це ж явний нігілізм у відношенні до ранньоісторичного минулого, який колідує з елементарними принципами не лише методології науково-дослідної праці, але й наукового об'єктивізму. Автор каже, що історія починається від писаних джерел. Хіба він забув, що перші відомости про землі України починаються від античної історіографії й епіграфіки? Це ж не сама кераміка, інвентар розкопаних могильників, поселень, найдені кістяки й урни з попелом, а писане слово, іноді не менш вартісне від пізніших літописних реляцій! Як не як, а сам автор дає наявні докази, що він має обмежене поняття про історію й її хронологічний засяг. Хіба ж археологія по своїй суті не історія, а таксамо й соціологія? Як можна творити штучні кордони між пра-, ранньою історією й історією при допомозі критерій самої клясифікації історичних джерел? Та ж історичний процес, зумовлений історичною кавзальністю й об'єктивними закономірностями при діяльності розумної істоти, яку ми називаємо людиною, в часі й просторі, являється нерозірваним ланцюгом явищ, подій і фактів, органічно пов'язаних зі собою чергуванням випливаючих одна з другої реакцій на фоні впливів антропогеографічних, геополітичних, соціоекономічних, психологічно-культурних і врешті політично-державних факторів, які переплітаються одні з другими.

В історичному процесі можна завважити через призму історіософії своєрідні циклі проґресу й реґресу, які повторюються у поодиноких варіянтах у наслідок тих самих факторів. В тому аспекті можна твердити, що феномени історичного процесу не раз повторю-

ються на сцені світової бувальщини, а міняються лише декорації поодиноких епох, діб і століть. Такі аналогії існують до певної міри між ранньоісторичною і середньовічною картиною історії України при дії тих самих факторів. Це також вказує, що історичний процес по своїй суті є нероздільний.

Ом. Пріцак розглядає проблему походження Руси в географічному контексті різних територій, але зате ігнорує контекст хронологічного засягу. І це його кардинальна помилка. Бо при існуванні трьох основних компонентів історичного процесу: часу, простору й людини відбувається дія історизму, абстрагуючи від того, чи людина послуговується кам'яною сокирою, металевим приладом, чи електричною пилкою, бо з одного досвіду випливає інший, культурно більш заавансований, — від кам'яної сокири до розбиття атому й міжпланетарних полетів у нерозірваному ланцюгу постійного прогресу, еволюції людської думки й етапів розвитку духової й матеріяльної культури.

Періодизація історії існує для теоретичного розмежування поодиноких етапів розвитку історичного процесу, а не на те, щоби трактувати кожний з тих етапів як замкнене в собі, ізольоване звено загального ланцюга того процесу, що його можна досліджувати відірвано від інших звен-етапів. Історичний процес треба досліджувати в цілому контексті пра-, ранньоісторичного й історичного розвитку людини — колективу на фоні її всестороннього історичного життя у географічному й хронологічному аспекті.

Ом. Пріцак має нахил до «актуалізування» в площині історичних подій, явищ і фактів, що іноді приймає неповажний — ненауковий характер, бо засада трактування історичного давноминулого з позицій вчорашнього, чи сьогоднішнього дня незгідна з правильною клясифікацією культурних досягнень минулого й тим самим з науковим об'єктивізмом. Зіставлювання ранньосередньовічної Руси зі Сполученими Штатами (стр. 9) позбавлене не лише наукового глузду, але й того, що англосаси називають «коммон сенс».

Як можна давати порівняння важливости дослідів над терміном Русь з важливістю етимології назви Америка для постання американської конституції? Це ж упрощування справи, якщо вже не вульгаризація наукової проблематики. Немає сумніву, що економічний чинник був усе надзвичайно важливим у процесі історично-культурного росту людини як у індивідуальному, так і колективному аспекті, але ж з другої сторони чи можна цілий історичний процес розвитку народу й реалізації його політично-державного ідеалу зводити виключно до самої економіки? Чи аналогічно до насильного соціологізування історичного процесу представниками підсоветської історіографії не маємо в даному випадку концепції Ом. Пріцака до діла з тотальною «економізацією» у інтерпретації історичного феномену генези Київської Руси? Чи це у світлі критеріїв оцінки й інклінацій «актуалізування» не асоціюється з історією Америки, якої державність починається від часу наложення льондонською метрополією податку від чаю і в дальшій консеквенції відомих розрухів у

Бостоні? Того роду «актуалізування» не має рішучо нічого спільного з науковим з'ясуванням тої чи іншої історичної проблеми в контексті історичного універсалізму.

Докладніша аналіза публікації насуває здогад, що автор до a priori прийнятої концепції — силлогізму допасовував можливо в дальшому процесі остаточного формулювання науково-арґументаційні преміси. Отже не від преміс до силлогізму, а навпаки — від силлогізму до... преміс. Якщо б так дійсно було, то всякі коментарі зайві. З тим пов'язується також питання методологічної сторінки публікації, бо при наявности 25 сторінок Вступу й лише двох і пів сторінок властивої речі показується, що автор старався всіми можливими (і менше можливими!) арґументами оборонити свою тезу. Тому деякі аспекти арґументації з арсеналу визбираних фактологічних даних з перспективи тодішніх загальноевропейських, чи радше евразійських відносин, мовляв, на ширшому тлі історичного універсалізму мають невелике відношення до проблеми походження Руси. В кожному разі автор перебільшив те відношення.

Так мається справа з економічною проблематикою басейну Mare Nostrum, інвазією арабів до середземноморського басейну й можливо ще й інших порушених автором питань, які як не як були радше марґінальними, коли мова про питання походження Руси. Поважним недоліком є, коли історик у своїй публікації монографічного, а вже тим більше синтетичного порядку обмежується виключно фактологічним матеріялом льокального порядку без ширшої історичної перспективи географічного й хронологічного засягу. Але не меншим недоліком є, коли автор при узгляднюванні ширшого історичного тла явищ і подій, тобто в контексті історичного універсалізму, присвячує рішуче за мало уваги властивій проблемі, яка повинна лежати в центрі його наукової уваги. Ом. Пріцак якраз так зробив при свому довжелезному Вступі й ляконічно потрактованій властивій речі, цілковито промовчуючи ролю автохтонного населення в процесі формування державної організації на території середнього Подніпров'я, завершеного виникненням Київської Руси.

В публікації відчувається ще й те, що автор для того, щоб уникнути закиду патріотичного потрактування розв'язки, чи радше більшого уточнення даної проблеми йде в напрямі протилежного екстреми — надмірного наголошування ролі тодішніх міжнародніх чинників при рівночасному промовчуванні ролі льокальних чинників. Як одне, так і друге є неоправданим комплексом у світлі наукового об'єктивізму. Представники російської історіографії ще від доби Ломоносова виказують скрайній суб'єктивізм між іншим і в цьому питанні, а світова наука якось не дуже то обурюється з приводу цього.

Базований на фактологічному матеріялі й науковому об'єктивізмі постулят диктує історикові взяти до уваги всі можливі чинники, які так чи інакше прийняли участь у процесі формування державної організації на землях Руси-України в добі вчасного середньовіччя. Тим часом, заторкаючи деякі марґінальні справи (інтерпретація історії — стор. 10—11, Захід доби Каролінґів, Далекий Схід і т. д.),

автор не згадує ні словечком антів, про яких говориться у писаних джерелах. З лаконічного сформулювання, під самий кінець публікації, висновків авторової концепції, характерних недосказанням і браком крапки над «і», виходить, що державна організація прийшла на територію середнього Подніпров'я з-зовні — з пенетрованої варягами півночі, а не від місцевих чинників, ані навіть при їхній активній участі.

Якщо навіть, теоретично беручи, назвати авторову концепцію теорією, то це є щонайменше змодернізований варіянт норманізму, а не самостійна теорія, дарма, що Ом. Пріцак на початку публікації з усією рішучістю відкидає «контроверсію норманізму — антинорманізму». Формально відкидає, щоби по суті прийняти той же норманізм у зміненому, більш змодернізованому варіянті на базі спекулятивних преміс орієнталістично-скандинавських даних. Сміємо більше чим припускати, що така арґументаційна стратегія (а не методологія науково-дослідної праці з основним принципом об'єктивізму!) позбавлена наукової поваги. Це може врешті бути причинком до норманізму, а не його запереченням і самостійною теорією, яка могла б здобути признання в українській, а опісля в світовій науці. Хай читач сам вирішить, чи нема об'єктивних підстав вважати Ом. Пріцака неонорманістом.

In Memoriam

М. Біда

ПРОФ. БОРИС М. МАРТОС: ПОЛІТИК, УЧЕНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

У цій скромній посмертній згадці я маю велику честь у скороченні накреслити заслуги і вклад св. пам. проф. Бориса Миколайовича Мартоса для України, нашого народу та української вільної науки. Св. пам. проф. Борис Мартос був не тільки визначним політиком, але також науковцем та громадським діячем.

Що відноситься до персональних даних св. пам. пок. проф. Б. Мартоса, то з автобіографічних матеріялів про його життя та політичну, наукову і громадську діяльність дізнаємось, що він народився 20 травня 1879 р. (ст. ст.) у містечку Градизьк, Полтавської областн, у старовиннім козацькім роді, з якого в початках 17 ст. походили: Полковний обозний лубенського полку — Павло Мартос, що один час був наказним лубенським полковником (1728), також визначний скульптор Іван Петрович Мартос (1750—1835) і письменник Іван Романович Мартос (1760—1831), що був кабінетним секретарем у графа К. Г. Розумовського та історик Олексій Іванович Мартос (1790—1842), а також видавець першого «Кобзаря» Тараса Г. Шевченка — П. Мартос.

Проф. Борис М. Мартос у 1897 р. закінчив у м. Лубнях клясичну гімназію із золотою медалю, а в 1908 р. математичний відділ харківського університету. По закінченні університетських студій молодий абсольвент Б. Мартос хотів викладати в університеті математику, але з огляду на його революційну діяльність не мав змоги працювати науково тому, що тодішня російська царська влада заборонила йому викладати в університеті, хоч він мав великі здібності до математики.

З огляду на такі несприятливі для нього обставини він був змушений шукати праці в інших господарських установах, а тому він улаштувався на працю в Києві в «Волзько-Камському банку», але з-за поліційного переслідування покинув Київ, переїхав на Кубань і став на працю на Чорноморсько-Кубанській залізниці. З причини хвороби малярії, повернувшись в Україну, улаштувався на працю у Полтавському Земстві, а при цьому почав самотужки вивчати політичну економію та економічну науку взагалі, при чому він був зацікавлений економічною політикою.

Ще в харківському університеті він познайомився з так званим «артільним батьком» — М. Левитським, який на нього сильно вплинув, розказуючи йому про те, як можна багато доброго зробити для

нашого поневоленого народу, щоб поправити його незавидне матеріяльне положення, пропаґуючи серед нього ідею кооперації, здійснюючи кооперативні принципи на практиці через розбудову споживчих і промислових кооператив та через поглиблення в масах економічних і освітніх знань.

В 1917 р. після упадку російської царської імперії, Борис Мартос брав чинну участь у будові української самостійної держави. Він був міністром фінансів, а також прем'єр-міністром Української Народньої Республіки. Його великою заслугою є те, що він старався підносити на вищий рівень економічне життя в новопосталій українській державі. За його ініціятивою відбулись два Всеукраїнські Кооперативні З'їзди, для яких він накреслив «Схеми дальшої господарської розбудови кооперативів».

У 1918 р. Борис Мартос викладав у кооперативній школі «Дніпросоюзу», а також разом із славним нашим економістом М. Туган-Барановським і К. Мацієвичом організував першу в світі кооперативну школу — Кооперативний Інститут. Як міністер фінансів він перевів закон про усамостійнення української валюти, а при цьому не тільки як науковець-теоретик, але також, як добрий господар на практиці довів, що вміє застосовувати економічні принципи в життя, утримуючи півтора року державний апарат УНР і армію не дивлячись на воєнні дії та несприятливе економічне становище молодої української держави.

З упадком української самостійної держави, Борис Мартос разом з українським урядом у 1921 р. переїхав на еміґрацію, де він мав нагоду докладніше познайомитися з методами німецького кооперативного господарства, а тому він присвятився організації кооперативних шкіл і різного роду кооперативних курсів. Отож він, будучи в 1921 р. директором Кооперативного Бюра при Українському Громадському Комітеті в Празі, організував там кооперативні курси, які в 1922 р. перетворилися у відому Українську Господарську Академію з осідком у Подебрадах, Чехо-Словаччина, а при цій школі він організував кооперативний факультет.

У 1945 р. проф. Борис Мартос був співосновником і ректором Української Економічної Високої Школи в Мюнхені. Треба признати, що хоч Борис Мартос виховувався на клясичній політичній економії, то в його наукових працях, а головне в «Теорії кооперації», виданій передруком у 1947 р. в Німеччині (ориґінал був виданий у 1924 р. у Чехо-Словаччині), в системі його наукових дослідів чітко відбувається забарвлення реалістичного напрямку думання.

У своїх поглядах він зближується до історично-реалістичної школи, якої методологічні форми вміщаються в рамки нової економічної системи соціологічного типу зближеного до засад християнської моралі. В цій своїй праці він кладе сильний наголос на соціяльні підстави кооперації та її місію, яку вона повинна виконати серед нашого народу для піднесення його матеріяльного добробуту та культосвітнього рівня. При цьому він сильно підкреслював існуючі в нашому суспільстві суперечності на тлі розподілу дібр, які шкодять

суспільним інтересам, затримують поступ та вносять безладдя в життя і спричиняються до цілого ряду неморальних явищ.[1]

Проф. Борис Мартос під впливом ідей Тараса Г. Шевченка вже від своєї молодости був перейнятий ідеєю суспільно-економічної справедливості, а тому, будучи тимчасовим керівником Секретаріяту Земельних Справ, він 27 грудня (ст. ст.) 1917 р. обороняв на засіданні Української Центральної Ради проєкт земельного закону, який передбачив скасування права великої власности на землю згідно з домаганням Всеукраїнського Селянського З'їзду. За проєктом цього закону заборонялося продаж землі та її оренди, а розпорядження землею передавалося Земельним Комітетам під керуванням Всеукраїнського Земельного Комітету. Цей закон установляв трудову максимальну норму 40 десятин землі, яка мала залишатися в користуванні землевласника та його родини, що могла її обробляти своїми власними силами. Це мотивувалося тим, що з закріпленням демократичного ладу й із утворенням Української Держави мусить бути переведена соціяльна реформа для усунення визиску, що був наслідком російського царського панування.[2] За докладними даними до першої світової війни в сільському господарстві України домінуючу ролю відігравали чужі нашому народові великі землевласники — в більшості росіяни, поляки та німці, що під володінням сконцентрували більш, ніж третину всієї врожайної землі: Браніцькі — 167. 000 десятин, Потоцькі — 107. 000 десятин, Санґушки — 65. 000 десятин, а також менша шляхта мала дуже багато землі.[3] Також із росіян на Україні мали дуже багато землі такі вельможі, як Меншіков, Долґоруков, Ґоловкін, Шафіров, Бобрінской та багато інших.[4]

З огляду на такі аґрарні обставини наше зубожіле селянство відчувало голод на землю і терпіло нужду та нестатки. І хоч цей земельний закон «Мала Рада» ухвалила, але він був парляментарною комісією перероблений і принцип соціялізації був виключений з огляду на те, що йшов задалеко вліво.

Проф. Борис Мартос все своє трудяще життя присвятив для нашого знедоленого народу, який довгі віки перебуваючи під чужим пануванням, коротав свій вік у безпросвітній політичній і господарській неволі, визискуваний всякими здебільшого чужими рафінованими спекулянтами, які дороблялися маєтків на масах наших несвідомих селян і робітників. А тому проф. Б. Мартос здобувши високу освіту не пішов слідами тих, що визнавали лише еґоїстичну філософію, якої морально-етичний принцип є прагнення задоволення лише своїх особистих інтересів, себелюбства, байдужности до людей та постійного нехтування суспільними інтересами задля своїх вузько особистих інтересів.

---

[1] Борис Мартос, *Теорія Кооперації*, Авґсбурґ-Мюнхен, 1947, стор. 5.

[2] Яків Зозуля, *Велика Українська Революція*, Ню—Йорк УВАН, 1967, стор. 42.

[3] *Економічна Географія СРСР*, Київ, 1961, стор. 22.

[4] Konstantyn Kononenko, Ukraine and Russia, The Marquette University Press, 1958, p. 9.

Проф. Б. Мартос завжди був підо впливом соціяльно-економічних ідей нашого великого генія і пророка Тараса Г. Шевченка, який у «Кобзарі» закликав до суспільної справедливости, а головне до «найменшого брата» — робітників.

Проф. Борис М. Мартос глибоко перейнятий ідеєю суспільно-економічної справедливості, важко працював над тим, щоб допомогти іншим, а при цьому старався, щоб морально-етичні принципи були стосовані не тільки в гарних пропаґандистських кличах, але пратнув їх здійснювати на практиці в ділянці суспільного життя та застосовувати, як норми в суспільно-економічних відносинах нашої країни. Він пратнув, щоб наше господарське життя формувалося на практичних основах, а не на мрійливій романтиці... Його прагненням було, щоб розвивався між нашим народом принцип людського поступу в напрямі до покращання буття всього українського народу. У зв'язку з тим він працював інтенсивно над модерною теорією «Ґарантизму, як господарської системи», де він старався розпрацювати наукову концепцію про засоби ґарантії здійснення соціяльно-економічних норм, які повинні бути забезпечені конституцією, яка ґарантувала б право на працю, на відпочинок, на матеріяльне забезпечення на старість, забезпечення в разі хвороби, тощо.

У роках 1954—1957 проф. Б. М. Мартос брав участь в організації Інституту для вивчення історії й культури СССР, а також був головою Наукової Ради цього Інституту. У 1956—1958 рр. був секретарем Наукової Ради Інституції, а при цьому від 1954—1957 рр. був головою Видавничої Колеґії Наукової Ради. Великою мірою він причинився до розвитку наукової діяльності, як науковець та експерт від економічних і політичних справ СССР. Проф. Б. Мартос також викладав економічні науки в коротко існуючім Українськім Технічнім Інституті в Ню-Йорку.

До найголовніших праць проф. Б. М. Мартоса належать такі опубліковані праці: «Схема кооперативного будівництва» (в працях III-го Всеукраїнського Кооперативного З'їзду в Києві 1918 р.); «Розмежування чинности кооперативних союзів», («Українська Кооперація», Київ, 1918); «Курс валюти і забезпечення її золотом»; («Нова Україна», Прага, 1922); «Теорія Кооперації», Подєбради, 1924; «Організація і ведення зібрань», Подєбради, 1925, (Також видано Центральним Союзом Чехо-Словацьких Кооператив чеською мовою, Прага, 1935); «Кооперативна Ревізія», (Видана Ревізійним Союзом Українських Кооператив, Львів, 1926); «Клясифікація Кооператив», («Наукові записки Української Господарської Академії», Том I., а також у 1937 р. видано в Парижі французькою мовою); «Межі розвитку кооперації споживачів», («Наукові Записки Української Господарської Академії», Том II., а також у 1936 р. видано в Парижі французькою мовою); «До методи студіювання кооперації», («Економіст», Подєбради, 1928); «Відбудова української кооперації», (Збірник «Сільське Господарство України», Прага, 1942); «Значення власної продукції для кооперації», («Кооперативна Республіка», Львів, 1937, а також було видано чеською мовою); «Значення М. І. Туган-

Барановського для української кооперації», («Наукові Записки Українського Технічного Інституту», Кн. 5, Мюнхен, 1954); «Балін і Козлов», («Кооперативна Республіка», Львів, 1937, а також чеською мовою); «Василь Ломаницький», («Видавництво Ревізійного Союзу Українських Кооператив», Львів, 1938), а разом із Яковом Зозулею, *Гроші Української Держави,* Мюнхен, 1972.

Ще ніде не друковані праці: «До теорії коньюнктурних хитань»; «Організація кредиту при відбудові народного господарства України», «Ґарантизм, як господарська система». Крім цього проф. Б. Мартос ще написав багато менших наукових, а також багато праць із наших визвольних змагань. При цьому виголосив понад 75 різних доповідей, які мають велике історичне значення. У мене знаходиться багатющий матеріял про написані праці та виголошені доповіді св. пам пок. проф. Б. Мартосом. Якщо б хтось погодився фінансувати публікацію тих праць, то можна б їх було опублікувати окремим виданням при допомозі Українського Історичного Товариства, якого Покійний був членом. Він також був членом УВАН і НТШ.

Проф. Борис М. Мартос належить до заслужених корифеїв української економічної науки, а особливо науки кооперації, а також він був досвідченим політиком і учасником будови української вільної і незалежної держави. Він належав до тих велетнів духа й чину, які всі свої сили, здібності й працю віддали для своєї рідної батьківщини України.

◇◇◇

У зв'язку з розбудовою Видавничого Фонду У.І.Т. просимо читачів журналу про слідуюче:

1. Зложити одноразовий даток на Видавничий Фонд У.І.
2. Приєднати одного мецената для «Українського Історика».
3. Приєднати бодай одного нового передплатника У.І.
4. Перевести збірку на Видавничий Фонд У.І.Т.

Дальша розбудова «Українського Історика» повністю залежить від допомоги українського громадянства.

◇◇◇

З архіву

ЛИСТИ М. ГРУШЕВСЬКОГО ДО Е. ФАРИНЯКА

(Від 18 березня 1924 до 12 лютого 1927)

До друку підготував М. Антонович

(Продовження)

Завваги до листів з України: Дев'ять листів з України М. Грушевського до Е. Фариняка не дають, як і можна було сподіватися нічого спеціяльно нового чи цікавого, чого ми б не знали з інших джерел. З цього огляду єдиний лист М. Грушевського до Т. Починка (Український Історик, 1970, ч. 1—3 (25—27) стор. 178—182) далеко цікавіший, бо викликаний гострою критикою.

М. Грушевський не міг та й не мав у Києві надто багато часу на те, щоб розписуватися про події на Україні. А може він і сам не дуже хотів. Все ж таки і в цих листах є цікаві згадки й зауваження, які додають декілька доповняльних рисок до життєпису М. Грушевського.

У цих листах до Е. Фариняка М. Грушевський згадує дві свої поїздки в Харків (XXI і XXVIII), при чому остання поїздка пов'язана з «реорганізацією Академії», як бачимо з листа, мабуть, не була надто приємною. Чимало згадок є про загальну економічну та особисту біду М. Грушевського і його сім'ї, про дорожнечу, падіння купівельної вартости карбованця (рубля), про брак дрібних грошей тощо, хоч і вставлені в це (обов'язкові?) нотки оптимізму («йде до кращого»). М. Грушевський вказує на успіхи українізації, хоч від його пильного ока не можуть заховатися її недомагання («...трудно зміркувати поскільки тривкі і глибокі») — лист XXV.

Багато уваги як і раніше звернено на бизнесові, книжкові справи. Хоч М. Грушевський був академіком і в офіційній пошані, він все ж радо користувався фінансовою допомогою (шляхом продажу книжок) від «експлуатованих» українських робітників автомобільних заводів Форда, завдяки чому він міг скромно існувати в Києві. У листах цих є дані про Г. Коссака (брата Ів. Коссака), який був пізніше розстріляний в Україні. Ів. Коссак помер, таки в помешканні М. Грушевського на свята 1927 р. Час від часу в листах зустрічаються запрошення приїхати в Україну, яких Е. Фариняк, на своє щастя, не послухався.

Українські учені, які користуються виданнями ВУАН з 1920-их рр. в ньюйорській Публічній Бібліотеці на розі 42 вул. і 5 Аве. знайдуть відповідь на питання, як вони там опинилися (XXIV). Є в листах М. Грушевського зовсім не звичне для нього побрязкування зброєю проти Польщі, хоч і є це в згоді з концепцією М. Грушевського щодо об'єднання українських земель. Ця мрія тепер здійснилася, хоч вона принесла ріки крови і поневіряння. Не такого він бажав!

З деяких місць бачимо, що багато листів М. Грушевського до Т. Починка та Е. Фариняка не збереглося і їх треба буде далі розшукувати. Все ж таки ці листи є цікавим додатком до попередньо друкованого матеріялу про М. Грушевського.

XXI.

Київ
18. III. 924.

Дорогий Товаришу![74] Приїхавши застав уже Вашого листа з 5. II, і було се мені приємно — був се перший лист з Америки який я тут одержав. Приїхав я 7. III, але ще досї не маю помешкання і не маю змоги працювати правильно. До того зима, холодно, я приїхавши перестудивсь, і ще не прийшов до ладу. Але на другий тиждень вибираюсь до Харкова — доходити грошей на всякі свої наукові пляни: на Соціологічний Інститут, на орґанізацію видань, і под. Отже там доперва довідаюсь, що буде зо мною і моєю роботою. Бо само призначення членом академії, на котре я приїхав, нічого не означає. Як академік я маю тепер місячно 46 рублів нової валюти = 23 доляри, а сього вистачає для нашої родини на обід. На сніданнє і вечеру треба иньшим способом заробити, і на все иньше також. Дуже житє розбите, і тільки від кількох місяців почало поправлятись. Всяка пожива єсть, і крам.[75] Але платнї смішно маленькі в порівнянню з цїною поживи, а що вже казати про одежу, обувє і т. ин. Порядні черевики коштують 10 долярів — і се звичайна місячна платня для багатьох. Але мабуть іде до кращого і в сїм, а що до українського життя, то таки безсумніву, що кращає. Таки та українізація потроху робить своє — тільки дуже потроху. Не стає на неї грошей. Таке враженнє моє. Я ще мало розпитуюсь, щоб сказати твердше. Захожуюсь коло видання IV тому Історії Української Літератури — вже тут. Але тим часом відси майже неможна ніякої книги післати — за спеціяльним дозволом тільки, котрий треба вибирати з управлінь зовнішнього торгу, і се дуже клопотно і дорого. Та мабуть і се скоро буде улекшене.

Тут заводиться нова тверда валюта, а старі гроші касуються. Коли вийдуть дрібні гроші в потрібній скількости, в сій новій валюті, і вона утримається в цїнї, се дуже поправить економічне житє. Рахуєть ся на червінцї (= 10 зол. рублів), рублі золотом і копійки золотом; рубль = 50 центів американських. Старі гроші вже покасовані. (Останній рахунок був: 50 міліярдів = 1 рублеви золотом = 50 центів, або 1 міліярд = 1 цент). Але я трапив на дуже трудний час, коли старі гроші зникають з обігу, а нових дрібних грошей ще нема, і не можна розміняти 1 червінця на дрібні, а тому не можна нічого й купити инакше як у своїй крамниці, — положивши там червінця і забираючи під нього крам. Та се мабуть скоро минеся.

Писати минї прошу на Академію Наук, Київ, ул. Короленка 54, або на ул. Паньковську № 9, пом. 18. Прошу поздоровити всіх ближших товаришів, п. Починка[76] зокрема. Дякую Вам дуже за книжки що Ви при-

---

[74] Лист на двох клаптиках паперу розміру зошита 14.6×23 см.

[75] Встановлено додатково над рядком.

[76] Трохи пізніше наступив розрив між М. Грушевським і Т. Починком. Пор. Український Історик, 1970, ч. 1—3 (25—27), стор. 178 і далі та прим. 83 у цих листах.

слали. Чи одержали фотоґрафії, що я післав Вам і Починкови — на його адресу 15. II. з Бадена перед виїздом? Напишіть також, коли одержите сього листа.

До мене починають приходити з усіх боків листи від еміґрантів, щоб помагав їм дістати дозвіл на приїзд. Але його дістати трудно! Та й не маю я до сих інстанцій приступу.

Витаю сердечно! МГрушевський

XXII.

В. Шан. Товаришу![77] Як буде Укр. Базар посилати гроші на книги, то доконче прошу заразом писати. Тут були прийшли після Вашого листу доляри Amer. Express Company, то я подумав, може то з Укр Базару? Коли ж на дрефті нема, від кого, і я взагалі не знаю від кого і на що. Прошу доконче писати рівночасно.

З щирим привітом М. Г.

XXIII.

Високоповажаний Добродію!

З Львова я казав Вам післати опаску з 8 книгами Шрага, на обгортці котрої надрукований опис тих, хто зложив гроші на Укр. Соціол. Інститут. На всяк випадок я ще посилаю Вам 1 примірник разом з сим. В котрійсь з американських газет була теж надрукована подяка за сю жертву від Укр. Соц. Інст(итуту). Що зрештою коло Вас, що так замовкли?

З щирим привітом МГрушевський

XXIV.

Київ, ул. Паньківська 9/19
10. III. 925

Тільки що дістав Вашого листа, дорогий Товаришу,[78] та й був дуже рад, бо не раз згадував Вас — як то Вам ведеться, що не пишете! Тай не дурно,бачу, — бо тяжкий рік мали. Нехай уже буде сей лекший! Ми отсе сими днями скінчили рік нашого життя тут. Було всяко, і доброго і злого, — але ні разу не жалували, що вернулись, і тішимось, що живемо на рідній землі і бодай щось трохи — небагато для неї робити![79] Галичина наша бідна опинилася в дуже тяжкій біді, і нема для неї виходу — не видно, окрім війни Радянського Союзу з Польщею, до котрої, сподіваємось, прийде зараз як тільки Союз економічно поправиться. Перед Різдвом приїхав сюди полковник Гриць Коссак,[80] що проводив галицькою армією в 1918-у р. против Поляків, а потім жив на Підкарпатю, як сільський учитель (не гараздував, і в чеській вязниці не раз був, ганяли його як пса!). Може й

———

77 XXII і XXIII листи писані на поштових листівках (9×14 см. без дати. Ми не маємо копії фронту з поштовим птемплем, щоб уточнити дати, однак обидві листівки ще з 1924 р., бо там пишеться про полагодження книжкових справ з віденського часу.

78 Листи на трьох продовгастих клаптиках паперу 11×18 см.

79 Після риски десь пропущено слово «можемо».

80 Пор. прим. 53 у попередньому числі «Українського Історика».

Ви то читали, що він з цілим потягом галицьких стрільців (150 чол.) з чеського табору приїхав, і слідом ще оден потяг, разом було щось 250, частина їх вступила до червоної армії, і Коссак сей тепер в Харкові, вчить тактики в військовій школі, дістає 66 карб. місячно (33 дол.), виписує тепер до себе свою родину. От я сподіваюсь і хотів ще то бачити на свої очі, як він з укр(аїнською) армією піде до Галичини, як буде війна; сим разом може вже СССР не зробить тої помилки що в 1920 р. — не буде пхатись до Варшави, а допильнує Галичини.

Ми наші видання посилаємо до New York Public Library 476 Fifth Ave. Чи се та бібліотека котру Ви поручаєте, чи инша: прошу пояснити. Як Ви догадуєтесь, я не маю діла до розсилки видань, але при нагоді сю справу порушу. На Вашу адресу разом з сим посилаю те, що видав тут за сей час. Посилаю не з тим, аби Ви за се платили, не треба платити, але се щоб показували людям, що тут виходить. При вільній хвилі прошу написати.

Щиро Вам прихильний М. Грушевський

Напишіть мені адресу «Укр. Базара» в Detroit, я лишив у Відні адресу, а хотів би післати йому на оказ книги, памятаючи ту прислугу, яку він зробив своїм замовленнєм.

Державне Видавництво України каже, що посилає всі укр. видання до книгарні «Щоденних Вістей». При нагоді прошу поступити туди і поінформуватись, чи мають вони Укр.(аїнські) видання Рад.(янської) України, чи багато, чи копують ся вони, чи тримають їх на виставах і под. Я хотів, щоб Д.(ержавне) Вид.(авництво) Укр.(аїни) посилало і до инших книгарень, але мабуть йому се не зручно, отже я цікавий, чи є виданнє там.

XXV.

Дорогий Товаришу![81] Вашого листа з 23. VIII і пять дол. я дістав. Як бачите, з того, листи до мене не переглядаються. Проте краще не посилайте мині впрост, а як би щось продали з тих книг, то краще на адресу: B. Kusiw,[82] 167 Liberty Str., Bloomfield, N. J.

Я казав Вам післати 2 прим. Іст.(орії) Л.(ітератури) продавати по $ 2.50, України поєдинчі випуски по 0.75, подвійні і Наук. Зб. (по 1.00, З приміт. культ. 1.00)(.)

Але не задавайте собі великого труду, хіба як би мали оказію, що люде цікавились, бо я тепер маю змогу заробляти на скромний пожиток, і донька моя має платну посаду. Життя взагалі поправляється тут — хоча сподівання гарного врожаю не виправдались, вийшов тільки середний в загальнім рахунку — але по кількох перших неврожаях і се велике добро! Настрій серед селянства піднявся навіть більше ніж матеріяльні засоби (тим більше що податок знизили значно), кинулись купувати господарські машини, взагалі обновляти свою одежу й інвентар після довгої обстіненції, — між иншим чимало купують тракторів, а від того потроху починають переходити і (до) тягарових авто. Але купують на кредит, а Америка своїх товарів в кредит не дає. З того клопіт: готов нарушитись баланс, і вартість рубля може впасти! Тепер все ще доляр коштує — на внутрішнім ринку 1.94! Але покупна сила рубля сильно упала, майже на половину против передвоєнного. Тому життя дуже дороге, в ґрунті річи,

---

[81] Лист на двох листках нерівно обрізаного паперу прибл. 18×22.5 см.

[82] Пор. Розвідку Л. Биковського, *Василь Кузів і Михайло Грушевський.* Взаємовідносини 1921—1927. Вінніпеґ—Детройт 1968, стор 19.

і живеться нелегко. Але коли порівняти з тим(як) було 2—3 роки тому, то поліпшеннє величезне. Тяжше оцінити з становища національного, безсумнівно укр.(аїнство) зробило значні поступи, але трудно зміркувати поскільки тривкі і глибокі; тепер от незнати як відібється зближеннє з Польщею.

Ще в справі книг. Цебринському не посилаю, бо він може всі книги дістати з книгарні У.(країнських) Щод.(енних) Вістей, що мусить їх мати. Я тепер не видавець, а автор, і дістаю невелику скількість авторських примірників, а поза тим беру книги за гроші від видавництва, як треба комусь післати. За Починком зісталось досить грошей за книги, але я не хочу йому тим часом нагадувати, бо бачу, що він досить тісно звязався з Ценгл.(инським)[83] і Комп.(анією), нехай трохи в тім прохолоне.

Витаю Вас сердечно! Ваш МГ.

7. X. 925
Київ

XXVI.

28. XI. 925
Київ

Дорогий Товаришу![84]

Одержав я Вашого листа з 4. XI, з банк.(овим) квітом. По тижні пішлю когось на пошту довідатись. Видно, Ви не дістали мого попереднього листа. Там я писав, що як би хотів мині хтось посилати якісь гроші, то нехай найкраще посилають: B. Kusiv, 167 Liberty Str., Bloomfield, N. J., а мене тільки повідомляти скільки, коли післано і на що. Він все має гроші з розпродажі моїх книг, то і сі заразом перешле. Як одержу гроші,* охоче Вам пошукаю книг тутешнього видання. Память, що Ви інтересув(алися) агрономією, тож дещо пошлю — тут богато виходить. І з красного письменства, і з соціял.(ьних) наук.

Рад би дочекатися побачити Вас тут на Україні. З Галичини богато сюди переїздить; рахують, що єсть уже тут до 50.000. Декотрі з жінками і родинами, частіш самі молоді люде, мущини. Досить скоро знаходять їм заняттє і живуть не зле. Правда, що звичайно наперед дають декларації про те(,) що вважають радянський устрій для Украін.(ського) народу забезпекою його політ.(ичного) істновання то що — зрештою(,) мабуть(,) читали заяви Вітика і Коссака(,) що вони видали перед виїздом сюди.

---

83 М. Цеглинський, журналіст — у ті часи прихильник організації «Оборона України», що виступала з одного боку проти соціялістів, а з другого проти гетьманців. З протилежних позицій Цеглинського гостро критикує О. Назарук з листах до Липинського, хоч і визнає його здібності. Див. Вячеслав Липинський. Архів т. 7, Філядельфія 1976, стор. 69, 238, 275—276, 332, 335—336, 371 та ін.

84 Писано на двох сторінках майже квадратного формату листка паперу 21.5×22.2 см.

* Я хоч заробляю на прожиток, але живу з тижня на тиждень, не маючи грошового запасу, а чужі видання треба купувати за готівку. Тому поки гроші не прийдуть, тільки дещо не богато Вам пішлю. (Прим. М. Грушевського).

Знаєте може, що Ваш старий павук Форд[85] тут в великій моді, так як і його трактори, що дуже поширюються?!

Я фізично досить здоров, по троху працюю скільки можу. Видання стрічаються з великими матеріяльними труднощами, все ще. Ну та сподіваємось кращого. Життя взагалі йде до кращого.

Ваш щирий М. Грушевський

XXVII.

Дорогий Товаришу,[86] спішу Вас повідомити, що я Ваші 50 дол. без усяких труднощів через «Внешней Торговли банк» одержав в порядку, в долярах. Історію Літератури 1—3 напишу до Львова, щоб звідти післали; посилаю сими днями на вибір кілька книг ріжного фаху; і катальоґи, щоб Ви собі вибрали, і мині написали, а я Вам тоді пішлю то що скажете. З наших видань поширив теж дещо сими днями.

Сердечно Вас витаю М. Грушевський

12. XII. 925
Київ

XXVIII.

Київ
У. А. Н.
Катедра Історії
Українського Народу
29. V. 926

Дорогий Товаришу![87] Вибачте, що давно не писав Вам, хоч часто думаю про Вас. Приходить на гадку, що коли Форд справді збираєтьсє ставити фабрику авт чи тракторів в Рад.(янському) Союзі, чи при його границі, чи не було б добре Вам якось попасти між її персонал, щоб подивитись своїми очима на тутешнє життя, і коли сподобається — перебратися сюди на життя? Хто знає, як то буде з Галичиною — може звідси і до неї Вам буде близче!

Післав я Вам, тиждень тому, деякі з тих книг, що Ви хотіли, між ними і англійський підручник, разом за 12.29 карб. = 7.00 $.

Перед тим післано було на Вашу адресу:

Україна 1924 і Наук.(овий) Зб.(ірник) 1924, Іст.(орія) літ.(ератури) IV.

Україна 1925 і Наук.(овий) Зб.(ірник) 1925, і те саме на адресу Тимочка (—) сі книги коштували 17 карб.(ованців), кожда серія, а з пересилкою коло 8.50 долярів, разом 17 дол. А в січні було післано на 11 долярів.

Тепер на Вашу адресу посилають Україну за 1926 з додатками, що з пересилкою вийде коло 7 долярів за 1926 рік. Так що у мене зістається вільних Ваших коло 8 долярів; якщо не дістану від когось іншого доручення, то пошукаю ще деяких книг з тих що Ви писали, а тоді не було в книгарні. А як щось лише треба, то напишіть.

Як живете взагалі? У нас була задовга зима, і тепер раптово горяче, так що ми потомились. Я трохи був нездоров, а отсе дістав телеграму що

---

85 Е. Фариняк працював робітником на заводах Форда в Детройті.
86 Суто ділова справа. Листок розміром 18×22.5 см.
87 Лист на блянкеті УАН розміром 22.5×18 см.

викликає мене до Харкова в справі реформи Академії; затяжко мині їздити, але нема що робить. Взявся до продовження своєї великої Історії України-Руси (том IX — Хмельниччина), жду ще деякого матеріялу на осінь, коли вдасться — в 1927 році може надрукую сей IX том.

Щиро Вас витаю! МГрушевський

XXIX.

12. II. 927
Київ

Дорогий Товаришу![88]

Вибачте, що так довго не писав Вам! Навіть з Новим Роком поздоровити не зібрався. Все збираюсь — аж тут трапилось у мене нещастя, яке мене цілком розбило, так що й досі не прийшов до себе: приїхав до мене на свята в гості Ів. Коссак з родиною, котрого я дуже любив, і він у мене захворів, і до тижня помер в тяжких стражданнях. І перед тим я мав великі неприємности, і потім, в нашій Академії, котрою керують люде мені ворожі,[89] які не тільки не помагають в роботі, а навпаки лише пильнують, аби в чімсь мині перешкодити, пакість зробити. І так я замість того, щоб своє знаннє і досвід і останок сил міг віддати на користь свому народові мушу витрачати час і сили на отаку дрібну боротьбу, яка у мене відбирає і охоту і настрій до роботи. Одну потіху маю — в своїй донці, котра дуже гарно працює науково і в декотрих галузях наукової праці починає мене зовсім добре заступати.

Так от вибачте, дорогий, що досі Вам не вислав книг. Що погляну на Ваш лист — що для памяти вже третій місяць, здається, лежить у мене на столі, — так мене і гризе сумліннє. Але от якось трохи прийду до себе, то й піду до книгарні, підібрати щось цікаве. Тим часом післали Вам нові наші видання: Науковй Збірник за 1926 р. і V т.(ом) Історії Літератури.

Живемо в трівозі чи англійсько-польські інтриги: щоб не задумали почати війну з нами, англійськими грішми а руками Пілсудського. Нам тепер страшно потрібний спокій: кождий рік підносить добробут і скріпляє нашу національну культуру.

Витаю Вас щиро, напишіть як одержите, хоч коротко — чи одержали книги.

Чи може думаєте вертати до Краю?

Ваш щирий МГрушевський

---

88 Листок паперу, такого ж самого розміру, як і попередній лист.

89 М. Грушевський попав у конфлікт з С. Єфремовим та його співробітниками.

Рецензійні статті

Дмитро М. Штогрин

МОНУМЕНТАЛЬНА ПРАЦЯ

Dmytro Čyževs'kyj, *A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century).* Translated by Dolly Ferguson, Doreen Gorsline, and Ulana Petyk. Edited and with a Foreword by George S. N. Luckyj. Littleton, Colorado, Ukrainian Academic Press, 1975. xi, 681 p. $ 25.00.

Мабуть мало було праць з ділянки української літератури, чи української проблематики взагалі, на які так нетерпеливо чекали зацікавлені читачі, студенти й викладачі українознавства зокрема, як на *Історію української літератури* проф. Дмитра Чижевського; чекали на її оригінальне видання і опісля ще більше чекали на переклад цієї праці англійською мовою. Загальні огляди К. А. Маннінґа, чи Г. Лужницького, хоч частинно сповняли своє завдання, але в жодному випадку не могли задовольнити потреб сучасних курсів української літератури, особливо викладів з її історії, що здебільшого ведуться англійською мовою у високих школах на американському континенті. Тому, вітаючи довгожданну появу цієї монументальної праці одного з найбільших українських вчених і заразом світової слави знавця слов'янських літератур, Д. Чижевського, бажаємо не на кінці, а на початку цієї рецензії висловити йому хоч посмертно вдячність за цей епохальної ваги вклад у скарбницю української культури. Рівночасно бажаємо зложити признання проф. Ю. Луцькому, шановним перекладачам, Українському Академічному Видавництву та й іншим особам, названим в Передмові Редактора за їх вельми великий труд у взірцевому перекладі, редакції та виданні цієї книги.

Правда, ми вже маємо ряд монографій англійською мовою, що критично характеризують окремі періоди української літератури (напр., праця Ю. Луцького, якої видання вже вичерпане), чи аналізують творчість окремих українських поетів і письменників (напр., студії пок. В. Міяковського і Ю. Шевельова, К. Біди, Д. Струка та інші), але працю, яка в систематичному характері подає історію української літератури і то в наскрізь новому опрацюванні, опертому на науковій методі дав нам тільки Д. Чижевський. Це видання не тільки заповнює прогалину в українському літературознавстві, що стояла головною перешкодою у студіях цілого комплексу літературних напрямів у їхньому історичному розвитку, але представляє собою гідний репрезентації науковий твір, який стане основним джерелом у пізнанні історії української літератури серед англомовних літературних кіл.

Англійське видання *Історії української літератури від 11-го до кінця 19-го століття* Д. Чижевського слід трактувати з одної сторони, як переклад з українського оригіналу, а з другої сторони можна вважати її за наступне доповнене видання, в якому поширено розділ про добу реалізму, бібліографію використаних джерел та наново опрацьовано індекс імен і назв (ця праця належить маґістрові Олександрі Черненко-Рудницькій).

Коли в 1956 р. заходами УВАН вийшло у світ українське видання *Історії української літератури* Чижевського, її привітали декілька менше замітних відгуків в українській пресі, але зате появилась була знаменита

рецензія на цю книгу пера знову ж одного з найбільших наших вчених, Юрія Шереха («На риштованнях історії літератури», *Українська літературна газета,* 1956, ч. 6). Привітавши з видним захопленням появу книги, шановний рецензент з ерудицією накреслив ряд проблем, які, на його думку, повинні були бути розв'язані в такого рода праці, та вказав на дальший ряд питань, що їх Чижевський все ще не узяв до уваги, або лише частинно проаналізував у своїй історії. Всі ці завваги Шерех подав не в виді якогось закиду у сторону автора праці, підкреслюючи, що «книжка Чижевського не потребує компліментів і перелічувати її позитиви в газетній статті нема змоги». Так отже, вітаючи появу головної праці Чижевського, слід так же само вітати і наскрізь актуальні думки головного її рецензента.

Одначе стаття Ю. Шереха має ще й іншу сторону, а саме його гостру критику попередніх праць з історії української літератури, написаних в дусі «народницького» напряму, яких «синтезою і найпослідовнішим виявом, на думку Шереха, стала *Історія українського письменства* Сергія Євремова». Щоб надати більшого ефекту своїй зневазі тим же працям, вчений вважав доцільним «прозаїчно» підкреслити, що «в народницькій історії літератури все було просто. Письменники були сірі, як коти в ночі...» Ідучи за думкою Віктора Петрова, висловленою в його праці *Провідні етапи сучасного шевченкознавства,* Авґсбурґ, 1946, шановний рецензент утотожнював ті ж «народницькі» праці з офіційними підсовєтськими виданнями в ділянці історії літератури. «І так, читаємо в рецензії, тепер книга Чижевського стає першою нашою не-народницькою і протинародницькою історією літератури». (Близьку до Шерехової думку висловлює і Ю. Луцький, відмічуючи у своїй Передмові до англійського видання: "What a pleasant change this is from the customary populist bias of the nineteenth century or the present realist mush", p. x.).

Такий підхід до оцінки тих же попередніх видань, включаючи працю С. Єфремова, на мою думку, являється однобічним, який таким чином спрощує ввесь комплекс важливого напряму в літературній критиці, що вже належить, можна сказати, до давнішої історії, а який в час ставання національної свідомости нашого народу відіграв був вельми важливу ролю, представляючи окремих, головно визначних українських письменників не лише як працівників пера, приналежних до даних літературних напрямів і стилів, але й як історичні постаті, що відіграли замітну ролю в політично-соціологічному розвитку нації. Тому власне М. Грушевський уважав конечним включити у свою *Історію України-Руси* і історію її літератури. З другої сторони, сам Єфремов, незалежно від того, що виложив свою теорію історії літератури в останньому дво-томовому виданні його праці (Ляйпціґ, 1924), ясно підкреслив, що його історія «має на меті самі завдання популяризації й важить на зовсім неоосвідомленого читача», уважаючи, що щойно новітні в тому часі дослідники «віддадуть велику увагу на користання і систематизацію вже зібраного набутку, щоб дійти дорогою синтезу до останніх висновків та справжню нашого письменства історію утворити» («Дорогою синтезу», *Записки ІФВ ВУАН,* кн. 2—3, 1923). Треба при цьому відмітити, що й сам Єфремов вже в другій половині 20-х років дуже замітно зревідував свої теоретичні наставлення до підходу в критичній аналізі літературних явищ та творчости окремих письменників, що було помітне в таких виданнях, як *Шевченко та його доба* (два томи), *Листування* і *Щоденні записки (Журнал)* Т. Шевченка, *Література* та інші, яких він був головним редактором і співавтором, чи коментатором.

Коли ж йдеться про його попередні розвідки про Шевченка, Франка, Нечуя-Левицького, Карпенка Карого та інші і зокрема його *Історію українського письменства,* то вони були критично оцінені ще в 20-х роках і вже тоді поодинокі літературознавці, як М. Зеров в його *Новому українському письменстві* (стор. 26—27), П. Филипович в статті «Українське літературознавство за 10 років революції», *Література,* Київ, 1928, та інші заняли були до них своє становище; інші знову віднесли ці праці Єфремова до ідеологічної (я уточнив би — соціологічно-ідеологічної) методи літературного досвіду (пор. Л. Білецький, *Основи літературної критики.* Кн. І, Прага, 1925, і К. Копержинський, «Українське наукове літературознавство за останні 10 років», *Студії з історії України Науково-дослідчої катедри історії України в Київі,* т. 2, 1929).

Тоді також, зокрема в пізніх 20-х і ранніх 30-х роках появився цілий ряд статтей пера критиків з-під «прапору філософії пролетаріяту і марксизму» (вислів В. Бойка), які засуджували праці Єфремова, як перестарілі на час будівництва комунізму, або як ворожі комунізмові (очевидно, всі ці писання слід трактувати з підходом уважного критицизму, бо ж велика їх частина були написані, як засіб порятунку, або прямо за наказове замовлення компетентних чинників режиму). До них треба зачислити передусім обширну статтю В. Бойка «Суб'єктивно-соціологічний напрям в українському літературознавстві», *Критика,* 1929, ч. 6, в якій він, почавши моттом, взятим з промови С. Косіора, прийшов у своїх виводах до висновку, що суб'єктивно-соціологічна методологія Єфремова, оперта на ідеалістичному світогляді, «світогляді дрібнобуржуазної інтеліґенції, ... являється вже пережитком в українській критиці, яка неухильно простує під революційним прапором пролетаріяту ...» і т. д.

«Розправлялись» також з Єфремовим і співпрацюючими з ним літературознавцями (включно з Зеровим, Ніковським, Меженком і Филиповичем) В. Десняк («З поля літературознавства», *Критика,* 1928, ч. 10), а за ним навіть І. Айзеншток («До орґанізації українського літературознавства», *Нові шляхи,* 1929, ч. 3), Л. Ахматов («За радянську літературу», *Червоний шлях,* 1930, ч. 4); останній написав свою статтю головно на основі процесу СВУ, та інші і між ними в першу чергу В. Коряк в кількох своїх статтях, зокрема в його праці *Українська література: конспект,* Харків, 1928.

Усі наведені праці і разом з ними погляди Єфремова та інших літературних критиків, його співробітників та ідеологічно-методологічних противників були без сумніву відомі В. Петрову, який був не лише наочним свідком, але й одним з головних учасників літературного життя в 20-х роках. Знав він безперечно і те, що Л. Білецький у згаданих вище *Основах* зачислив праці Єфремова, як і студії М. Возняка, обох Дорошенків, окремі праці І. Франка, М. Грушевського та інших до теорії ідеологічної інтерпретації літературного твору і це теоретичне визначення Білецького не зустріло жодного заперечення зі сторони тодішніх літературознавців. Навпаки, один з них, К. Копержинський, базуючись на поглядах Білецького, пішов ще дальше: призначуючи критичний підхід Єфремова у його працях, що появились в загальному перед 1925-им р., до ідеологічної школи, приділив до тої ж школи, але марксистського напрямку також писання А. Музички, зокрема його монографії про І. Франка і Лесю Українку. Знову, пізніші праці Єфремова, головно ті, що їх я назвав вище, той же Копержинський склясифікував під філологічною методою.

Іншими словами, питання близькості ідеологічної методи (чи, як хто бажає — народницького підходу) Єфремова з ідеологічною методою марксист-

ського напрямку було не тільки знане, але й точно схарактеризоване й віддане до історії української літературної критики ще в 20-х роках. При чому тодішні літературознавці ясно вбачали основну різницю між тими двома відтінями ідеологічної методи, відрізняючи теоретичну формулу Єфремова, що спиралась на основних первнях розвитку одної, в тому випадку української, нації, від формули т. зв. пролетарських критиків, які, виходячи з засад марксистської теорії, базували свій підхід на первнях комунізму, чи як вони називали — «будівництва комунізму». Знав прекрасно про це і В. Петров і тому власне дивно, що цей вчений — ерудит в українському літературознавстві (а ерудитом він безперечно був!) підніс це питання, наче своє власне «відкриття» аж в 1946 році на еміґрації.

Протинародницькі думки Петрова, що їх він був висловив не лише у згаданій розвідці, але й в інших статтях, не остались без наслідків; вони мали вельми замітний вплив на вироблення опінії у відношенні до цього питання інших визначних українських літературних критиків на еміґрації і таким чином визначили наче свого рода аксіому, мовляв, народництво слід вважати наскрізь назадницьким, якщо не неґативним процесом у розвитку української літератури. Так це твердження і попало навіть на сторінки *Енциклопедії українознавства.*

На мою думку, цими впливовими думками Петров, незалежно від інших його, до речі, блискучих праць з поля літературознавства, зробив радше ведмежу прислугу тому ж літературознавству. Згадане «відкриття» Петрова прийняв, як виглядає, безкритично і Ю. Шерех, подаючи його не лише на вступі згаданої рецензії, але й ще раз у його статті «Віктор Петров, як я його бачив», *Україна* (Париж), ч. 6, 1951, до речі, дуже влучній характеристиці вченого (на цьому місці підкреслю, що, на мою думку, повне дослідження та об'єктивна оцінка наукової праці і життя В. Петрова, включаючи спосіб його повороту до Совєтського Союзу та заяву Москви, яка появилась вже після смерти вченого, про надання йому медалі заслуги, все ще чекає свого дослідника, хоч ледви, чи це колинебудь вдасться повністю здійснити), хоч в ній автор уважав доцільним наголосити, що «горе тому, хто прийме цю частку істини (кинену думкою Петрова — Д. Ш.) за цілу істину».

Народницький рух в загальному і його головні представники в нашій літературі відіграли не лише замітну, але й важливу ролю і в пробудженні національної свідомості українського народу, і опісля в будові його держави, доказом чого може служити факт, що останніх його могиканів на чолі з Єфремовим Москва не тільки фізично знищила, але й досі не дозволяє ніде згадувати їхніх імен, ані їхніх численних праць, з яких самому Єфремову належать понад 1.500. Недоцінювати цього напряму в українському літературознавстві, чи навіть заперечувати його з перспективи нашого часу, це означало б вернутись в наших поглядах більше ніж пів століття назад і зблизитись до тих же народників, які у їхній настанові недоцінювали добу барокко в українській літературі. Вони, як піонери нашого літературознавства, мали право на такий погляд, який можна вважати методичною помилкою, але сучасні українські літературознавці, а ще до того у вільному світі, у жодному випадку не можуть собі позволити на щось подібного.

Ю. Шерех у своїй рецензії слушно вказує на те, що Історія Чижевського мала своїх попередників. Зате тяжко погодитись з його твердженням, що найближчим з них був А. Шамрай в його праці *Українська літерату-*

ра; стислий огляд, Харків, 1926 і 2-ге вид., 1928 (мені видається, що шановний рецензент не мав під руками праці Шамрая, а оснував своє твердження на вислові самого Чижевського, який згадував, що «окремі епохи оброблювалися не раз в окремих працях (зокрема варто відмітити праці А. Шамрая та М. Зерова)», *Культурно-історичні епохи*, Авґсбурґ, 1948). Якщо Ю. Шерех мав на увазі цю близькість в періодизації та характеристиці окремих вирізнених діб, то Шамраєва праця (незалежно від того, чи в ній відбився погляд автора, а чи сила обставин) найближча не до Історії Чижевського, але до праці В. Коряка, *Нарис історії української літератури; література передбуржуазна*. Харків, 1925. Цю близькість між Шамраєм і Коряком відмітили ще в 20-х роках П. Филипович і К. Копержинський у вищезгаданих статтях. Найближчим у цьому сенсі до Чижевського був з тодішніх авторів таки М. Зеров, який поділив своє *Нове українське письменство* на п'ять літературних діб, від клясичних пережитків та сантименталізму починаючи і на неореалізмі та неоромантизмі кінчаючи.

Еміґрація фактично не спромоглася на ориґінальне видання синтетичної історії української літератури, незалежно від того, що певні спроби започаткування такої праці були. До цих спроб можна в першу чергу зачислити *Історію української літератури*, т. І. Л. Білецького (Авґсбурґ, 1947), що в ній цей вчений плянував дати синтезу трьох головних літературних напрямів: клясицизму, романтизму і реалізму, які в історичному процесі прибирали питомі даним епохам відтіні. На жаль, Білецький видав лише перший том своєї історії, присвячений народній поезії. Знову, *Історії української літератури* В. Радзикевича можна трактувати як лише чергове доповнине видання підручника, призначеного головним чином для середніх шкіл ще з 30-х років у Західній Україні, де розвиток літературознавства тоді був під впливом ідеологічно-історичного напряму. Таким чином Історія Чижевського не була якимось «викликом», а якщо була, то в першу чергу підсоветським офіційним писанням, але в жодному разі еміґраційним працям, бо таких фактично не було.

Сьогодні на підставі доступних матеріялів можна вказати, що праця Чижевського має свою власну історію, як рівно ж мала вона свого найближчого попередника у відношенні до періодизації та спроби аналізи окремих літературних діб. Була ним наскрізь ориґінальна праця пера передчасно згаслого Миколи Гнатишина, що появилась у видавництві Ю. Тищенка в Празі 1941 р. Гнатишак опер її на трьох головних теоретичних принципах, а саме: 1) «структуральному зв'язку літературного твору зі словом», спертому на теоретичній формулі О. Потебні; 2) «літературному формалізмі», близькому теоретичним заложенням Празької школи структуралістів і 3) «ідейно-етичному естетизмі, конкретизованому в сенсі українського націоналізму і християнської етики» (стор. 19). Періодизація української літератури цього літературознавця обіймала такі доби: І. Староукраїнський стиль, II. Візантійський стиль, III. Пізньовізантійський стиль, IV. Український ренесанс, V. Козацький барок, VI. Псевдоклясика, VII. Бідермаєр, VIII. Романтика, IX. Реалізм і X. Модернізм. Називаючи цю періодизацію «першою і недосконалою спробою», автор накреслив її позитиви й неґативи, маючи на увазі також попередні спроби, які він схарактеризував був у своєму історіографічному огляді ще в пізніх 20-х роках («Die Literaturgeschichte in der Ukraine», *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*, Bd. 5, 1929). У своїй праці, яка появилась на світ вже після його смерти, Гнатишак вспів опрацювати лише три перші періоди. Тому згадане видавництво і назвало її: *Історія української літератури. Книжка перша: Вступ, І. Староукраїнський стиль, II. Візантійський стиль,*

*III. Пізньовізантійський переходовий стиль.** Другу частину цієї історії написав, як свою власну працю, Д. Чижевський і видав друком в тому ж видавництві 1942 р. під назвою *Історія української літератури. Книжка друга: IV. Ренесанс і реформація, V. Барок.* У передмові до цієї частини вчений вважав доцільно сказати:

> Після передчасної смерти автора першого випуску цієї історії української літератури мусів хтось взяти на себе писання дальших випусків. Я роблю це з тим більшою охотою, що я цілком поділяю в основних рисах багато з поглядів пок. автора першої частини. Зокрема я теж надаю велике значення формальній аналізі літературних творів та вважаю потрібним не залишати без уваги також і їх ідеологічний зміст. Що правда, я схиляюся не стільки до теорії Потебні, скільки до «структуралізму» празького кола «Слова та словесности» (пор. вип. I, стор. 15). До речі, в останні часи і «структуралісти» цілком залишили однобічний формалізм першого бойового періоду свого розвитку... Приймаючи в загальних рисах наукові інтенції автора I-го випуску, я в дуже богатьох пунктах розходжусь з ним в поглядах на окремі конкретні питання. Це вже належить до єства наукової праці, що кожен дослідник по різному розуміє та по різному насвітлює той самий науковий матеріял (стор. 3).

Отже, як видно з наведених теоретичних заложень Гнатишака і за ним Чижевського, то незалежно від того, що головною ціллю обох авторів було зосередження над суто літературною характеристикою накреслених періодів і формальною аналізою літературних творів, мав в них своє визначене місце і ідеологічний аспект, той самий, що був головним критерієм літературної аналізи ідеологічної школи Єфремова, чи Возняка, який виложив своє кредо наче в символічному виді, присвячуючи відому працю *Історія української літератури,* 3 т., Львів, 1920—24, «Славній памяті невмірущих борців за зєдинену, вільну, самостійну й незалежну Україну» (як відомо, ця праця Возняка появляється тепер в німецькій мові в перекладі К. Горбач).

Після появи другої частини згаданої історії Чижевський дальше продовжував свою працю над розробленням окремих періодів історії української літератури, зокрема періоду барокко, який, можна вважати, являється його оригінальним відкриттям в українському літературознавстві. У цьому аспекті вів він дискусію з Ю. Шерехом, В. Петровим і В. Державином («До проблем барокко», *Заграва,* 1946, ч. 4), та подавав окремі насвітлення («Поза межами краси», *Літературно-науковий збірник,* I, 1952), обороняючи при тому свій (близький до Гнатишакового) способів періодизації *(Культурно-історичні епохи,* Авґсбурґ, 1948; в цій праці вчений висловив був своє становище до статті В. Державина «Проблема клясицизму та систематика літературних стилів», *МУР,* зб. 2, 1946).

Таким чином поява українського тексту *Історії українськоїо літератури* Чижевського в 1956 р. не була випадковим «ударом» для українських літературознавців поза межами України, а навпаки, монументальною працею,

* В 1964 р. появилось фотодруком «2 доповнене видання» (sic!), яке було спотворене доданням огидних репродукцій у більшості невластивих ілюстрацій і в якому самовільно не вміщено первісного оригінального заголовку праці та Переднього слова видавництва, присвяченого покійному авторові — Примітка Редакції.

якої від нього сподівались і на яку чекали. Без сумніву, ця праця Чижевського навіть дуже різниться від схематизованої історії Гнатишака (про неї він знову висловився у вищезгаданій брошурі *Культурно-історичні епохи так:* «З моеї історії літератури, писаної з цього пункту погляду, з'явилась друком лише одна частина. Подібну загальну схему хотів приклasти до історії української літератури також М. Гнатишак, але у видрукованій частині його нарису власне не знаходимо ані натяків на дійсне застосування схеми до конкретного матеріялу»); в його періодизації окремі літературні доби носять більш логічні назви і їхня характеристика та аналіза творчости поодиноких письменників значно ширша і ґрунтовніша. Одначе принцип залишився той самий з тим, що вчений остався вірним структуральній методі, застосовуючи її строго у своїй праці від початку до кінця. При цьому впадає в очі ще й той знаменний факт, що в розділах Ренесансу та реформації та Барокка останнього українського видання Чижевський включив з малими змінами ввесь текст з попереднього видання своеї історії. Так, що ці розділи можна вважати свого рода другим виданням. Інші доповнення зробив він консеквентно в дальшому виданні, яке появилось недавно англійською мовою.

Так отже, перед нами довгождана перша синтетична наукова праця історії української літератури в новій і наскрізь оригінальній обстановці, яка коштувала вченого багато років досліду і яка носить печать його великого ума. Ерудиція, з якою написана Історія Чижевського, підносить її до рівня кращих праць з історії західньо-европейських літератур, а зі слов'янських дорівнюють їй хіба лише чеські і польські праці цього характеру. Чи знайдеться між українськими літературознавцями другий Чижевський, щоб опрацювати дальшу її частину, обіймаючу багате 20-те століття? Можливо Ю. Луцький в Передмові до англійського видання суґерує найбільш реальну розв'язку цієї проблеми, вважаючи, що за цю працю повинні взятись кілька літературознавців разом.

Дмитро М. Штогрин

Управа Українського Історичного Товариства і Редакційна Колеґія «Українського Історика» з жалем повідомляють членів Товариства і українське громадянство, що 19 вересня 1977 року відійшов у Вічність

бл. п.

ПРОФЕСОР БОРИС МАРТОС

Дійсний член УІТ, співробітник «Українського Історика», б. прем'єр Української Народної Республіки, професор українських високих шкіл, дійсний член УВАН і НТШ, видатний вчений в галузі кооперації, визначний політичний і суспільний діяч.

Родині Покійного складаємо глибокі співчуття.

Вічна Йому пам'ять!

Управа Українського Історичного Товариства ділиться із своїм членством і українською громадою сумною вісткою, що 20 грудня 1977 року відійшов у Вічність

бл. п.

ПРОФ. ДР. ПЕТРО БІЛАНЮК

член УІТ, видатний педагог, б. учасник Визвольних Змагань.

Родині Покійного складаємо глибокі співчуття.

Вічна Йому пам'ять!

Управа УІТ ділиться з українським громадянством сумною вісткою про смерть

бл. п.

Мґр. ДАРІЇ зі СІЯКІВ КУБІЙОВИЧ

(26. XII. 1908 — 6. XII. 1977)

співробітниці «Українського Історика», бібліотекарки НТШ в Европі, видатної громадської діячки.

Достойній Родині Покійної складаємо наші глибокі співчуття.

Вічна Їй пам'ять!

Хроніка

Нові члени

Проф. д-р Стефан Горак, проф. д-р Уляна Климишин, пані Савела Стечишин, мґр. Маріян Ґавур.

Членська вкладка на 1978 рік виносить 19 дол. і включає передплату журналу.

Видання УІТ

Вдержання і розбудова «Українського Історика» (УІ) — одинокого репрезентативного журналу присвяченого українській історії і допоміжним історичним наукам — належить до найосновніших завдань УІТ і читачів УІ. Не зважаючи на мінімальну матеріяльну базу Товариства — «Український Історик», у відносно короткому часі, став репрезентативним виданням української історіографії. Тепер дальша доля журналу повністю залежить від нас усіх, які розуміють його вагу і завдання. Як відомо з наших раніших повідомлень, УІТ заплянувало цілу низку фундаментальних праць з різних історичних дисциплін, які виповнили б поважну прогалину в історичних науках. Тут в першу чергу треба згадати вже готовий до друку перший *Історичний Атлас України* у підготові якого взяли участь члени УІТ. Атлас начислює понад 40 історичних карт виконаних в чотирьох кольорах із відповідними коментарями. Поява першого атласу української історії має переломове значення для дальшого розвитку історичної науки. Якщо взяти до уваги, що в Україні ще до тепер не спромоглися на видання історичного атласу — тоді ще більше розуміємо значення появи цеї фундаментальної праці. Проте через незадовільну матеріяльну базу, як також інші комплікації, ця праця до тепер не появилася. Отже знову ж слово не лише за нашими членами — але за українськими установами і загалом українського громадянства. Ми всі мусимо доложити усіх зусиль, щоб ця фундаментальна праця була видана в 1978 році. З вдячністю згадуємо утворення допомогового комітету для видання історичного атласу в Чікаґо під головством інж. Ст. Куропася — ми віримо, що спільними зусиллями, співпрацею і за допомогою українського загалу — історичний атлас у відносно короткому часі появиться. Якщо б серед членів і переплатників УІ знайшлися меценати і люди доброї волі, які бажали б допомогти в реалізації даного проєкту — просимо їх звернутися до Редакції «Українського Історика».

При тій нагоді хочемо лиш ствердити, що УІТ видало цілий ряд монографічних праць присвячених окремим питанням української історії не зважаючи на незадовільну матеріяльну базу. Найкращим прикладом служить видання останньої монографії проф. Я. Пастернака про Ранніх слов'ян в історичних, археологічних та лінґвістичних дослідженнях ($ 6.00). На черзі видання нарисів новітньої української історіографії, опрацювання словника української історії, видання першої української ретроспективної бібліографії в англійській мові, підготова нарисів історії української культури, тощо. Деякі запроєктовані видання УІТ буде старатися видати за співпрацею з іншими науковими установами.

Розіслання праці Я. Пастернака

Члени УІТ одержали безпосередньо з Мюнхену монографію Я. Пастернака присвячену раннім сло-

в'янам. Просимо усіх хто одержав дане видання прслати належність (6 дол.) на покриття її друку або зложити пожертву на Видавничий Фонд УІ. Ми радо подарували б дане видання нашим членам — проте через незадовільний матеріяльний стан УІТ, ми не можемо собі на це дозволити.

Справа з'їзду українських істориків

У попередньому числі УІ подано відповідні матеріяли про заплянований перший з'їзд українських істориків і дослідників допоміжних історичних дисциплін. Як відомо ініціятива скликання даного з'їзду вийшла від УІТ. У ході переговорів з Канадським Інститутом українських студій виринули деякі спірні питання відносно характеру даного з'їзду. Тут ішлося головно про питання участи українських наукових товариств, а також питання мови в якій мали б бути виголошені доповіді. УІТ уважає, що до організації з'їзду трбеа запросити УВАН і НТШ, а доповіді можуть бути виголошені українською або англійською моваги. Інші думки заступали представники Канадського інституту і Українського Наукового Інституту Гарвардського Університету. Щоб не ускладнювати даних справ вирішено спільно відбути конференцІю присвячену українській історичній тематиці, а не з'їзд. Проте питання скликання першого з'їзду українських істориків дальше актуальне і ми віримо, що він відбудеться (при співпраці інших українських наукових установ і наукових осередків при канадських та американських університетах).

Відділ УІТ в Чікаґо

Відділ УІТ в Чікаґо був зорганізований 17 січня 1976 року при співучасті одинайцятьох членів-основників і наукового секретаря УІТ Любомира Винара. Під сучасну пору УІТ в Чікаґо начисляє 27 членів. Першим головою відділу став проф. Михайло Біда. 13 травня 1977 року УІТ в Чікаґо відбуло свої річні збори на яких вибрано слідуючу Управу: голова — д-р Михайло Біда, заступник голови — мґр. Юрій Гаєцький, секретар — п. Ярослав Василів, скарбник — мґр. Мирон Примак. На згадани зборах також вибрано Раду Відділу до якої входять д-р Степан Самбірський, проф. Адам Антонович, мґр. Володимир Нечай, інж. Юрій Рехтицький, д-р В. Смук, дир. Петро Ґула і п. В. Засадний.

Треба також відмітити, що чікаґський відділ започаткував серію викладів для чікаґської громади. В 1977 році виголосили доповіді д-р М. Біда присвячені ранній і середньовічній історії України і д-р Самбірський про Чікаґо в 20-их роках на основі праць О. Назарука.

Відзначення пам'яті проф. Я. Пастернака

Заходами Українського Історичного Товариства в Торонті і Дослідчої Комісії НТШ в Канаді дня 27 листопада 1977 відбуто окремий вечір присвячений пам'яті нашого видатного археолога. Проф Я. Пастернак був членом-основником УІТ, членом Управи Товариства і членом Редакційної Колеґії «Українського Історика». Він також був одним із головних співробітників *Енциклопедії Українознавства* НТШ. Вечір відкрила голова Комісії НТШ д-р О. Копач привітавши на залі дружину покійного професора панію Марію Пастернак, якій д-р Марко Антонович вручив останню працю Я. Пастернака про ранніх слов'ян.

Основну доповідь про наукову працю археолога виголосив д-р Марко Антонович, заступник голови УІТ. В програмі також брали участь Ст. Геник Березовський, Ірина Маковецька і інші. Від УІТ до успішної підготови даної імпрези причинився мґр. Василь Вери-

га. Тут бажаємо також зазначити, що УІТ плянує видати автобіографію проф. Я. Пастернака, а також частину його листування.

Архів УІТ

Проситься усіх членів УІТ надсилати до архіву їхні друковані праці, а також дані про їхню діяльність. УІТ плянує видати бібліографію праць членів УІТ і тому надзвичайно важливо одержати потрібні інформації про наукові і інші праці нашого членства. В архіві також збираються матеріяли для вивчення життя і наукової праці Михайла Грушевського і Івана Крип'якевича, як також інших українських істориків.

Представництва «Українського Історика»

Проситься членів УІТ і передплатників УІ допомогти в організації окремих представництв «Українського Історика» по більших скупченях українців. Це зокрема відноситься до більших міст в Америці, Канаді, Австралії і Европі. Рівночасно проситься усіх читачів УІ допомогти в приєднанню нових передплатників і меценатів «Українського Історика».

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

17 грудня 1977 р. в Сарселі відбулися IX загальні збори НТШ в Европі. За діяльність Товариства звітували проф. Володимир Кубійович (голова), д-р Аркадій Жуковський (секретар) і д-р А. Фіголь (господарський референт). За трирічну каденцію появилося 6 зошитів Енциклопедії Українознавства (б. 1600 гасел), Записки НТШ, том 189 — Я. Пастернак, *Ранні слов'яни в історичних археологічних та лінэвістичних дослідженнях* (спільне видання з УІТ), ЗНТШ, т. 190 — Микола Мушинка, *В. Гнатюк — дослідник фолкльору Закарпаття.* Друкується праця М. Шлемкевича, *Філософія* зі вступом і коментарями проф. О. Кульчицького і праця В. Кубійовича, *Етнічні групи Південно-Західньої України* (Галичина, Статистичні таблиці). В підговці є збірники присвячені історії століття НТШ (редактор проф. Любомир Винар) і збірник присвячений пам'яті проф. М. Чубатого (редактор проф. Я. Падох).

Нову Управу ЕНТШ вибрано у слідоючому складі: проф. В. Кубійович — голова, проф. Володимир Янів — заступник голови, проф. О. Кульчицький — другий заступник голови, д-р Аркадій Жуковський — науковий секретар, о. Михайло Левенець — скарбник, члени управи — д-р А. Вирста, д-р Н. Ясінчук, інж. О. Мельникович.

Як відомо проф. В. Кубійович підготовляє до видання англомовну «Е.У. II», видання якої фінансує Канадський інститут українських студій в Едмонтоні. Загальні збори висловили побажання, щоб у зв'язку із виданням англомовної енциклопедії видати те саме видання також українською мовою. Можна б також побажати, щоб також появилися однотомні енциклопедичні довідники про Україну в німецькій і французькій мовах. Новій Управі НТШ бажаємо дальших успіхів у їхній праці.

КАНАДСЬКИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКИХ СТУДІЙ

Заходом Інституту відбулася в Макмастерському Університеті у Гамілтоні триденна конференція н. т. Польща і Україна: минуле і сучасно (20—22 жовтня 1977). Поодинокі сесії були присвячені таким доповідям: «Історична спадщина» проф. А. Камінський, проф. Ф. Сисин і проф. І. Лисяк-Рудницький; «Культурні взаємини» з доповідями Ю. Лободовського, проф. Ю. Грабовича, проф. В. Маркуся; «Економічні зв'язки й комунікація» з доповідями проф. В. Бандери, проф. Р. Шпорлюка, проф. Ж. Монда; «Політичні проблеми» з доповідями проф. А. Бромке, проф. Я. Пеленського, проф. Б. Левицького; «Історіографія» з доповідями проф. Ю. Левандовського, д-ра Дж. Басараба, д-ра Є. Штендери. Матеріяли конференції будуть видані окремим збірником за редакцією проф. П. Потічного, головного організатора

Інститут започаткував серію семінарів, а зглядно академічних доповідей, з якими виступили д-р Юрій Борис «Російська комуністична партія та радянщення України» (5 жовтня 1977), д-р Всеволод Ісаїв «Кляса та етнічність в історії українців у Південній Америці» (20 жовтня), Андрій Макух «Українці та манітобське питання 1916 р.» (3 листопада), Михайло Саварин «Іван Дзюба — від ,,Інтернаціоналізму чи русифікації" до ,,Граней кристала"» (17 листопада), д-р Манолій Лупул «Українські канадці та регіональний ферералізм» (1 грудня 1977).

Назагал можна ствердити, що новопосталий Канадський інститут українських студій розвинув поважну академічну і науково-видавничу діяльність. Крім англомовних публікацій Інститут також видає праці в українській мові і тим самим причинюється до розбудови української культури в Канаді, що являється основним завданням даної установи.

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНИХ МУЗЕЇВ, АРХІВІВ І БІБЛІОТЕК В США

З рамені Центру Етнічних Дослідів Кентського Стейтового Університету проф. Любомир Винар досліджує сучасний стан етнічних музеїв бібліотек і архівів в ЗСА. Дослідження охоплює понад 70 етнічних груп в ЗСА включаючи українські культурно-наукові установи. На згаданий проект «Збереження етнічної спадщини» міністерство освіти у Вашінґтоні приділило відповідну дотацію на реалізацію даного проекту і на виготовлення першого енциклопедичного довідника етнічних музеїв, бібліотек і архівів. Зацікавленим установам висилається спеціяльний запитник для зібрання потрібних інформацій про діяльність вищезгаданих установ.

При тій нагоді треба згадати, що Центр етнічних дослідів в Кент-

ському Стейтовому Університеті також збирає матеріяли для вивчення історії українців у ЗСА і співпрацює з УІТ.

Усе листування і видання проситься висилати на слідуючу адресу:

Dr. Lubomyr Wynar, Director
Program for Ethnic Studies
Kent State University
Kent, Ohio 44242

INSTITUTE FOR SOVIET AND EAST EUROPEAN STUDIES JOHN CARROL UNIVERSITY (1961—1976)

Заходами проф. Михайла Папа, члена УІТ, в 1961 році створено в Джан Каролл Університеті в Клівленді Інститут советських і східньо-европейських студій. Від початку існування Інституту до тепер д-р Михайло Пап його очолює і відповідає за академічну програму інституту. Крім наукових завдань дана установа також наголошує вишкіл ґімназійних учителів, а також щорічно відбуває наукові конференції присвячені окремим питанням східньо-европейської і советської проблематики. Інститут при співпраці історичного, економічного, мовного, політичного й інших відділів у Джан Каррол Університеті впровадив в програму навчання понад 20 університетських предметів пов'язаних із східньо-европейською проблематикою. Під керівництвом проф. М. Папа й інших членів Інституту студенти опрацювали понад 100 маґістерських праць присвячених різним народам в Советському Союзі, Юґославії та іншим державам. Також окремі праці присвячені етнічній проблематиці в ЗСА. Десять маґістерських праць присвячено українській історичній тематиці.

З нагоди 15-ліття діяльности Інституту появилося окреме видання у 1977 році за редакцією проф. Юрія Прпіча, в якому проаналізовано його початки і осяги протягом останніх 15 років. Директорові д-рові Михайлові Папові бажаємо дальших успіхів в його педагогічній і науковій праці.

AMERICAN ASSOCIATION FOR THE ADVANCEMENT OF SLAVIC STUDIES (AAASS)

В днях 13 до 16 жовтня у Вашінґтоні відбулася дев'ята річна конвенція Асоціяції для поширення слов'янських студій — одної з найповажніших славістичних організацій. Цілий ряд українських вчених взяв участь у річному з'їзді. На сесії присвяченій «Сучасній українській політиці» виголосили доповіді проф. Ярослав Білінський н. т. «Микола Скрипник і Петро Шелест», д-р Роман Сольчаник «Історіографія, політика і ідеологія», «Націоналізм, як політична проблема в

Україні» Вернер Ган, «Сучасна українська партійна політика» Кей Олівер. Коментатором був проф. Роман Шпорлюк, а предсідником сесії проф. Я. Пеленський. Надзвичайно успішною була сесія спонзорована Асоціяцією для студій національностей н. т. «Націоналізм проти комунізму в СССР і Східній Европі». З доповідями виступали проф. О. Федишин «Советська концепція національности», проф. Степан Горак «Русифікація марксизму в 1970-их роках», д-р С. Поссоні «Доктрина про дві німецькі нації». Коментатором був проф. Доналд Тредґолд, а предсідником сесії проф. Ігор Каменецький. У іншій сесії виступав ще проф. Володимир Бандера, який читав доповідь про НЕП. Під час конвенції відбулася конференція редакторів славістичних журналів в якій участь брав проф. Любомир Винар, як редактор «Українського Історика». Заходом В-ва «Смолоскип» улаштовано виставку публікацій даного видавництва і публікацій Українського Академічного В-ва.

На загал можна ствердити, що під час річних з'їздів АААСС українські вчені беруть активну участь і українська проблематика є краще заступлена, як в минулому.

THE ASSOCIATION FOR THE STUDY OF NATIONALITIES (USSR & EAST EUROPE)

Асоціяція для студій національностей відбула свій річний з'їзд у Вашінґтоні під час річного з'їзду АААСС. Проф. Степан Горак голова Асоціяції звітував про її діяльність наголошуючи зокрема участь організацій на з'їздах Американської Історичної Асоціяції і АААСС. Рівночасно він підкреслив вагу журналу Асоціяції «Нешенеліті пейперс», який здобув загальне признання в науковому світі. Також започатковано монографічні видання Асоціяції в видавництві «Ляйберіс Анлімітед», в якому саме появилася збірка статтей н. т. «Націоналізм і людські права: процес модернізації в УССР» за редакцією проф. Ігора Каменецького.

До нової управи Асоціяції вибрано слідуючих: Степан Горак (Істерн Іліной університет) — голова, Ловел Тіллет (Вейк Форест унів.) — заступник голови, Любомир Винар (Кентський Стейтовий унів.) — заступник голови, Едвард Вайнот (Флоридський стейтовий унів.) — заст. голови), Андріс Скрея (Небраска унів.) — секретар і скарбник. Члени управи: Ярослав Білінський, А. Едзезаліс, П. Фенчак, Тадеуш Ґромада, Сід Гейтман, Ігор Каменецький, Іван Решетар, М. Рівкін і Олександер Симеренко.

Під час з'їзду також вибрано двох нових членів до Редакційної Колеґії «Нешенеліті Пейперс» (гол. редактором є С. Горак), а саме, проф. Ореста Субтельного і проф. Романа Шпорлюка. Асоціяція начислює понад 300 членів і співпрацює з УІТ.

ВІСТІ З УКРАЇНИ

Двадцятиліття «Українського Історичного Журналу»

УІЖ відзначив у липні 1977 року 20-ліття свого існування. Журнал є офіційним органом Іституту історії Академії Наук УРСР й Інституту історії партії при ЦК Компартії України. Велика частина матеріялів у журналі має характер політично-пропаґандивний і тому не можна це видання уважати за науковий журнал. У редакційній статті «Орган українських радянських істориків» (УІЖ, ч. 7, 1977) подано виразну характеристику тематичного профілю журналу, мовляв, «Розвиток радянської історичної науки переконливо довів, що її сила в поєднанні справжньої наукової об'єктивности з партійністю. Партійність історичної науки — це її зв'язок з життям, соціялістичною дійсністю». Коментарі, мабуть, зайві. Доходили слухи, що деякі партійні діячі в Україні рекомендували перестати видання УІЖ в українській мові. Проте це наразі не зробили через появу... «Українського Історика» у «капіталістичному світі». Цікаво зауважити, що на сторінках УІЖ до 1976 року подавано також зміст журналу в англійській мові. Не відомо з яких причин цю практику припинено.

Відділ історії, філософії та права Академії Наук УРСР

У червні ц. р. відбулися загальні збори даної секції АН УРСР під час яких директор інституту В. П. Чугайов здав звіт із діяльности. Чугайов підкреслив, що праця інституту базувалася на рішеннях 24 і 25 з'їздів комуністичної партії і на напрямних ген. секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва. Протягом трьох років Інститут опублікував 24 монографії, три збірники документів і кільканадцять брошур. Серед монографій знаходимо «Рясні плоди дружби», «Правду не подолати», «Реакційна діяльність релігійних сектантських організацій» і інші. Мабуть найповажнішим виданням інституту за цей час є «Першодрукар Іван Федоров і виникнення книгодрукування на Україні». Не улягае сумніву, що під сучасну пору в Україні відбувається чергова нагінка на українських істориків і суспільствознавців, які працюють над темами, які не вкладаються в постанови і рішення тов. Брежнєва. Тяжко передбачити коли цей черговий погром істориків скінчиться. Саме тому не появився цілий ряд історичних монографій, які тематично не відносилися до 20 стол. і які були заповіджені в офіційному книжковому каталозі на 1977 рік.

ЮВІЛЕЙНИЙ ФОНД «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА»

У 1978 році відзначуемо 15-ліття «Українського Історика» — єдиного українського історичного журналу, речника української національної історіографії. У зв'язку із плянами розбудови нашого журналу, а також реалізації інших необхідних історичних публікацій, пляннуємо у наступному році належно розбудувати матеріяльну базу УІТ і тим самим пожвавити нашу науково-видавничу діяльність. Зверта-

ємося до членів УІТ і читачів «Українського Історика» спонтанно включитися в нашу акцію. Лише спільними силами зможемо вив'язатися із наших обов'язків. Це також відноситься до українських установ і організацій, а також загалу українського громадянства, яке належно розуміє вагу української незалежної історичної науки. Отже тепер слово за нашими членами, і читачами і за українською громадою. Створення 75-и тисячного Видавничого Фонду безпосередньо причиниться до дальшого розвитку української історичної науки і забезпечить появу і розбудову «Українського Історика» — речника кращих традицій української історіографії.

З щирою подякую згадуємо наступних жертводавців:

Д-р Тетяна і Омелян Антоновичі — $ 1000.00.

Пан Микола Сенчишак — $ 300.00.

Добродії УІ

Кредитова Спілка «Самопоміч» (Нью-Йорк) 200 дол., інж. Віктор Вінич — 100 мол., проф. Юрій Бойко — 100 нм, мґр. Антохій — 100 нм, мгр. Орест Салабан — 58 дол., пані Анна Рижевська, фундаторка УІ — 50 дол., Кредитівка в Чікаґо — 50 дол., проф. Ігор Каменецький — 34 дол., А. Свободяник — 36 дол., А. Ґосподин — 34 дол., о. Петро Липин — 27.50 дол.

Вп. В. О. Витвицькі зложили 50 дол. для відзначення пам'яті Вп. Пані Анастазії Микитчак — щирого прихильника і добродія «Українського Історика».

По 25 дол. зложили: мґр. Надя Вовк-Камерон, мґр. Ада Кулик, Юліян Бачинський, проф. Юрій феденський, Іван Безручко, М. Сурмач.

С. А. Телепаш — 18 дол., Іван Іськів — 20 дол., М. Петренко — 14 дол., Ярослав Ґелета 13 дол., Ярослав Михайлевич — 12.50 дол.

По 10 дол. зложили: Іван Галущенко, д-р Б. Корчмарик, д-р Г. Пінюта, Володимир Сторожинський, М. Савицький, Д. Яремчук, Г. Лех, Й. Веремчук, Р. Літвін, М. Француженко, В. Шостак, Ю. Саєвич, О. Воронін, Я. Бігун.

По 5 дол. зложили: Марта Гарасовська, В. Остапенко, В. Надраґа, В. Лисий, мґр. Й. Янкевич, Тетяна Іванівська, о. Федуник, О. Дерій, д-р Е. Карпінка, І. Кохановський.

По 9 дол. зложили: д-р В. Сірський, о. Вінявський, А. Яременко; д-р Ю. Слюсарчук — 8 дол., проф. Роман Придаткевич — 7.50, д-р Н. Небелюк — 8 дол., Іван Іскало — 8 дол., д-р С. Ґамула — 8 дол.

По 4 дол. зложили: проф. Олег Федишин, д-р Р. Климкевич, Н. Граб, В. Михайлів, П. Твердохліб, Микола Примак, Р. Швед.

По 3 дол. зложили: П. Остапчук, І. Карпович, Іван Стебельський.

Усім Жертводавцям щиро дякуємо!

При цій нагоді згадаємо, що жертводавці в США можуть відтягати добровільні датки від федерального податку.

Просимо наших членів і прихильників стати будівничими української історичної науки і допомогти УІТ в розбудові журналу і публікації необхідних історичних праць. Просимо усіх читачів «Українського Історика» приєднувати жертводавців і нових передплатників журналу.

Для інформації подаємо, що існують чотири категорії жертводавців: 1. *Фундатори УІ,* — жертводавці, які зложать даток від 500 дол.; 2. *Меценати УІ* — жертводавці, які зложать даток від 300 до 500 дол.;

3. *Добродії УІ* — які зложать даток від 100 дол і 4. *Прихильники УІ* — які зложать менше 100 дол.

Фундатори і меценати УІ одержуть безперервно усі видання УІТ.

Відзначуючи 15-ліття «Українського Історика», віримо, що спільними силами причинимося до дальшої розбудови української історичної науки.

Рецензійний відділ у біжучому числі «Українського Історика»

З уваги на поміщення покажчика змісту «Українського Історика» за 1973—1977 рр., всі рецензії, що були призначені до числа 3—4 за 1977 появляться в першому випуску УІ за 1978 рік.

Прохається наших співробітників надсилати рецензії в двох машинописних примірниках. Пересічний розмір рецензії до 3-ох сторін машинопису, а рецензійних заміток від пів до одної сторінки. Рецензійні замітки призначені до відділу «Україніка» слід надсилати в англійській мові.

До співробітників УІ

Починаючи з наступним роком вирішено містити на сторінках УІ короткі біо-бібліографічні нотатки про авторів статтей в УІ. У зв'язку з цим просимо надсилати до Редакції короткі дані про членство в інших наукових товариствах, а також про співпрацю в інших журналах і список важливіших наукових публікацій. Резюме авторів проситься надсилати в українській або англійській мовах.

Крім коротких даних про авторів УІ плянується також подавати коротке резюме статтей в англійській мові. Від 1978 року кожний автор статті в УІ зобов'язаний надіслати коротке резюме його статті (до пів сторінки машинопису) в англійській або українській мові і також переклад наголовка статті в англійській мові. У зв'язку з цим, що «Український Історик» є міжнародним журналом присвяченим українській історії — резюме статтей в англійській мові і дані про авторів збагатять зміст нашого журналу.

ДО ВШ. ЧЛЕНІВ УІТ і ПЕРЕДПЛАТНИКІВ УІ

У зв'язку із збільшенням коштів друку, паперу, поштової оплати, як також загального обниження вартости американського доляра в Европі де друкуємо УІ, ми змушені у 1978 році підвищити членську вкладку УІТ і передплату на наш жунал.

Членська вкладка на 1978 рік виносить *19 долярів* і включає передплату журналу. Передплата журналу виносить *17 долярів*.

Члени УІТ, які є пенсіонерами, на основі їхнього прохання до Управи УІТ, зможуть одержувати журнал за 15 долярів. Це саме відноситься до студентів, які є членами УІТ і не є спроможні платити повної членської вкладки. У даному випадку вони мають придложити відповідну посвідку, що вони є активними студентами на даному університеті.

Ми маємо багато членів, які на час не вплачують членських вкладок і це негативно впливає на нашу видавничу діяльність. *Просимо усіх членів якнайшвидше вирівняти членські вкладки за 1977 і 1978 роки.*

Рівночасно пропонуємо сталим передплатникам «Українського Історика» стати членами-прихильниками УІТ і включитися в розбу-

дову нашого журналу. Усіх читачів УІ просимо приєднувати нових жертводавців і нових членів-прихильників УІТ і передплатників журналу.

Ми свідомі, що УІТ появляється із запізненням — будемо старатися цю ситуацію поправити в наступних роках. Проте треба також зазначити, що деякі наукові установи за їхні видання, які також появляються із запізненням, мають на багато вищі передплати на їхні видання, а деякі мають на багато вищі членські вкладки, які не включають передплати на їхні видання. Отже під тим оглядом УІТ стоїть краще. Наші вкладки включають також журнал. Якщо б нам вдалося в наступному році приєднати понад 500 нових предплатників УІ — тоді ми могли б знизити висоту передплати УІ Тут треба також підкреслити, що редактор УІ і члени Редакційної Колеґії свою працю провадять без жадних винагород. Їхня одинока ціль — це вдержання і розбудова нашого єдиного історичного журналу поза межами України. Ми віримо, що читачі «Українського Історика» у 1978 році спонтанно включаться в нашу працю і піддержать наші заходи в справі розбудови «Українського Історика» і видання інших необхідних історичних публікацій.

З нагоди Нового 1978 Року бажаємо нашим членам і читачам «Українського Історика» добрих успіхів в житті і кріпкого здоров'я.

УПРАВА УІТ і РЕДАКЦІЯ УІ

ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА» ЗА РОКИ 1974—1977 (чч. 41—56)

Уложив Маріян Ґавур

СТАТТІ

Андрусяк, Микола. *«Жмуток спогадів у зв'язку з редаґуванням д-ром Олегом Кандибою „Збірника Українського Наукового Інституту в Америці"».* 1976, 1—4 (49—52): 110—113.

Антонович, Марко. *«Нарис історії Центральноого Союзу Українського Студентства (1922—1945)».* 1974, 1—3 (41—43): 136—154; 1974, 4 (44): 18—46.

«До взаємин М. С. Грушевського з С. О. Єфремовим». 1975, 1—2 (45—46): 91—99.

«З приводу статті О. Пріцака, Походження Руси. Резюме інавгураційної лекції в Гарварді». 1975, 3—4 (47—48): 80—84.

Баран, Олександер. *«Козаки на імператорській службі в роках, 1635—1636».* 1974, 1—3 (41—43): 5—22.

"The Kievan Mohyla-Mażepa Academy and the Zaporozhian Cossaks". 1975, 1—2 (45—46); 70—75.

«Шах Аббас Великий і Запорожці». 1977, 1—2 (53—54): 50—54.

Биковський, Лев. *«Мемуаристика на сторінках „Українського Історика"».* 1974, 1—3 (41—43): 173—175.

«Мої зустрічі з Сергієм Єфремовим» (Жмут спогадів). 1976, 1—4 (49—52):

Біда, Михайло. *«Господарський розвиток українців у США».* 1977, 1—2 (53—54): 55—69; 1977, 3—4 (55—56).

«Проф. Борис Мартос». 1977, 3—4 (55—56).

Бойко, Юрій. *«Проф. д-р О. П. Оглоблин як історик духово-політичного розвитку Козацької України».* 1975, 1—2 (45—46): 13—28.

«До століття Емського Указу». 1976, 1—4 (49—52): 5—13.

Брик, Михайло. *«Вістки про Львів у Голляндському журналі з XVII століття».* 1974, 1—3 (41—43): 169—172.

Винар, Богдан. *«Розвиток економічної думки в Київській Русі. III. Сільське господарство».* 1974, 1—3 (41—43): 23—47.

«Пам'яті професора Іллі Витановича». 1975, 1—2 (45—46): 127—131.

Винар, Любомир. *«Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років, як джерело до вивчення його життя і творчости».* 1974, 1—3 (41—43): 104—135.

«Пам'яті Юліяна Каменецького (1892—1973)». 1974, 1—3 (41—43): 179—181.

«Михайло Грушевський (1866—1934—1974)». 1974, 4 (44): 5—7.

«Справа активізації наукового дослідження українського життя в Америці». 1974, 4 (44): 80—88.

«Десятиліття Українського Історичного Товариства (1965—1975)». 1975, 1—2 (45—46): 5—12.

ОГЛЯДИ—РЕЦЕНЗІЇ—АНОТАЦІЇ

Zilynskyi, Orest. *Ukrainske dumy a problem vyvoje slovanskych lidovych eposu.* Praha, 1973. (Д. Сіяк) 1975, 3—4 (47—48): 136—137.

Иванов, Вячеслав Всеволодович. *Славянские языковые моделирующые семиотические системы* (Древний период). Москва, 1965 (Ігор Качуровський) 1974, 4 (44): 112—113.

Іванчук, Михайло. *Історія українського поселення в околиці Ґімлі,* Вінніпеґ, 1975 (Ярослав Розумний). 1977, 1—2 (53—54): 152—153.

Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. Київ, 1975, (Богдан Винар) 3—4 (47—48): 126—128.

Kasinec, E. *"Jaroslav Isajevyc as Historian of the Ukrainian Book",* Recenzija. Vol. 5, No. 1 (1975). 1976, 1—4 (49—52): 150.

Каталог колекції документів Київської археологічної комісії 1369—1899. Київ, 1971 (М. Ждан) 1976, 1—4 (49—52): 139.

Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233—1799. Київ, 1972. (Д. Сіяк) 1974, 4 (44): 109—112.

Качор, Андрій. *Мужі ідеї і праці, Андрій Палій і Андрій Мудрик, творці «Маслосоюзу».* Вінніпеґ, 1974 (Б. Винар) 1975, 1—2 (45—46): 154.

Ковалів, Пантелеймон. *Вступ до історії східньослов'янських мов.* Нью-Йорк, 1970 (Автореферат) 1974, 4 (44): 104—106.

Communications de la delegation francaise. VIIe Congres International des Slavistes, Varsovie, 1973. Paris, 1973 (Д. Сіяк) 1974, 1—3 (41—43): 231—233.

Kukułka, Jósef, *Francja a Polska po traktacie wersalskim (1919—1922).* Warszawa, 1970. (Д. Сіяк) 1974, 4 (44): 119—121.

Липинський, Вячеслав. Архів, том 6. *Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського.* Філядельфія, 1973 (М. Антонович) 1975, 3—4 (47—48): 131—132.

Лівицька, Марія. *На грані двох епох.* Нью-Йорк, 1972. (Л. Биковський) 1974, 1—3 (222—223).

Літопис Самовидця. Видання підготовив Я. І. Дзира. Київ, 1971 (Теодор Мацьків) 1976, 1—4 (49—52): 140—141.

Magoczi, P. "An Historical Guide to Subcarpathian Rus'" *Austrian History Yearbook.* Vol. 9—10 (1973—74). (Gajecky) 1976, 1—4 (49—52): 147.
"The Ruthenian decision to unite with Czechoslovakia", *Slavic Review.* Vol. 34, No. 2, 1975 (Gajecky) 1976, 1—4 (49—52): 147.

Марунчак, Михайло Г. *Студії до історії Українців Канади.* Том IV. Вінніпеґ, 1970—72 (В. Ю. Кисілевський) 1974, 1—3 (41—43): 236—237.

Moroz, Valentyn, *Report from the Beria Reserve.* Chicago, 1974 (G. Gajecky) 1976, 1—4 (49—52): 147.

Нумизматика и сфрагистика, ч. 4. Киев, 1971 (М. Б. Ж.) 1974, 4 (44): 115—116.

Оглоблин, Дмитро. *Олександер Степанович Лашкевич (1842—1889).* Ред.-вид. «Кіевской Старины» Нью-Йорк, (Юрій Бойко) 1977, 1—2 (53—54): 143—145.

Пекар, Атанасій. В. *Нариси історії церкви Закарпаття,* т. І. Єрархічне оформлення. Записки ЧСВВ, Серія II, секція I, том XXII. Рим, 1967 (І. Назарко) 1975, 3—4 (47—48): 128—130.

Perfecky, George, ed. & tr. *The Galician-Volynian Chronicle;* An annotated translation. Harvard series in Ukrainian Studies: 16/2. Munich, 1973. (G. Gajecky) 1976, 1—4 (49—52): 147.

Петров, В. П. *Етногенез слов'ян: Джерела, етапи розвитку і проблематика,* Київ 1972 (М. Ждан) 1975, 1—2 (45—46): 149—150.

ХРОНІКА

АРХІВНІ МАТЕРІЯЛИ

БІБЛІОГРАФІЯ

Ґ а в у р, Маріян. *«Покажчик змісту „Українського Історика" за роки 1974—1977»*. 1977, 3—4 (55—56):

ОДЕРЖАНІ ВИДАННЯ — BOOKS RECIVED

Мирослав Антонович, Кошиць Олександер Антонович. Вінніпеґ: Осередок української культури і освіти, 1975. 95 стор.

Михайло Боровик, Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1977. 340 стор.

Григорій Васькович, Емський указ і боротьба за українську школу. Мюнхен: УВУ, 1976. 20 стор.

Василь Верига, Там, де Дністер круто в'еться. Торонто: Срібна сурма, 1974. 274 стор.

Анатоль Камінський, До перспектив нашої політики. Нью-Йорк: В-во »Сучасність», 1977. 191 стор.

Юрій Кондратюк, Завоювання міжпланетних просторів. Зредаґував Юрій Гончаренко і М. Ільків. Нью-Йорк: Т-во Українських інженерів в Америці, 1974. 79 стор.

Василь Лаба, Патрологія. Рим: Український Католицький Університет, 1974. 552 стор.

Іван Мартинюк, Моє рідне село Ценів у Бережанщині. Нью-Йорк: Наукове Т-во ім. Шевченка, 1976. 624 стор. (Етнографічний зб., т. 41).

Володимир Несторович, Українські купці і промисловці в Західній Україні 1920—1945. Торонто-Чікаґо: Клюб українських професіоналістів і підприємців, 1977. 341 стор.

Петербурзька Академія Наук у справі знесення заборони українського слова. Мюнхен: УВУ, 1976. 48. стор. (Серія передруків ч. 1).

Український Золотий Хрест: *Олена Теліга.* Збірник. Редакція і примітки О. Ждановича. Детройт: УЗХ в ЗСА, 1977. 473 стор.

Записки ЧСВВ, т. 19, ч. 1—4, 1975.

Dmytro Blazejovskyj, Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of Lviv (1665—1784). Romae: PP. Basiliani, 1975. 280 p.

Case Studies on Human Rights and Fundamental Freedoms. A World Survey. Willem A. Veenhoven, ed. Hague: Martinus Nijhoff, 1975—1976. 5 vols.

Basil Dmytryshyn, A History of Russia. Englowood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1977. 645 p.

Dennis J. Dunn, The Cacholic Church and the Soviet Government, 1939—1949. Boulder: East European Quarterly, 1977. 267 p.

Essays on Modern European Revolutionary History. Edited by B. K. Lackner and K. R. Philip. Austin: University of Texas Press, 1977. 132 p.

Paul L. Horecky, ed. East Central and Southern Europe. A Handbook of Library and Archival Resources in North America. Santa Barbara: Clie Press, 1976. 466 p.

Robert H. Johnston, Tradition versus Revolution. Russia and Balkans in 1917. Beulder: East European Quarterly, 1977. 240 p.

Frank Kmietowicz, Ancient Slavs. Stovens Point: Worzalla Publishing, 1976. 246 p.

F. B. Kortchmaryk, The Kievan Academy. New York: Shevchenko Scientific Society, 1976. 95 p.

Graham Lyons, The Russian Version of the Second World War. Seattle: University of Washington Press, 1974. 420 p.

Peter F. Sugar, Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354—1804. Seattle: University of Washington Press, 1977. 365 p.

АВТОРИ СТАТТЕЙ

Марко Антонович: дійсний член УІТ, УВАН і НТШ. Автор численних студій присвячених старинній історії, політичній і культурній історії XIX і XX століття. Співробітник *Аналів УВАН, Записок НТШ* і інших наукових періодиків. З новіших праць: слід згадати: *О. Кониський* і *Т. Шевченко* (Мюнхен 1972), *Нарис історії Центрального Союзу Українського Студентства (1921—1945),* (УІТ, 1976), «Українська Петербурзька Громада» (Ювілейний Збірник УВАН в Канаді, 1977).

Михайло Біда: дійсний член УІТ, автор численних розвідок присвячених економічній тематиці, професор польського університету в Лондоні (суспільно-економічні науки). Опрацьовує історію українського економічного життя в США.

Любомир Винар: дійсний член УІТ, УВАН і НТШ. Автор численних студій присвячених історії козаччини, історії культури, історіографії і допоміжних історичних наук. Звичайний професор і директор Центру Етнічних Дослідів в Кентському Стейтовому університеті.

Олександер Домбровський: дісйний член УІТ, УВАН і НТШ. Голова Секції античної історії України (УВАН), автор численних розвідок присвячених ранній історії України. Бібліографія праць автора подана в біжучому числі «У. І.»

Маріян Ґавур: член УІТ, бібліограф. Надзвичайний професор бібліотечної адміністрації в Кентському Стейтовому університеті.

М. І. Мандрика: дійсний член УІТ, УВАН і НТШ. Автор численних праць присвячених історії українців в Канаді. Автор історії української літератури в Канаді. Бувший член Української Центральної Ради.

Мирослав Мельник: дійсний член НТШ і інших економічних праць. Звичайний професор на Кентському Стейтовому університеті.

Вадим Павловський: дійсний член УВАН. Автор монографії *Василь Григорович Кричевський* (УВАН, 1974) і інших праць присвячених історії українського мистецтва і культури.

Олександер Оглоблин: голова УІТ, президент УВАН у США, дійсний член НТШ. Звичайний професор на Українському Вільному Університеті, бувший професор Київського університету, бувший професор-гість Гарвардського університету. Автор численних студій присвячених українській політичній, культурній, релігійній історії. Надзвичайний український історик. Бібліографія праць подана в ювілейному *Науковому Збірнику УВАН* (том 3, 1977).

В. Ревуцький: дійсний член УІТ, УВАН і НТШ. Професор університету Британської Колюмбії. Автор численних студій присвячених історії української драматургії.. Підготовив до видання фундаментальну *Історію українського театру.*

Володимир Стойко: автор статтей присвячених історії України в 20-му ст. Надзвичайний професор і директор Центру російських і східньо-европейських студій в Мангатан Коледж (Нью-Йорк).

ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК

РАННІ СЛОВ'ЯНИ В ІСТОРИЧНИХ, АРХЕОЛОҐІЧНИХ ТА ЛІНҐВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

За редакцією *Марка Антоновича*

Зміст:

I. Правітчина слов'ян
II. Найновіші відомости про слов'ян
III. Археологічні перспективи.

Додатки:

Л. Винар, Біографічні і бібліографічні матеріяли Я. Пастернака
Я. Пастернак, Мій життєпис і інші матеріяли.

Замовлення і банкові чеки надсилати до Адміністрації «Українського Історика».

Ціна 6.50 дол.

Видання Українського Історичного Товариства і Наукового Товариства ім. Шевченка.

До членів УІТ: Проситься усіх членів надсилати їхні біо-бібліографічні матеріяли до Архіву У.І.Т. Це також відноситься до їхніх публікацій. Плянується видання бібліографії праць членів Товариства. У зв'язку з цим якнайшвидше проситься надсилати згадані матеріяли.